

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Aṭṭhakanipāta-ṭikā

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Mettāvaggo

1. Mettāsuttavaṇṇanā

1. Aṭṭhakanipātassa (3.0203) paṭhame **vaḍḍhitāyāti** bhāvanāpāripūrivāsena paribrūhitāya. **Punappunaṃ katāyāti** bhāvanāya bahulīkaraṇena aparāparaṃ pavattitāya. **Yuttayānasadisakatāyāti** yathā yutta-ājaññayānaṃ chekena sārathinā adhiṭṭhitam yathāruci pavattati, evaṃ yathāruci pavattārahataṃ gamitāya. **Patitṭhānaṭṭhenāti** sabbasampatti-adhiṭṭhānaṭṭhena. **Paccupaṭṭhitāyāti** bhāvanābahulīkārehi pati pati upaṭṭhitāya avijahitāya. **Samantato citāyāti** sabbabhāgena bhāvanānurūpaṃ cayaṃ gamitāya. Tenāha “**upacitāyā**”ti. **Suṭṭhu samāraddhāyāti** ativiya sammadeva nibbattigatāya.

Yo ca mettaṃ bhāvayatīti-ādīsu yo koci gahaṭṭho vā pabbajito vā. **Mettanti** mettā-jhānaṃ.

Appamāṇanti bhāvanāvasena ārammaṇavasena ca appamāṇaṃ. Asubhabhāvanādayo viya hi ārammaṇe ekadesaggahaṇaṃ akatvā anavasesapharaṇavasena anodhiso pharaṇavasena ca, appamāṇārammaṇatāya paguṇabhāvanāvasena ca appamāṇaṃ. **Tanū saṃyojanā hontīti** mettaṃ pādakaṃ katvā sammasitvā heṭṭhime ariyamagge adhigacchantassa sukheveva paṭighasaṃyojanādayo pahīyamānā tanū hontīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Evaṃ kilesappahānañca nibbānādhigamañca mettābhāvanāya sikhāppattamānisamṣaṃ dassetvā idāni aññepi ānisamṣe dassetuṃ “**ekampi ce**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **aduṭṭhacitto** mettābalena suṭṭhu vikkhambhitabyāpādatāya byāpādena adūsitacitto. **Mettāyatīti** hitapharaṇavasena mettaṃ (3.0204) karoti. **Kusalīti** atisayena kuslavā mahāpuñño, paṭighādi-anatthavigamena khemī. **Sabbe ca pāṇeti ca-saddo** byatireko. **Manasānukampīti** cittena anukampanto. Idaṃ vuttaṃ hoti-ekasattavisayāpi tāva mettā mahākusalarāsi, sabbe pana pāṇe attano puttaṃ viya

hitapharaṇena manasā anukampanto pahukaṃ pahuṃ anappakaṃ apariyantaṃ catusaṭṭhimahākappepi attano vipākappabandhaṃ pavattetuṃ samatthaṃ uḷāraṃ puññaṃ ariyo parisuddhacitto puggalova karoti nipphādetīti. **Sattabharitanti** sattehi aviraḷaṃ, ākiṇṇamanussanti attho.

Saṅgahavatthūnīti (saṃ. ni. ṭī. 1.1.120) lokassa saṅgaṇhanakāraṇāni. Nipphanasassato nava bhāge kassakassa datvā raññaṃ ekabhāgaggahaṇaṃ **dasambhāgaggahaṇaṃ**. Evaṃ kassakā haṭṭhatuṭṭhā sassāni sampādentīti āha “**sassasampādane medhāvitāti attho**”ti. Tato orabhāge kira chabhāgaggahaṇaṃ jātaṃ. **Chamāsikanti** channaṃ channaṃ māsānaṃ pahonakaṃ. **Pāsetīti** pāsagate viya karoti. Vācāya piyaṃ vācāpiyaṃ, tassa kammaṃ **vācāpeyyaṃ**. Sabbaso raṭṭhassa iddhādibhāvato **khemam**. **Nirabbudaṃ** coriyābhāvato. Iddhañhi raṭṭhaṃ acoriyaṃ. “**Niraggaḷaṇ**”ti **vuccati** apārutagharabhāvato.

Uddhaṃmūlakaṃ katvāti ummūlaṃ katvā. **Dvīhi pariyaññehīti** mahāyaññassa pubbabhāge pacchā ca pavattetabbehi dvīhi parivārayaññehi. **Satta ...pe... bhīsanassāti** sattanavutādhikānaṃ pañcannaṃ pasusatānaṃ māraṇena bheravassa pāpabhīrukānaṃ bhayāvahassa. Tathā hi vadanti-

“Chasatāni niyujjanti, pasūnaṃ majjhime hani;
assamedhassa yaññassa, ūnāni pasūhi tihī”ti. (saṃ. ni. ṭī. 1.1.120; a. ni. ṭī. 2. 4.39);

Samanti yugacchidde pakkipitabbadaṇḍakaṃ. **Pāsantīti** khipanti. **Samhārimehīti** sakaṭehi vahitabbehi. Pubbe kira eko rājā sammāpāsaṃ yajanto sarassatīna-ditīre pathaviyā vivare dinne nimuggoyeva ahosi. Andhabālabrāhmaṇā gatānugā-tigatā “ayaṃ tassa saggagamanamaggo”ti saññāya tattha sammāpāsaṃ yaññaṃ paṭṭhapenti. Tena vuttaṃ “**nimuggokāsato pabhuti**”ti (3.0205). Ayūpo appakadivaso yāgo, sayūpo bahudivasam sādheyyo **satrayāgo**. Mantapadābhisaṅkhatānaṃ sappimadhūnaṃ “**vāja**”miti samaññā. Hiraññasuvaṇṇagomahiṃsādi **sattarasakadakkhiṇassa**. Sāragabbhakoṭṭhāgārādīsu natthi ettha aggaḷāti **niraggaḷo**. Tattha kira yaññe attano sāpateyyaṃ anavasesato anigūhitvā niyyātīyati.

Candappabhāti (itivu. aṭṭha. 27) candimasseva pabhāya. **Tārāgaṇāva sabbe** Ti yathā sabbepe tārāgaṇā candimasobhāya soḷasimpi kalaṃ nāgghanti, evaṃ te assamedhādayo yaññā mettassa cittassa vuttalakkaṇena subhāvitassa soḷasimpi kalaṃ nānubhavanti, na pāpuṇanti, nāgghantīti attho.

Idāni aparepi diṭṭhadhammikasamparāyike mettābhāvanāya ānisaṃse dassetuṃ “**yo na hantī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **yoti** mettābrahmavihārabhāvanānu-yutto puggalo. **Na hantīti** teneva mettābhāvanānubhāvena dūravikkhambhitabyā-pādatāya na kañci sattaṃ hiṃsati, leḍḍudaṇḍādīhi na vibādhati vā. **Na ghātetīti** paraṃ samādapetvā na satte mārāpeti na vibādheti ca. **Na jinātīti** sārāmbhavi-ggāhikakathādivasena na kañci jināti sārāmbhasseva abhāvato, jānikaraṇava-sena vā aṭṭakaraṇādinā na kañci jināti. Tenāha “**na attanā parassa jāniṃ karoti**”ti. **Na jāpayeti** parehi payojetvā paresampi dhanajāniṃ na kārāpeyya. Tenāha “**na parena parassa jāniṃ kāreti**”ti. Mettāya vā aṃso aviheṭṭhanaṭṭhena avayavabhū-toti mettāṃso.

Mettāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-4. Paññāsuttādivaṇṇanā

2-4. Dutiye ādibrahmacariyikāyāti ādibrahmacariyameva ādibrahmacariyikā. Tenāha “**maggabrahmacariyassa ādibhūtāyā**” ti. Ariyoti niddoso parisuddho. Tuṇhībhāvo na titthiyānaṃ mūgabbatagahaṇaṃ viya aparisuddhoti **ariyo tuṇhībhāvo. Catutthajjhānanti** ukkaṭṭhaniddesenetaṃ vuttaṃ, paṭhamajjhānādīnipi ariyo tuṇhībhāvotveva saṅkhaṃ (3.0206) gacchanti. **Jānanti** idaṃ kammaśādhanaṃ āha “**jānitabbakaṃ jānāti**” ti. Yathā vā ekacco viparītaṃ gaṇhanto jānantopi na jānāti, passantopi na passati, na evamaṃ. Ayaṃ pana jānanto jānāti, passanto passatīti evamettha daṭṭhabbo. Tatiyādīni suviññeyyāni.

Paññāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭhamalokadhammasuttavaṇṇanā

5. Pañcame lokassa dhammāti sattalokassa avassaṃbhāvidhammā. Tenāha “**etehi muttā nāma natthi**” ti-ādi. Ghāsacchādanādīnaṃ laddhi **lābho**, tāni eva vā laddhabbato **lābho**, tadabhāvo **alābho**, lābhaggahaṇena cettha tabbisayo anurodho gahito, alābhaggahaṇena virodho. Yasmā lohite sati tadupaghātavasena pubbo viya anurodho laddhāvasaro eva hoti, tasmā vuttaṃ “**lābhe āgate alābho āgatoyevā**” ti. Esa nayo yasādīsupi. Sesāṃ suviññeyyameva.

Paṭhamalokadhammasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-8. Dutiyalokadhammasuttādivaṇṇanā

6-8. Chaṭṭhe adhikaṃ payasati payujjati etenāti **adhippayāso**, savisesaṃ itikatta-bbakiriyā. Tenāha “**adhikappayogo**” ti. Sattamaṭṭhamesu natthi vattabbaṃ.

Dutiyalokadhammasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Nandasuttavaṇṇanā

9. Navame duvidhā kulaputtā jātikulaputtā ācārakulaputtā ca. Tattha “tena kho pana samayena raṭṭhapālo kulaputto tasmimpyeva thullakoṭṭhike (3.0207) aggakuli-

kassa putto”ti (ma. ni. 2.294) evaṃ āgatā uccākulaputtā **jātikulaputtā**. “Saddhāyete kulaputtā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā”ti (ma. ni. 3.78) evaṃ āgatā pana yattha katthaci kule pasutāpi **ācārakulaputtā** nāma. Idha pana uccākulappasutataṃ sandhāya “kulaputtoti, bhikkhave, nandaṃ sammā vadamāno vadeyyā”ti bhagavatā vuttanti āha “**jātikulaputto**”ti. Ubhohipi pana kāraṇehi tassa kulaputta-bhāvoyeva. Sesamettha uttānameva.

Nandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Kāraṇḍavasuttavaṇṇanā

10. Dasame **paṭicaratī**ti paṭicchādanavasena carati pavattati. Paṭicchādanatṭho eva vā carati-saddo anekatthattā dhātūnanti āha “**paṭicchādetī**”ti. **Aññenāññanti** pana paṭicchādanākāradassananti āha “**aññena kāraṇenā**”ti-ādi. Tattha **aññaṃ kāraṇaṃ vacanaṃ vā**ti yaṃ codakena cuditakassa dosavibhāvanaṃ kāraṇaṃ, vacanaṃ vā vuttaṃ, taṃ tato aññeneva kāraṇena, vacanena vā paṭicchādeti. **Kāraṇenā**ti codanāya amūlāya amūlikabhāvadīpaniyā yuttiyā vā. **Vacanenā**ti tadattha-bodhakena vacanena. “Ko āpanno”ti-ādinā codanaṃ vissajjetvāva vikkhepāpajjanaṃ **aññenāññaṃ paṭiccarāṇaṃ**. **Bahiddhā kathāpanāmanā** nāma “itthannāmaṃ āpattiṃ āpannosi”ti vutte- “pāṭaliputtaṃ gatomi”ti-ādinā codanaṃ vissajjetvāti ayameva viseso. Yo hi “āpattiṃ āpannosi”ti vutto “ko āpanno, kiṃ āpanno, kismiṃ āpannā, kaṃ bhaṇatha, kiṃ bhaṇathā”ti vā vadati, “evarūpaṃ kiñci tayā diṭṭhan”ti vutte “na suṇāmi”ti sotaṃ vā upaneti, ayaṃ **aññenāññaṃ paṭicarati** nāma. Yo pana “itthannāmaṃ nāma āpattiṃ āpannosi”ti puṭṭho “pāṭaliputtaṃ gatomi”ti vatvā puna “na tava pāṭaliputtagamanaṃ pucchāma, āpattiṃ pucchāmā”ti vutte tato “rājagahaṃ gatomi. Rājagahaṃ vā yāhi brāhmaṇagahaṃ vā, āpattiṃ āpannosīti. Taṃ tattha me sūkaramaṃsaṃ laddhan”ti-ādīni vadati, ayaṃ **bahiddhā kathaṃ apanāmeti** Nāma (3.0208). **Samaṇakacavaroti** samaṇavesadhāraṇena samaṇappatirūpakatāya samaṇānaṃ kacavarabhūtaṃ.

Kāraṇḍavaṃ (su. ni. aṭṭha. 2.283-284) **niddhamathā**ti vipannasīlatāya kacavarabhūtaṃ puggalaṃ kacavaramiva anapekkhā apanetha. **Kasambuṃ apakassathā**ti kasambubhūtañca naṃ khattiyādīnaṃ majjhagataṃ pabhinnapaggharita-kuṭṭhaṃ caṇḍālaṃ viya apakaḍḍhatha. Kiṃ kāraṇaṃ? Saṅghārāmo nāma sīlavanānaṃ kato, na dussīlānaṃ. Yato etadeva sandhāyāha “**tato palāpe vāhetha, assamaṇe samaṇamānine**”ti. Yathā palāpā antosārarahitā ataṇḍulā bahi thusena vīhī viya dissanti, evaṃ pāpabhikkhū anto sīlarahitāpi bahi kāsāvādiparikkhārena bhikkhū viya dissanti, tasmā “palāpā”ti vuccanti. Te palāpe vāhetha opunatha vidhamatha, paramatthato assamaṇe samaṇavesamattena samaṇamānine. **Kappayavhoti** kappetha, karoṭhāti vuttaṃ hoti. **Patissatā**ti sappatissā. Vaṭṭadukkhassa antaṃ karissatha, parinibbānaṃ pāpuṇissathāti attho.

Kāraṇḍavasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mettāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mahāvaggo

1. Verañjasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame **verañjāyaṃ viharatīti** (pārā. aṭṭha. 1.1) ettha **verañjāti** tassa nagarassetam adhivacanam, tassaṃ verañjāyaṃ. Samīpatthe bhummavacanam. **Naḷerupucimandamūleti** ettha **naḷeru** nāma yakkho. **Pucimandoti** nimbarukkho. **Mūlanti** samīpaṃ. Ayañhi mūla-saddo “mūlāni uddhareyya antamaso usīranāḷimattānipī”ti-ādīsu (a. ni. 4.195) mūlamūle dissati. “Lobho akusalamūlan”ti-ādīsu (dī. ni. 3.305; pari. 323) asādhāraṇahetumhi. “Yāva majjhanhike kāle chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvata rūkkhamūlan”ti-ādīsu (pārā. 494) samīpe. Idha pana samīpe (3.0209) adhippeto, tasmā naḷeruyakkhena adhiggaḥitassa pucimandassa samīpeti evamettha attho daṭṭhabbo. So kira pucimando ramaṇīyo pāsādiko anekesaṃ rukkhānaṃ ādhipaccaṃ viya kurumāno tassa nagarassa avidūre gamanāgamanaśampanne ṭhāne ahośi. Atha bhagavā verañjaṃ gantvā patirūpe ṭhāne viharanto tassa rukkhassa samīpe heṭṭhābhāge vihāsi. Tena vuttaṃ “**verañjāyaṃ viharati naḷerupucimandamūle**” ti.

Paccuṭṭhānaṃ (sārattha. ṭī. 1.2) nāma āsanā vuṭṭhānanti āha “**nāsanā vuṭṭhātī**”ti. Nisinnāsanato na vuṭṭhahatīti attho. Ettha ca **jiṇṇe ...pe... vayo-anuppatteti** upayogavacanaṃ āsanā vuṭṭhānakiriyāpekkhaṃ na hoti. Tasmā “jiṇṇe ...pe... vayo-anuppatte disvā”ti ajjhāhāraṃ katvā attho veditabbo. Atha vā paccuggamanakiriyāpekkhaṃ upayogavacanaṃ, tasmā **na paccuṭṭhātīti** uṭṭhāya paccuggamaṃ na karotīti attho veditabbo. Paccuggamanampi hi paccuṭṭhānanti vuccati. Vuttañhetam “ācariyaṃ pana dūratova disvā paccuṭṭhāya paccuggamanakaraṇaṃ paccuṭṭhānaṃ nāmā”ti. **Nāsanā vuṭṭhātīti** iminā pana paccuggamanābhāvassa upalakkhaṇamattaṃ dassitanti daṭṭhabbaṃ. **Vibhāvane nāma attheti** pakativibhāvanasaṅkhāte atthe. **Na abhivādeti vāti** na abhivādetabbanti vā sallakkhetīti vuttaṃ hoti.

Tam aññāṇanti “ayaṃ mama abhivādanādīni kātuṃ araharūpo na hoti”ti ajānavasena pavattaṃ aññāṇaṃ. **Oloketoti** “dukkhaṃ kho agāravo viharati appattisso, kiṃ nu kho ahaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā sakkareyyaṃ garuṃ kareyyan”ti-ādīsuttavaseneva (a. ni. 4.21) ñāṇacakkhunā olokeno. **Nipaccakārārahanti** paṇipātārahaṃ. **Sampatijātoti** muhuttajāto, jātasamanantaramevāti vuttaṃ hoti. **Uttarena mukhoti** uttaradisābhimukho. “**Sattapadavītihārena gantvā sakalaṃ dasasahassilokadhātuṃ olokesin**” ti idaṃ-

“Dhammatā esā, bhikkhave, sampatijāto bodhisatto samehi pādehi patiṭṭhahitvā uttarābhimukho sattapadavītihārena gacchati, setamhi chatte anudhāriyamāne sabbā disā viloketi, āsabiñca vācaṃ bhāsati”ti (dī. ni. 2.31)-
Evaṃ (3.0210) pāḷiyaṃ sattapadavītihārūpari ṭhitassa viya sabbādisānulokanassa kathitattā vuttaṃ, na panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ sattapadavītihārato pageva disāvilokanassa katattā. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato muccitvā puratthimaṃ disaṃ olokesi, anekāni cakkavāḷasahassāni ekaṅgaṇāni ahesuṃ. Tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā, “mahāpurisa, idha tumhehi sadisopi natthi,

kuto uttaritaro”ti āhaṃsu. Evaṃ catasso disā, catasso anudisā, heṭṭhā, uparīti dasapi disā anuviloketvā attano sadisaṃ adisvā “ayaṃ uttaradisā”ti sattapadavīti-hārena agamāsīti veditabbā. **Olokesinti** mama puññānubhāvena lokavivaraṇapāṭi-hāriye jāte paññāyamānaṃ dasasahassilokadhātuṃ maṃsacakkhunāva olokesinti attho.

Mahāpurisoti jātigottakulappadesādivasena mahantapuriso. **Aggoti** guṇehi sabbappadhāno. **Jeṭṭhoti** guṇavaseneva sabbesaṃ vuddhatamo, guṇehi mahallakatomoti vuttaṃ hoti. **Seṭṭhoti** guṇavaseneva sabbesaṃ pasatthatamo. Atthato pana pacchimāni dve purimasseva vevacanānīti veditabbāṃ. **Tayāti** nissakke karaṇavacanaṃ. **Uttaritaroti** adhikataro. **Patimānesīti** pūjesi. **Āsabhinti** uttamaṃ. Mayhaṃ **abhivādanādiraho puggaloti** mayhaṃ abhivādanādikiriyaṃ araho anucchaviko puggalo. Niccasāpekkhatāya panettha samāso daṭṭhabbo. **Tathāgatā**ti tathāgatato, tathāgatassa santikāti vuttaṃ hoti. **Evarūpanti** abhivādanādisabhāvaṃ. **Paripākasithilabandhananti** paripākena sithilabandhanaṃ.

Taṃ vacananti “nāhaṃ taṃ brāhmaṇā”ti-ādivacanaṃ. “Nāhaṃ arasarūpo, mādisā vā arasarūpā”ti vutte brāhmaṇo thaddho bhavēyya. Tena vuttaṃ **“cittamudbhāvajanatthan”**ti.

Katamo pana soti pariyāyāpekkho pulliṅganiddeso, katamo so pariyāyoti attho? **Jātivasenāti** khattiyādijātivasena. **Upapattivasenāti** devesu upapattivasena. **Seṭṭhasammatānampīti** api-saddena pageva aseṭṭhasammatānanti dasseti. **Abhinandantānanti** sappītikataṇhāvasena pamodamānānaṃ. **Rajjantānanti** balavarāgavasena rajjantānaṃ. Rūpaparibhogena uppannataṇhāsampayuttasomanassavedanā rūpato nibbattitvā hadayatappanato (3.0211) ambarasādayo viya rūparasāti vuccanti. **Āviñcantīti** ākaḍḍhanti. **Vatthārammaṇādisāmaggiyanti** vatthu-ārammaṇādikāraṇasāmaggiyaṃ. **Anukkipantoti** attukkaṃsanavasena kathite brāhmaṇassa asappāyabhāvato attānaṃ anukkipanto anukkaṃsento.

Etasmiṃ panatthe karaṇe sāmivacananti “jahitā”ti etasmiṃ atthe **tathāgata-ssāti** karaṇe sāmivacanaṃ, tathāgatena jahitāti attho. **Mūlanti** bhavamūlaṃ. “Tālavatthukatā”ti vattabbe “oṭṭhamukho”ti-ādīsu viya majjhepadalopaṃ katvā a-kāraṇca dīghaṃ katvā “tālāvatthukatā”ti vuttanti āha **“tālavatthu viya nesam vatthu katanti tālāvatthukatā”**ti. Tattha tālassa vatthu **tālavatthu**. Yathā ārāmassa vatthubhūtapubbo padeso ārāmassa abhāve “ārāmavattū”ti vuccati, evaṃ tālassa patiṭṭhitokāso samūlaṃ uddharite tāle padesamatte ṭhite tālassa vatthubhūtapubbattā “tālavatthū”ti vuccati. **Nesanti** rūparasādīnaṃ. Kathaṃ pana tālavatthu viya nesam vatthu katanti āha **“yathā hī”**ti-ādi. Rūpādiparibhogena uppannataṇhāyuttasomanassavedanāsaṅkhātārūparasādīnaṃ cittasantānassa adhiṭṭhānabhāvato vuttaṃ **“tesam pubbe uppannapubbabhāvena vatthumatte cittasantāne kate”**ti. Tattha **pubbeti** pure, sarāgakāleti vuttaṃ hoti. **Tālāvatthukatāti vuccantīti** tālavatthu viya attano vatthussa katattā rūparasādayo “tālāvatthukatā”ti vuccanti. Etena pahīnaki-lesānaṃ puna uppattiyā abhāvo dassito.

Avirūhidhammattāti avirūhisabhāvatāya. Matthakacchinno tālo pattaphalādīnaṃ avatthubhūto tālavatthūti āha **“matthakacchinnatālo viya katā”**ti. Etena

“tālāvattu viya katāti tālāvattukātā” ti ayam viggaho dassito. Ettha pana “avatthubhūto tālo viya katāti avatthutālakatā” ti vattabbe visesanassa paranipātaṃ katvā “tālāvattukātā” ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Iminā panatthena idaṃ dasseti- rūparasādivacanena vipākadhammadhammā hutvā pubbe uppannakusalākusalā dhammā gahitā, te uppannāpi matthakasadisānaṃ taṇhāvijjānaṃ maggasatthena chinnattā āyatiṃ tālapattasadiṣe vipākakkhandhe nibbattetuṃ asamattā jātā, tasmā tālāvattu viya katāti tālāvattukātā rūparasādayoti (3.0212). Imasmiṃ atthe “abhinandantāna” ti iminā padena kusalasomanassampi saṅgahitanti vadanti. **Anabhāvaṃ katāti** ettha **anu-saddo** pacchāsaddena samānatthoti āha “**yathā nesam pacchābhāvo na hoti**” ti-ādi.

Yañca kho tvaṃ sandhāya vadesi, so pariyāyo na hotīti yaṃ vandanādisāmaggirasābhāvasaṅkhātāṃ kāraṇaṃ arasarūpatāya vadesi, taṃ kāraṇaṃ na hoti, na vijjatīti attho. Nanu cāyaṃ brāhmaṇo yaṃ vandanādisāmaggirasābhāvasaṅkhāta-pariyāyaṃ sandhāya “arasarūpo bhavaṃ gotamo” ti āha, “so pariyāyo natthi” ti vutte vandanādīni bhagavā karotīti āpajjatīti imaṃ aniṭṭhappasaṅgaṃ dassento āha “**nanu cā**” ti-ādi.

Sabbapariyāyesūti sabbavāresu. **Sandhāyabhāsitamattanti** yaṃ sandhāya brāhmaṇo “nibbhogo bhavaṃ gotamo” ti-ādimāha. Bhagavā ca yaṃ sandhāya nibbhogatādiṃ attani anujānāti, taṃ sandhāyabhāsitamattaṃ. **Chandarāgaparibhogoti** chandarāgavasena paribhogo. **Aparaṃ pariyāyanti** aññaṃ kāraṇaṃ.

Kulasamudācārakammanti kulācārasaṅkhātāṃ kammaṃ, kulacārittanti attho. **Akiriyaṃ** akaraṇabhāvaṃ. “Anekavihitānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammāna” ti sāmāññavacanepi pārisesañāyato vuttāvasesā akusaladhammā gahetabbāti āha “**ṭhapetvā te dhamme**” ti-ādi, te yathāvuttakāyaduccaritādike akusaladhamme ṭhapetvāti attho. **Anekavihitāti** anekappakārā.

Ayaṃ lokatantīti ayam vuḍḍhānaṃ abhivādanādikiriyaḷakkhaṇā lokappaveṇī. Anāgāmi brahmānaṃ alaṅkāradīsu anāgāmi bhikkhūnañca cīvarādīsu nikantivasena rāguppatti hotīti anāgāmi maggena pañcakāmaguṇikarāgasseva pahānaṃ veditabbanti āha “**pañcakāmaguṇikarāgassā**” ti. Rūpādīsu pañcasu kāmaguṇesu vatthukāmakotṭhāsesu uppajjamāno rāgo “pañcakāmaguṇikarāgo” ti veditabbo. Koṭṭhāsavacano hettha (3.0213) guṇa-saddo “vayoguṇā anupubbaṃ jahanti” ti-ādīsu (saṃ. ni. 1.4) viya. **Akusalacittadvayasampayuttassāti** domanassasahagata-cittadvayasampayuttassa. Mohassa sabbākusalasādhāraṇattā āha “**sabbākusala-sambhavassā**” ti. **Avasesānanti** sakkāyadiṭṭhi-ādīnaṃ.

Jigucchati maññeti ahamabhijāto rūpavā paññavā kathaṃ nāma aññesaṃ abhivādanādiṃ kareyyanti jigucchati viya, jigucchatīti vā sallakkhemi. Akusaladhamme jigucchamāno tesam samaṅgibhāvampi jigucchatīti vuttaṃ “**akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā jigucchati**” ti. **Samāpattīti** etasseva vevacanaṃ **samāpajjanā samaṅgibhāvoti**. **Maṇḍanajātikoti** maṇḍanakasabhāvo, maṇḍanakasīloti attho. **Jegucchitanti** jigucchanasīlataṃ.

Lokajeṭṭhakakammanti lokajeṭṭhakānaṃ kattabbakammaṃ, loke vā seṭṭhasammataṃ kammaṃ. **Tatrāti** tesu dvīsupi atthavikappesu. Padābhīhito attho **padattho**,

byañjanatthoti vuttaṃ hoti. **Vinayaṃ vā arahatīti** ettha vinayanaṃ **vinayo**, niggaṇhananti attho. Tenāha “**niggahaṃ arahatīti vuttaṃ hotī**” ti. Nanu ca paṭhamaṃ vuttasu dvīsūpi atthavikappesu sakatthe arahatthe ca taddhitapaccayo saddalakkhaṇato dissati, na pana “vinayāya dhammaṃ deseti” ti imasmiṃ atthe. Tasmā kathamettha taddhitapaccayoti āha “**vicitrā hi taddhitavutti**” ti. Vicitrā cettha lokappamāṇato veditabbā. Tathā hi yasmiṃ yasmiṃ atthe taddhitappayogo lokassa, tattha tattha taddhitavutti lokato siddhāti vicitrā taddhitavutti, tasmā yathā “mā saddamakāsi” ti vadanto “māsaddiko” ti vuccati, evaṃ vinayāya dhammaṃ desetīti venayikoti vuccatīti adhippāyo.

Kapaṇapurisoti guṇavirahitatāya dīnamanusso. **Byañjanāni avicāretvāti** tissadaṭṭādisaddesu viya “imasmiṃ atthe ayaṃ nāma paccayo” ti evaṃ byañjanavicāraṃ akatvā, anipphannapāṭipadikavasenāti vuttaṃ hoti.

“**Devalokagabbhasampattiyā**” ti vatvāpi ṭhapetvā bhummadeve sesadevesu gabbhaggahaṇassa abhāvato paṭisandhiyevettha gabbhasampattīti veditabbāti vuttamevatthaṃ vivarivā dassento āha “**devalokapaṭisandhipaṭilābhāya saṃvattatī**” ti. **Assāti** abhivādanādisāmīcikammaṃ. **Mātukucchismiṃ** (3.0214) **paṭisandhiggahaṇe dosaṃ dassentoti** mātito aparisuddhabhāvaṃ dassento, akkositukāmassa dāsiyā puttoti dāsikucchimhi nibbattabhāve dosaṃ dassetvā akkosanaṃ viya bhagavato mātukucchismiṃ paṭisandhiggahaṇe dosaṃ dassetvā akkosantopi evamāhāti adhippāyo.

Gabbhatoti devalokappaṭṭisandhito. Tenevāha “**abhabbo devalokūpapattiṃ pāpuṇitunti adhippāyo**” ti. “Hīno vā gabbho assāti apagabbho” ti imassa viggahassa ekena pariyāyena adhippāyaṃ dassento āha “**devalokagabbhaparibāhirattā āyatim hīnagabbhapaṭilābhabhāgi**” ti. **Iti**-saddo hetu-attho. Yasmā āyatimpi hīnagabbhapaṭilābhabhāgi, tasmā hīno vā gabbho assāti apagabbhoti adhippāyo. Puna tasseva viggahassa “kodhavasena ...pe... dassento” ti heṭṭhā vuttanayassa anurūpaṃ katvā adhippāyaṃ dassento āha “**hīno vāssa mātukucchismiṃ gabbhavāso aho-sīti adhippāyo**” ti. **Gabbha**-saddo atthi mātukucchipariyāyo “gabbhe vasati māṇavo”-ti-ādīsu (jā. 1.15.363) viya. Atthi mātukucchismiṃ nibbattasattapariyāyo “antamaso gabbhapātanaṃ upādāyā” ti-ādīsu (mahāva. 129) viya. Tattha mātukucchipariyāyaṃ gahetvā atthaṃ dassento āha “**anāgate gabbhaseyyā**” ti. Gabbhe seyyā **gabbhaseyyā**. **Anuttarena maggenā**ti aggamaggena. Kammakilesānaṃ maggena vihatattā āha “**vihatakāraṇattā**” ti. **Itarā tissopīti** aṇḍajasamṣedaja-opapātikā. Ettha ca yadipi “apagabbho” ti imassa anurūpato gabbhaseyyā eva vattabbā, pasaṅgato pana labbhamānaṃ sabbampi vattum vaṭṭatīti punabbhavābhinibbattipi vuttāti veditabbā.

Idāni sattapariyāyassa **gabbha**-saddassa vasena viggahanānattaṃ dassento āha “**apicā**” ti-ādi. Imasmimṃ pana vikappe gabbhaseyyā punabbhavābhinibbattīti ubhayampi gabbhaseyyavaseneva vuttantipi vadanti. Nanu ca “āyatim gabbhaseyyā pahīnā” ti vuttattā gabbhassa seyyā eva pahīnā, na pana gabbhoti āpajjātīti āha “**yathā cā**” ti-ādi. Atha “abhinibbatti” ti ettakameva avatvā punabbhavaggaḥaṇaṃ kimatthanti āha “**abhinibbatti ca nāmā**” ti-ādi. **Apunabbhavabhūtā**ti khaṇe khaṇe uppajjamānānaṃ dhammānaṃ abhinibbatti.

Dhammadhātunti (3.0215) ettha dhamme anavasese dhāreti yāthāvato upadhāretīti dhammadhātu, dhammānaṃ yathāsabhāvato avabujjhanasabhāvo, sabbaññutaññāṇassetamṃ adhivacanaṃ. **Paṭivijjhivā**ti sacchikatvā, paṭilābhivāti attho, paṭilābhahetūti vuttaṃ hoti. **Desanāvīlāsappatto hotīti** rucivasena parivattetvā dassetuṃ samatthatā desanāvīlāso, taṃ patto adhigatoti attho. **Karuṇāvippḥā-ranti** sabbasattesu mahākaruṇāya pharaṇaṃ. Tādīlakkaḥaṇameva puna upamāya vibhāvetvā dassento āha “**pathavīsamacittatan**” ti. Yathā pathavī suci-asucinikkhepacchedanābhedanādīsu na vikampati, anurodhavirodhaṃ na pāpuṇāti, evaṃ iṭṭhāniṭṭhesu lābhālābhādīsu anurodhavirodhappahānato avikampitacittatāya pathavīsamacittatanti attho. **Akuppadhammatanti** ettha akuppadhammo nāma phalasaṃpattīti keci vadanti. “Paresu pana akkosantesupi attano pathavīsamacittatāya akuppanasabhāvatanti evamettha attho gahetabbo” ti amhākaṃ khanti. **Jarāya anusaṭanti** jarāya paliveṭṭhitamṃ. Brāhmaṇassa vuddhatāya āsanna-vuttima-ṇaṇanti sambhāvanavasena “**ajja maritvā**” ti-ādi vuttaṃ. “**Mahantena kho pana ussāhenā**” ti sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotīti evaṃ sañjāta-mahussāhena. **Appaṭisamaṃ purejātabhāvanti** anaññasādhāraṇaṃ purejātabhāvaṃ. Natthi etassa paṭisamoti **appaṭisamo**, purejātabhāvo.

Pakkhe vidhunantāti patte cālentā. **Nikkhamantānanti** niddhāraṇe sāmivacanaṃ, nikkhantesūti attho.

So jetṭho iti assa vacaniyo Ti yo paṭhamataraṃ aṇḍakosato nikkhanto kukkuṭapota-
tako, so jetṭhoti vacaniyo assa, bhaveyyāti attho. **Sampaṭipādentoti** saṃsudento.
Tibhūmapariyāpannāpi sattā avijjākosassa anto pavitṭhā tattha tattha appahīnāya
avijjāya veṭhitattāti āha “**avijjākosassa anto pavitṭhesu sattesū**” ti aṇḍakosanti bīja-
kapālaṃ. **Lokasannivāseti** lokoyeva saṅgama samāgama nivāsanatṭhena loka-
sannivāso, sattanikāyo. **Sammāsambodhinti** ettha **sammāti** aviparītattho,
saddo sāmanti imamatthaṃ dīpeti. **Tasmā sammā aviparītenākārena (3.0216)**
sayameva cattāri saccāni bujjhati paṭivijjhatīti sammāsambodhīti maggo vuccati.
Tenāha “**sammā sāmāñca bodhin**” ti, sammā sayameva ca bujjhanakanti attho.
Sammā Ti vā pasatthavacano, **saṃ**-saddo sundaravacanoti āha “**atha vā pasatthaṃ**
sundarañca bodhin” ti.

Asabbaguṇadāyakattāti sabbaguṇānaṃ adāyakattā. Sabbaguṇe na dadātīti hi
asabbaguṇadāyako, asamatthasamāsoyaṃ gamakattā yathā “asūriyapassāni
mukhānī” ti. **Tisso vijjāti** upanissayavato saheva arahattaphalena tisso vijjā deti.
Nanu cettha tīsu vijjāsu āsavakkhayañāṇassa maggapariyāpannattā kathameṭṭhaṃ
yujjati “maggo tisso vijjā deti” ti? Nāyaṃ doso. Satipi āsavakkhayañāṇassa magga-
pariyāpannabhāve aṭṭhaṅgike magge sati maggañāṇena saddhiṃ tisso vijjā pari-
puṇṇā hontīti “maggo tisso vijjā deti” ti vuccati. **Cha abhiññāti** etthāpi eseṭṭha nayo.
Sāvakaṇāmiññanti aggasāvakehi paṭilabhitabbameva lokiyalokuttarañāṇaṃ.
Paccekaṇāmiññanti etthāpi imināva nayena attho veditabbo. **Abbhāññāsinti**
jāniṃ. Jānanañca na anussavādivasenāti āha “**paṭivijjhin**” ti, paccakkhamakāsinti
attho. Paṭivedhopi na dūre ṭhitassa lakkhaṇappaṭivedho viyāti āha “**pattomhī**” ti,
pāpuṇinti attho. Pāpuṇanañca na sayam gantvāti āha “**adhigatomhī**” ti, santāne
uppādanavasena paṭilabhinti attho.

Opammasampaṭipādananti opammatthassa upameyyena sammadeva paṭipā-
danaṃ. **Atthenāti** upameyyatthena. Yathā kukkuṭiyā aṇḍesu tividhakiriyākaraṇaṃ
kukkuṭacchāpakānaṃ aṇḍakosato nikkhamaṇassa mūlakāraṇaṃ, evaṃ bodhisat-
tabhūtassa bhagavato tividhānupassanākaraṇaṃ avijjaṇḍakosato nikkhama-
naṃ mūlakāraṇanti āha “**yathā hi tassā kukkuṭiyā ...pe... tividhānupassanākara-**
ṇan” ti. “**Santāne**” ti vuttattā aṇḍasadisatā santānaṃ, bahi nikkhantakukkuṭacchā-
pakasadisatā buddhaguṇānaṃ, buddhaguṇāti ca atthato buddhoyeva “tathāga-
tassa kho etaṃ, vāseṭṭha, adhivacanaṃ dhammakāyo itipī” ti vacanato. **Avijjaṇḍako-**
sassa tanubhāvoti balavavipassanāvasena avijjaṇḍakosassa tanubhāvo, paṭicchā-
danasāmaññena ca avijjāya aṇḍakosasadisatā. Mudubhūtassapi kharabhāvā-
patti hotīti (3.0217) tannivattanatthaṃ “**thaddhakharabhāvo**” ti vuttaṃ. **Tikkhakhara-**
vippasannasūrabhāvoti ettha pariggayhamānesu saṅkhāresu vipassanāñāṇassa
samādhindriyavasena sukhānuppaveso **tikkhatā**, anupavisiṭvāpi satindriyavasena
anatikkamanato akuṇṭhatā **kharabhāvo**. Tikkhopi hi ekacco saro lakkhaṃ patvā
kuṇṭho hoti, na tathā idaṃ. Satipi kharabhāve sukhumappavattivasena kilesasa-
mudācārasaṅkhobharahitatāya saddhindriyavasena **pasannabhāvo**, satipi pasa-
nnabhāve antarā anosakkivā kilesapaccatthikānaṃ suṭṭhu abhibhavanato vīriyi-
ndriyavasena **sūrabhāvo** veditabbo. Evamimehi pakārehi saṅkhārupekkhāñāṇa-

meva gahitanti daṭṭhabbaṃ. **Vipassanāññāṇassa pariṇāmakāloti** vipassanāya vuṭṭhānagāminibhāvāpatti. Tadā ca sā maggaññāṇagabbhaṃ dhārentī viya hotīti āha “**gabbhaggahaṇakālo**”ti. **Gabbhaṃ gaṇhāpetvāti** saṅkhārupekkhāya anantaraṃ sikhāppatta-anulomavipassanāvasena maggavijāyanatthaṃ gabbhaṃ gaṇhāpetvā. **Abhiññāpakkheti** lokiyābhiññāpakkhe. Lokuttarābhiññā hi avijaṇḍa-kosaṃ padālitā. Potthakesu pana katthaci “chābhiññāpakkhe”ti likhanti, so apāṭhoti veditabbo.

Jeṭṭho seṭṭhoti vuddhatamattā jeṭṭho, sabbaḡuṇehi uttamattā pasatthata moti seṭṭho.

Idāni “āraddhaṃ kho pana me, brāhmaṇa, vīriyaṃ”ti-ādikāya desanāya anu-sandhiṃ dassento āha “**evaṃ bhagavā**”ti-ādi. Tattha **pubbabhāgato pabbutīti** bhāvanāya pubbabhāgiyavīriyārambhādito paṭṭhāya. **Muṭṭhassatināti** vinaṭṭhassatinā, sativirahitenāti attho. **Sāraddhakāyenāti** sadarathakāyena. **Bodhimaṇḍeti** bodhisāṅkhātassa ñāṇassa maṇḍabhāvappatte ṭhāne. Bodhīti hi paññā vuccati. Sā ettha maṇḍā pasannā jātāti so padeso “bodhimaṇḍo”ti paññāto. **Paggahitanti** ārambhaṃ sithilaṃ akatvā daḷhaparakkamasāṅkhātussahanabhāvena gahitaṃ. Tenāha “**asithilappavattitaṃ**”ti. **Asallīnanti** asaṅkucitaṃ kosajjavasena saṅkocaṃ anāpannaṃ. **Upaṭṭhitāti** ogāhanasaṅkhātena apilāpanabhāvena ārammaṇaṃ upagantvā ṭhitā. Tenāha “**ārammaṇābhimukhibhāvenā**”ti. Sammosassa viddhaṃsānavasena pavattiyā na sammuṭṭhāti **asammumuṭṭhā**. Kiñcāpi cittappassaddhivasena cittameva passaddhaṃ, kāyappassaddhivaseneva ca kāyo passaddho hoti (3.0218), tathāpi yasmā kāyappassaddhi uppajjamānā cittappassaddhiyā saheva uppajjati, na vinā, tasmā vuttaṃ “**kāyacittappassaddhivasenā**”ti. Kāyappassaddhiyā ubhayesampi kāyānaṃ passambhanāvahattā vuttaṃ “**rūpakāyopi passaddhoyeva hotīti**”ti.

So ca khoti so ca kho kāyo. **Vigatadarathoti** vigatakilesadaratho. Nāmakāye hi vigatadarathe rūpakāyopi vūpasantadarathapariḷāho hoti. **Sammā āhitanti** nānārammaṇesu vidhāvanasaṅkhātāṃ vikkhepaṃ vicchinditvā ekasmiṃyeva ārammaṇe avikkhittabhāvāpādanena sammadeva āhitaṃ ṭhapitaṃ. Tenāha “**suṭṭhu ṭhapitaṃ**”ti-ādi. Cittassa anekaggabhāvo vikkhepavasena cañcalatā, sā sati ekaggatāya na hotīti āha “**ekaggaṃ acalaṃ nipphandanaṃ**”ti. **Ettāvatāti** “āraddhaṃ kho panā”ti-ādinā vīriyasatipassaddhisamādhīnaṃ kiccāsiddhidassanena. Nanu ca saddhāpaññānampi kiccāsiddhi jhānassa pubbabhāgappaṭipadāya icchitabbāti? Saccaṃ, sā pana nānantarikabhāvena avuttasiddhāti na gahitā. Asati hi saddhāya vīriyārambhādīnaṃ asambhavoyeva, paññāpariggahe ca nesā asati ñāyārambhādi-bhāvo na siyā, tathā asallīnāsamosatādayo vīriyādīnanti asallīnatādiggahaṇenevettha paññākiccāsiddhi gahitāti daṭṭhabbaṃ. Jhānabhāvanāyaṃ vā samādhikiccaṃ adhikaṃ icchitabbanti dassetuṃ samāhipariyosānāva jhānassa pubba-bhāgappaṭipadā kathitāti daṭṭhabbaṃ.

Atītabhave khandhā tappaṭibaddhāni nāmagottāni ca sabbaṃ pubbenivāsaṃtveva gahitanti āha “**kiṃ viditaṃ karoti? Pubbenivāsaṃ**”ti. Moho paṭicchādakaṭṭhena tamo viya tamoti āha “**sveva moho**”ti. **Obhāsakaraṇaṭṭhenāti** kātabbato

karaṇaṃ. Obhāsova karaṇaṃ **obhāsakaraṇaṃ**. Attano paccayehi obhāsabhāvena nibbattetabbaṭṭhenāti attho. **Sesaṃ pasamsāvacaṇanti** paṭipakkhavidhamanapa-vattivisesānaṃ bodhanato vuttaṃ. **Avijjā vihatāti** etena vijānanaṭṭhena vijjāti ayampi attho dīpitoti daṭṭhabbaṃ. **“Kasmā? Yasmā vijjā uppannā”** ti etena vijjāpaṭi-pakkhā avijjā. Paṭipakkhatā cassā pahātabbabhāvena vijjāya ca pahāyakabhāve-nāti dasseti. **Esa nayo itarasmimpi padadvayeti** iminā “tamo vihatō vinaṭṭho. Kasmā? Yasmā āloko uppanno” ti imamatthaṃ atidisati. Kilesānaṃ ātāpanaparitā-panaṭṭhena (3.0219) vīriyaṃ **ātāpoti** āha **“vīriyātāpena ātāpino”** ti, vīriyavatoti attho. **Pesitattassāti** yathādhippetatthasiddhiṃ pati vissaṭṭhacittassa. **Yathā appama-ttassa ātāpino pahitattassa viharatoti** aññassapi kassaci mādisassāti adhippāyo. **Padhānānuyogassāti** sammappadhānamanuyuttassa.

Paccavekkhaṇañāṇapariggahitanti na paṭhamadutiyañāṇadvayādhiḡamaṃ viya kevalanti adhippāyo. **Dassentoti** nigamanavasena dassento. Sarūpato hi pubbe dassitamevāti.

Tikkhattuṃ jātoti iminā pana idaṃ dasseti- “ahaṃ, brāhmaṇa, paṭhamavijjāya jātoyeva purejātassa saha-jātassa vā abhāvato sabbesaṃ vuddho mahallako, kimaṅgaṃ pana tīhi vijjāhi tikkhattuṃ jāto” ti. **Pubbenivāsañāṇena atītaṃsañā-ṇanti** atītārammaṇasabhāgatāya tabbhāvibhāvato ca pubbenivāsañāṇena atītaṃ-sañāṇaṃ pakāsetvāti yojetabbaṃ. Tattha **atītaṃsañāṇanti** atītakkhandaḡayatana-dhātusaṅkhāte atīte koṭṭhāse appaṭihatañāṇaṃ. Dibbacakkhuñāṇassa paccuppa-nnārammaṇattā yathākammūpagañāṇassa

anāgataṃsaññāssa ca dibbacakkhuvaseneva ijjhanato dibbacakkhuno paribhaṇḍaññattā dibbacakkhumhiyeva ca t̥hitassa cetopariyaññāsiddhito vuttaṃ “**dibbacakkhunā paccuppannānāgataṃsaññānan**”ti. Tattha **dibbacakkhunā**ti saporibhaṇḍena dibbacakkhuññāṇena. Paccuppannaṃso ca anāgataṃso ca paccuppannānāgataṃsaṃ, tattha ññāṇaṃ **paccuppannānāgataṃsaññāṇaṃ**. Āsavakkhayaññādhigameneva sabbaññutaññāṇassa viya sesāsādhāraṇachaññāṇadasabalaññāṇa-āveṇikabuddhadhammādīnampi anaññasādhāraṇānaṃ buddhaguṇānaṃ ijjhanato vuttaṃ “**āsavakkhaya sakalalokiyalokuttaraguṇan**”ti. Tenāha “**sabbepi sabbaññuguṇe pakāsetvā**”ti.

Pītivipphāraparipuṇṇagattacittoti pītipharaṇena paripuṇṇakāyacitto. **Aññāṇanti** aññāṇassāti attho. Dhi-saddayogato hi sāmī-atthe etaṃ upayogavacanaṃ. Sesa-mettha suviññeyyameva.

Verañjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sīhasuttavaṇṇanā

12. Dutiye (3.0220) **santhāgāraṃ** (ma. ni. aṭṭha. 1.22; saṃ. ni. aṭṭha. 3.4.243) nāma ekā mahāsālāva. Uyyogakālādīsu hi rājāno tattha t̥hatvā “**ettakā purato gacchantu, ettakā pacchā**”ti-ādinā tattha nisīditvā santhaṃ karonti, mariyādaṃ bandhanti, tasmā taṃ t̥hānaṃ “**santhāgāran**”ti vuccati. Uyyogaṭṭhānato ca āgantvā yāva gehe gomayaparibhaṇḍādivasena paṭijagganaṃ karonti, tāva ekaṃ dve divase te rājāno tattha santhambhantītipi **santhāgāraṃ**. Tesaṃ rājūnaṃ saha atthānusāsanaṃ agārantīpi **santhāgāraṃ**. Gaṇarājāno hi te, tasmā uppannaṃ kiccaṃ ekassa vasena na sijjhati, sabbesaṃ chando laddhuṃ vaṭṭati, tasmā sabbe tattha sannipatitvā anusāsanti. Tena vuttaṃ “**saha atthānusāsanaṃ agāran**”-ti. Yasmā vā tattha sannipatitvā “**imasmim̐ kāle kasituṃ vaṭṭati, imasmim̐ kāle vapitun**”ti-ādinā nayena gharāvāsakiccāni sammantayanti, tasmā chiddāva-chiddaṃ gharāvāsaṃ santharantītipi **santhāgāraṃ**.

Puttadāradhanādi-upakaraṇapariccāgo **pāramiyo**. Attano aṅgapariccāgo **upapāramiyo**. Attanova jīvitapariccāgo **paramatthapāramiyo**. Ñātīnaṃ atthacariyā **ñāta-tthacariyā**. Lokassa atthacariyā **lokattthacariyā**. Kammassakataññāvasena anava-jjakammāyatanasippāyatanavijjāṭṭhānaparicayavasena khandhāyatanādīparicaya-vasena lakkhaṇattayatīraṇavasena ca ññācāro **buddhacariyā**. Aṅganayanadha-narajjaputtadāraparijāgavasena **pañca mahāpariccāge pariccajantena**. Satīpi mahāpariccāgānaṃ dānapāramibhāve pariccāgavisesasabhāvadassanatta-ññeva sudukkarabhāvadassanattañca pañcamahāpariccāgānaṃ visuṃ gahaṇaṃ, tatoyeva ca aṅgapariccāgato visuṃ nayanapariccāgaggahaṇaṃ. Pariccāgabhāva-sāmaññepi dhanarajjapariccāgato puttadārapariccāgaggahaṇaṃ visuṃ kataṃ. Pabbajjāva saṅkhepo.

Sattasu anupassanāsūti aniccānupassanā, dukkhānupassanā, anattānupa-

ssanā, nibbidānupassanā, virāgānupassanā, nirodhānupassanā, paṭinissaggānupassanāti imāsu sattasu anupassanāsu.

Anuviccakāranti (3.0221) aveccakaraṇaṃ. Dvīhi kāraṇehi aniyyānikasāsane ṭhitā attano sāvakkattaṃ upagata paggaṇhanti, tāni dassetuṃ “**kasmā**” ti-ādi vuttaṃ.

Anupubbim kathanti (dī. ni. ṭi. 2.75-76) anupubbaṃ kathetabbakathaṃ. Kā pana sāti? Dānādīkathā. Tattha **dānakathā** tāva pacurajanesupi pavattiyā sabbasattasādhāraṇattā sukarattā sīle patiṭṭhānassa upāyabhāvato ca ādito kathitā. Pariccāgasīlo hi puggalo pariggahavattūsu nissaṅgabhāvato sukheveva silāni samādiyati, tattha ca suppatiṭṭhito hoti. Sīlena dāyakappaṭiggāhakavisuddhito parānuggahaṃ vatvā parapīḷānivattivacanato kiriyādhammaṃ vatvā akiriyādhammavacanato, bhogasampattihetuṃ vatvā bhavasampattihetuvacanato ca dānakathānantaraṃ **sīlakathā** Kathitā. “Tañca silaṃ vaṭṭanissitaṃ, ayaṃ bhavasampatti tassa phalaṃ” ti dassanattaṃ. “Imehi ca dānasīlamayehi paṇitapaṇitatarādibhedabhinnehi puññakiriyavattūhi etā cātumahārājikādīsu paṇitapaṇitatarādibhedabhinnaṃ aparimeyyā dibbabhogasampattiyo laddhabbā” ti dassanattaṃ tadanantaraṃ **sagga-kathā**. “Svāyaṃ saggo rāgādīhi upakkiliṭṭho, sabbathānupakkiliṭṭho ariyamaggo” ti dassanattaṃ saggānantaraṃ **maggo**, maggañca kathentena tadadhigamūpāya-sandassanattaṃ saggapariyāpannāpi pageva itare sabbepi kāmā nāma bahvādīnavā aniccā addhuvā vipariṇāmadhammāti **kāmānaṃ ādīnavo**. “Hīnā gammā pothujjanikā anariyā anattasamhitā” ti tesam **okāro** lāmakabhāvo. Sabbepi bhavā kilesānaṃ vatthubhūtāti tattha **saṃkilesa**. Sabbaso saṃkilesavippamuttaṃ nibbānanti **nekkhamme ānisaṃso** ca kathetabboti ayamatto **maggantīti** ettha **iti-saddena** ādi-atthena dīpitoti veditabbaṃ.

Sukhānaṃ nidānanti diṭṭhadhammikānaṃ samparāyikānaṃ nibbānupasaṃhitānañcāti sabbesampi sukhānaṃ kāraṇaṃ. Yañhi kiñci loke bhogasukhaṃ nāma, taṃ sabbam dānādīnanti pākaṭoyamattho. Yaṃ pana jhānavipassanāmagga-phalanibbānappaṭisaṃyuttaṃ sukhaṃ, tassapi dānaṃ upanissayapaccayo hotiyeva. **Sampattīnaṃ mūlanti** yā imā loke padesarajjasirissariyasattaratanasamujjalackavattisampadāti evaṃpabhedā mānusikā sampattiyo, yā ca cātumahārājikādīgatā dibbasampattiyo, yā vā panaññāpi sampattiyo (3.0222), tāsaṃ sabbāsaṃ idaṃ mūlakāraṇaṃ. **Bhogānanti** bhuñjitabbaṭṭhena “bhogo” ti laddhanāmānaṃ piyamanāpiyarūpādīnaṃ tannissayānaṃ vā upabhogasukhānaṃ patiṭṭhā niccalādhīṭṭhānatāya. **Visamagatassāti** byasanappattassa. **Tānanti** rakkhā, tato paripālānato. **Leṇanti** byasanehi paripātiyamānassa oliyanappadeso. **Gatīti** gantabbaṭṭhānaṃ. **Parāyaṇanti** paṭisaraṇaṃ. **Avassayoti** vinipatitum adento nissayo. **Ārammaṇanti** olubbhārammaṇaṃ.

Ratanamayasihāsanasadisanti sabbaratanamayasaṭṭaṅgamahāsīhāsanasa-disaṃ. Evaṃ hissa mahaggaṃ hutvā sabbaso vinipatitum appadānaṭṭho dīpito hoti. **Mahāpathavīsadisam** gatagataṭṭhāne patiṭṭhānassa labhāpanato. Yathā dubbalassa ālambanarajju uttiṭṭhato tiṭṭhato ca upatthambho, evaṃ dānaṃ sattānaṃ sampattibhave upapattiyā ṭhitiyā ca paccayoti āha “**ālambana-ṭṭhena ālambanarajjusadisaṃ**” ti. **Dukkhanittharaṇaṭṭhenāti** duggatidukkaṭṭhānani-

ttharaṇaṭṭhena. **Samassāsaṇaṭṭhenāti** lobhamacchariyādipaṭisattupaddavato samassāsaṇaṭṭhena. **Bhayaparittāṇaṭṭhenāti** dāliddiyabhayato paripālaṇaṭṭhena. **Maccheramalādīhīti** maccheralobhadosamada-issāmicchādīṭṭhivicikicchādīcittamalehi. **Anupalittaṭṭhenāti** anupakkiliṭṭhatāya. **Tesanti** maccheramalādīnaṃ. Tesam eva **durāsadaṭṭhena**. **Asantāsaṇaṭṭhenāti** santāsaṇaṭṭhena. Yo hi dāyako dānapati, so sampatipi na kutoci santasati, pageva āyatim. **Balavantaṭṭhenāti** mahābalavatāya. Dāyako hi dānapati sampati pakkhabalena balavā hoti, āyatim pana kāyabalādīhipi. **Abhimaṅgalasammataṭṭhenāti** “vaḍḍhikāraṇaṇ”ti abhisammatabhāvena. Vipattibhavato sampattibhavūpanayanaṃ **khemantabhūmisampāpanaṃ**.

Idāni mahābodhicariyabhāvenapi dānaguṇaṃ dassetuṃ “**dānaṃ nāmeta-**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **attānaṃ niyyātentenā**ti etena “dānaphalaṃ sammadeva passantā mahāpurisā attano jīvitampi pariccajanti, tasmā ko nāma viññujātiko bāhire vatthusmiṃ pageva saṅgaṃ kareyyā”ti ovādaṃ deti. Idāni yā lokiyā lokuttarā ca ukkaṃsagatā sampattiyo, tā sabbā dānatoyeva pavattantīti dassento “**dānañhi**”ti-ādimāha. Tattha (3.0223) sakkamābrahmasampattiyo attahitāya eva, cakkavattisampatti pana attahitāya parahitāya cāti dassetuṃ sā tāsam parato cakkavattisampatti vuttā. Etā lokiyā, imā pana lokuttarāti dassetuṃ “**sāvakaṃpārami-**”ti-ādi vuttaṃ. Tāsopi ukkaṭṭhukkaṭṭhatarukkaṭṭhatamataṃ dassetuṃ kamena ñāṇattayaṃ vuttaṃ. Tesam pana dānassa paccayabhāvo heṭṭhā vuttoyeva. Eteneva tassa brahmasampattiyāpi paccayabhāvo dīpitoti veditabbo.

Dānañca nāma dakkhiṇeyyesu hitajjhāsayena pūjanajjhāsayena vā attano santakassa paresaṃ pariccajanaṃ, tasmā dāyako purisapuggalo pare hanti, paresaṃ vā santakaṃ haratīti aṭṭhānametanti āha “**dānaṃ dento sīlaṃ samādātuṃ sakkotī**”ti. **Sīlālaṅkārasadiso alaṅkāro natthi** sobhāvisesāvahattā sīlassa. **Sīlapphasadisam pupphaṃ natthīti** etthāpi eseva nayo. **Sīlagandhasadiso gandho natthīti** ettha “candanaṃ tagaraṃ vāpī”ti-ādikā (dha. pa. 55) gāthā- “gandho isīnaṃ ciradikkhitānaṃ, kāyā cuto gacchati mālutenā”ti-ādikā (jā. 2.17.55) jātaka-gāthāyo ca āharitvā vattabbā. Sīlañhi sattānaṃ ābharaṇaṇceva alaṅkāro ca gandhavilepanaṇca parassa dassanīyabhāvāvahaṇca. Tenāha “**sīlālaṅkārena hī**”ti-ādi.

Ayaṃ saggo labbhatīti idaṃ majjhimehi āradhaṃ sīlaṃ sandhāyāha. Tenevāha sakko devarājā-

“Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati;
majjhimena ca devattaṃ, uttamaṃ visujjhatī”ti. (jā. 1.8.75);

Itthoti sukho. Kantoti kamaṇīyo. **Manāpoti** manavaḍḍhanako. Taṃ pana tassa itthādibhāvaṃ dassetuṃ “**niccamaṭṭha kīlā**”ti-ādi vuttaṃ.

Dosoti aniccatādinā appassādādinā ca dūsitabhāvo, yato te viññūnaṃ cittaṃ nārādheti. Atha vā ādināṃ vāti pavattatīti **ādinavo**, paramakapaṇatā. Tathā ca kāmā yathātathaṃ paccavekkhantānaṃ paccupatiṭṭhanti. **Lāmakabhāvoti** aseṭṭhehi sevitaṃ, seṭṭhehi na sevitaṃ nihīnabhāvo. **Samkilissananti** vibādhaṅkatā upatāpakatā ca.

Nekkhamme (3.0224) **ānisaṃsanti** ettha “yattakā kāmesu ādīnavā, tappaṭipakkhato tattakā nekkhamme ānisaṃsā. Apica nekkhammaṃ nāmetaṃ asambādhaṃ asaṃkiliṭṭhaṃ, nikkhantaṃ kāmehi, nikkhantaṃ kāmasaññāya, nikkhantaṃ kāmavitakkehi, nikkhantaṃ kāmapariḷāhehi, nikkhantaṃ byāpādasaññāyā”ti-ādinā nayena nekkhamme ānisaṃse pakāsesi. Pabbajjāyaṃ jhānādīsu ca guṇe vibhāvesi vaṇṇesi. **Kallacittanti** kammaniyacittaṃ heṭṭhā pavattitadesanāya assaddhiyādīnaṃ cittadosānaṃ vigatattā upari desanāya bhājanabhāvūpāgamena kammakkhamacittaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana yasmā assaddhiyādayo cittassa rogabhūtā, tadā te vigatā, tasmā āha “**arogacittan**”ti. Diṭṭhimānādīkilesavigamena **muducittaṃ**. Kāmacchandādivigamena **vinīvaraṇacittaṃ**. Sammāpaṭipattiyā uḷārapītipāmojjayogena **udaggacittaṃ**. Tattha saddhāsampattiyā **pasannacittaṃ**. Yadā bhagavā aññāsīti sambandho. Atha vā **kallacittanti** kāmacchandavigamena arogacittaṃ. **Muducittanti** byāpādavigamena mettāvasena akaṭṭhinacittaṃ. **Vinīvaraṇacittanti** uddhaccakukkuccavigamena avikkhepato tena apihitacittaṃ. **Udaggacittanti** thinamiddhavigamena sampaggahitavasena alīnacittaṃ. **Pasannacittanti** vicikicchavigamena sammāpaṭipattiyā adhimuttacittanti evamettha sesapadānaṃ attho veditabbo.

Seyyathāpīti-ādinā upamāvasena sīhassa kilesappahānaṃ ariyamagguppādānañca dasseti. **Apagatakāḷakanti** vigatakāḷakaṃ. **Sammadevāti** suṭṭhudeva. **Rajananti** nīlapītalohitādiraṅgajātaṃ. **Paṭiggaṇheyyāti** gaṇheyya, pabhassaraṃ bhavēyya. **Tasmiṃyeva āsaneti** tassamyeva nisajjāyaṃ. Etenassa lahuvipassakatā tikkhapaññatā sukhappaṭipadakhippābhiññatā ca dassitā hoti. **Virajanti** apāyagamanīyarāgarajādīnaṃ vigamena virajaṃ. Anavasesadiṭṭhivicikicchāmalāpāgamena **vītamalaṃ**. Paṭhamamaggavajjhakilesarajābhāvena vā **virajaṃ**. Pañcavi-dhadussīlyamalavigamena **vītamalaṃ**. **Tassa**

uppatti-ākāradassanattanti kasmā vuttaṃ? Nanu maggañāṇaṃ asaṅkhatadhammārammaṇanti codanaṃ sandhāyāha “**tañhi**”ti-ādi. Tattha **paṭivijjhantanti** asammohappaṭivedhavasena paṭivijjhantaṃ. Tenāha “**kiccavasena**”ti. Tatriddaṃ upamāsaṃsandanaṃ- vatthaṃ viya cittaṃ, vatthassa āgantukamalehi kiliṭṭhabhāvo viya cittaṃ rāgādimalēhi saṃkiliṭṭhabhāvo, dhovanasilātalaṃ viya anupubbīkathā, udakaṃ viya saddhā, udakena (3.0225) temetvā ūsagomayachārikakhārehi kāḷake sammadditvā vatthassa dhovanappayogo viya saddhāsinehena temetvā temetvā satisamādhipaññāhi dose sithile katvā sutādividhinā cittaṃ sodhane vīriyārambho. Tena payogena vatthe kāḷakāpagamo viya vīriyārambheṇa kilesavikkhambhanaṃ, raṅgajātaṃ viya ariyamaggo, tena suddhava- tthassa pabhassarabhāvo viya vikkhambhitakilesassa cittaṃ maggena pariyoda- pananti.

“**Diṭṭhadhammo**”ti vatvā dassanaṃ nāma ñāṇadassanato aññampi atthīti tanni- vattanattaṃ “**pattadhammo**”ti vuttaṃ. Patti nāma ñāṇasampattito aññāpi vijjatīti tato visesanattaṃ “**viditadhammo**”ti vuttaṃ. Sā panesā viditadhammatā dhammesu ekadesenapi hotīti nippadesato viditabhāvaṃ dassetuṃ. “**Pariyogāḷha- dhammo**”ti vuttaṃ. Tenassa saccābhisambodhaṃyeva dīpeti. Maggañāṇāhi ekā- bhisamayavasena pariññādikiccaṃ sādheṇa nippadesena catusaccadhammaṃ samantato ogāḷhaṃ nāma hoti. Tenāha “**diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti diṭṭha- dhammo**”ti. **Tiṇṇā vicikicchā**ti sappaṭibhayakantārasadisā soḷasavatthukā aṭṭhava- tthukā ca tiṇṇā nittiṇṇā vicikicchā. **Vigatā kathaṃkathā**ti pavatti-ādīsu “evaṃ nu kho, na nu kho”ti evaṃ pavattikā vigatā samucchinnā kathaṃkathā. Sārajja- kāraṇaṃ pāpadhammānaṃ pahīnattā tappaṭipakkhesu silādiguṇesu paṭiṭṭhitattā **vesā- rajjaṃ** visāradabhāvaṃ veyyattiyaṃ **patto**. Attanā eva paccakkhato diṭṭhattā na paraṃ pacceṭi, na cassa paro pacceṭabbo atthīti **aparappaccayo**.

Uddisitvā katanti attānaṃ uddisitvā māraṇavasena kataṃ nibbattaṃ maṃsaṃ. **Paṭiccamanti** ettha kamma-saddo kamma-sādhano atītakāliko cāti āha “**attānaṃ paṭiccatan**”ti. **Nimittakammassetam** **adhivacanaṃ** “paṭicca kammaṃ phusati”- ti-ādīsu (jā. 1.4.75) viya. **Nimittakammassāti** nimittabhāvena laddhabbakamma- ssa. Karaṇavasena paṭiccammaṃ ettha atthīti maṃsaṃ **paṭiccammaṃ** yathā buddhi buddhaṃ. Taṃ etassa atthīti buddho. Sesametta uttānameva.

Sīhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Assājānīyasuttādivaṇṇanā

13-14. Tatiye (3.0226) **sāṭheyyānīti** saṭhattāni. Sesapadesupi eseva nayo. Tāni panassa sāṭheyyādīni kāyacittujukatāpaṭipakkhabhūtā lobhasahagatacittuppā- dassa pavatti-ākāravisesā. Tattha yassa kismiñcīdeva ṭhāne ṭhātukāmassa sato yaṃ ṭhānaṃ manussānaṃ sappaṭibhayaṃ, purato gantvā tatheva sappaṭibhaya- ṭṭhāneva ṭhassāmiti na hoti, vañcanādhippāyabhāvato ṭhātukāmaṭṭhāneyeva

nikhātatthambho viya cattāro pāde niccāletvā tiṭṭhati, ayaṃ **saṭho** nāma, imassa sāṭheyassa pākaṭakaraṇaṃ. Tathā yassa kismiñciveva ṭhāne nivattitvā khandha-gataṃ pātetukāmassa sato yaṃ ṭhānaṃ manussānaṃ sappāṭibhayaṃ, purato gantvā tatheva pātesāmiti na hoti, pātetukāmaṭṭhāneyeva nivattitvā pātetī, ayaṃ **kūṭo** nāma. Yassa kālena vāmato, kālena dakkhiṇato, kālena ujumaggeneva ca gantukāmassa sato yaṃ ṭhānaṃ manussānaṃ sappāṭibhayaṃ, purato gantvā tatheva evaṃ karissāmiti na hoti, yadicchakaṃ gantukāmaṭṭhāneyeva kālena vāmato, kālena dakkhiṇato, kālena ujumaggaṃ gacchati, tathā leṇḍaṃ vā passāvaṃ vā vissajjetukāmassa idaṃ ṭhānaṃ susammaṭṭhaṃ ākiṇṇamanussaṃ ramaṇiyaṃ. Imasmiṃ ṭhāne evarūpaṃ kātuṃ na yuttaṃ, purato gantvā paṭicchannaṭṭhāne karissāmiti na hoti, tattheva karoti, ayaṃ **jiṃho** nāma. Yassa pana kismiñci ṭhāne maggā ukkamma nivattitvā paṭimaggā ārohitukāmassa sato yaṃ ṭhānaṃ manussānaṃ sappāṭibhayaṃ, purato gantvā tattheva evaṃ karissāmiti na hoti, paṭimaggā ārohitukāmaṭṭhāneyeva maggā ukkamma nivattitvā paṭimaggā ārohati, ayaṃ **vaṅko** nāma. Iti imaṃ catubbidhampi kiriyaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “**yāni kho panassa tāni sāṭheyāni ...pe... āvikattā hoti**” ti. Catutthe natthi vattabbaṃ.

Assājānīyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-8. Malasuttādivaṇṇanā

15-18. Pañcame (dha. pa. aṭṭha. 2.241) yā kāci pariyatti vā sippaṃ vā yasmā asajjhāyantassa ananuyuñjantassa vinassati, nirantaraṃ vā na upaṭṭhāti, tasmā “**asajjhāyamalā mantā**” ti (3.0227) vuttaṃ. Yasmā pana gharāvāsaṃ vasantassa uṭṭhāyutuṭṭhāya jiṇṇappaṭisaṅkharaṇādīni akarontassa gharaṃ nāma vinassati, tasmā “**anuṭṭhānamalā gharā**” ti vuttaṃ. Yasmā gihissa vā pabbajitassa vā kosajjavasena sarīrappajaggaṃ vā parikkhārappaṭijaggaṃ vā akarontassa kāyo dubbaṇṇo hoti, tasmā “**malaṃ vaṇṇassa kosajjan**” ti vuttaṃ. Yasmā pana gāvo rakkhantassa pamādasena niddāyantassa vā kiḷantassa vā tā gāvo atitthapakhandanādīhi vā vāḷamigacorādi-upaddavena vā paresaṃ sālikkhattādīni otarivā khādanavasena vā vināsamāpajanti, sayampi daṇḍaṃ vā paribhāsaṃ vā pāpuṇāti, pabbajitaṃ vā pana chadvārādīni arakkhantaṃ pamādasena kilesā otarivā sāsanaṃ cāventi, tasmā “**pamādo rakkhato malan**” ti vuttaṃ. So hissa vināsāva-hena malaṭṭhāniyattā **malaṃ**.

Duccaritanti aticāro. Aticāriniñhi itthiṃ sāmikopi gehā nīharati, mātāpitūnaṃ santikaṃ gatampi “**tvāṃ kulassa aṅgārabhūtā, akkhīhipi na daṭṭhabbā**” ti taṃ mātā-pitaropi nīharanti, sā anāthā vicaranti mahādukkhaṃ pāpuṇāti. Tenassā duccaritaṃ “**malan**” ti vuttaṃ. **Dadatoti** dāyakassa. Yassa hi khettakasanakāle “**imasmiṃ khetto sampanne salākabhaddādīni dassāmī**” ti cintetvāpi nipphanne sasse maccheraṃ uppajjitvā cāgacittaṃ nivāreti, so maccheravasena cāgacitte aviru-

hante manussasampatti, dibbasampatti, nibbānasampattiti tisso sampattiyo na labhati. Tena vuttaṃ “**maccheraṃ dadato malan**” ti. Aññesupi evarūpesu eseva nayo. **Pāpakā dhammā** Ti akusalā dhammā. Te pana idhaloke paraloke ca mala-meva. **Tatoti** heṭṭhā vuttamalato. **Malataranti** atirekamalaṃ. Chaṭṭhādīni uttānatthā-neva.

Malasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Pahārādasuttavaṇṇanā

19. Navame (udā. aṭṭha. 45; sāratta. ṭī. cūḷavagga 3.384) **asurā** Ti devā viya na suranti na kīḷanti na virocantīti asurā. Surā nāma devā, tesam paṭipakkhāti vā **asurā**, vepacittipahārādādayo (3.0228). Tesam bhavanaṃ sinerussa heṭṭhābhāge. Te tattha pavisantā nikkhamantā sinerupāde maṇḍapādīni nimminivā kīḷantā abhiramanti. Sā tattha tesam abhirati. Ime guṇe disvāti āha “**ye disvā disvā asurā mahāsamudde abhiramanti**” ti.

Yasmā lokiyā jambudīpo, himavā tattha paṭiṭṭhitasamuddadahapabbatā tappa-bhavā nadiyoti etesu yaṃ yaṃ na manussagocaraṃ, tattha sayaṃ sammūḷhā aññepi sammohayanti, tasmā tattha sammohavidhamanattaṃ “**ayaṃ tāva jambudīpo**” ti-ādi āradhaṃ. Dasasahassayojanaparimāṇo āyāmato vitthārato cāti adhippāyo. Tenāha “**tatthā**” ti-ādi. **Udakena ajjhotthaṇo** tadupabhogisattānaṃ puñña-kkheyena. Sundaradassanaṃ kūṭanti **sudassanakūṭam**, yaṃ loke “**hemakūṭan**” ti vuccati. **Mūlagandho** kālānusāriyādi. **Sāragandho** candanādi. **Pheggugandho** salalādi. **Tacagandho** lavaṅgādi. **Papaṭikāgandho** kapitthādi. **Rasagandho** sajjulasādi. **Pattagandho** tamālahiriverādi. **Pupphagandho** nāgakusumādi. **Phalagandho** jātiphalādi. **Gandhagandho** sabbesaṃ gandhānaṃ gandho. “Sabbāni puthulato paññāsa yojanāni, āyāmato pana ubbedhato viya dviyojanasatānevā” ti vadanti.

Manoharasilātalānīti ratanamayattā manuññasopānasilātalāni. **Supaṭiyattānī**ti tadupabhogisattānaṃ sādharmaṇakammunāva suṭṭhu paṭiyattāni susaṅghitāni honti. Macchakacchapādīni udakaṃ malaṃ karonti, tadabhāvato **phalikasadisanimmalodakāni**. Tiriyato dīghaṃ uggatakūṭanti “**tiracchānapabbatan**” ti āha. **Purimāni nāmagottānī**ti ettha nadī ninnagāti-ādikaṃ gottaṃ, gaṅgā yamunāti-ādikaṃ nāmaṃ.

Savamānāti sandamānā. **Pūrattanti** puṇṇabhāvo. **Masāragallaṃ** “cittaphalikaṃ”-tipi vadanti. **Mahataṃ bhūtānanti** mahantānaṃ sattānaṃ. **Timī timiṅgalā timitimiṅgalā**ti tisso macchajātiyo. Timiṃ gilanasamatthā timiṅgalā. Timiñca timiṅgalañca gilanasamatthā timitimiṅgalāti vadanti.

Mama (3.0229) **sāvakā** Ti sotāpannādike ariyapuggale sandhāya vadati. **Na saṃvasatī** Ti uposathakammādivasena saṃvāsaṃ na karoti. **Ukkhipatī**ti apaneti. **Vimuttirasoti** kilesehi vimuccanaraso. Sabbā hi sāsanasampatti yāvadeva anupādāya āsavehi cittassa vimutti-atthā.

Ratanānīti ratijananaṭṭhena ratanāni. Satipaṭṭhānādayo hi bhāviyamānā pubba-
bhāgepi anappakaṃ pītipāmojjaṃ nibbattenti, pageva aparabhāge. Vuttañhettaṃ-
“Yato yato sammāsati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan” ti. (dha. pa. 374)-

Lokiyaratananibbattaṃ pana pītipāmojjaṃ na tassa kalabhāgampi agghati. Apica-
“Cittikataṃ mahagghaṅca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
anomasattaparibhogaṃ, ratananti pavuccati”. (dī. ni. aṭṭha. 2.33; saṃ. ni.
aṭṭha. 3.5.223; khu. pā. aṭṭha. 6.3; su. ni. aṭṭha. 1.226; mahāni. aṭṭha. 50);

Yadi ca cittikatādibhāvena ratanaṃ nāma hoti, satipaṭṭhānādīnaṃyeva bhūta-
ratanabhāvo. Bodhipakkhiyadhammānañhi so ānubhāvo, yaṃ sāvakaṃ sāvaka-pāra-
miññaṃ, paccekabuddhā paccekabodhiññaṃ, sammāsambuddhā sammāsa-
mbodhiṃ adhigacchanti āsanna-kāraṇattā. Āsanna-kāraṇaṃhi dānādi-upanissayoti
evaṃ ratijananaṭṭhena cittikatādi-atthena ca ratanabhāvo bodhipakkhiyadha-
mmānaṃ sātisayo. Tena vuttaṃ “**tatrimāni ratanāni, seyyathidaṃ. Cattāro satipa-
ṭṭhānā**” ti-ādi.

Tattha ārammaṇe okkantivā upaṭṭhānaṭṭhena upaṭṭhānaṃ, satiyeva upaṭṭhā-
nanti **satipaṭṭhānaṃ**. Ārammaṇassa pana kāyādivasena catubbidhattā vuttaṃ
“**cattāro satipaṭṭhānā**” ti. Tathā hi kāyavedanācittadhammesu subhasukhanicca-a-
ttasaññānaṃ pahānato asubhadukkhāniccānattabhāvaggahaṇato ca nesaṃ kāyā-
nupassanādibhāvo vibhatto.

Sammā padahanti etena, sayamaṃ vā sammā padahati, pasatthaṃ sundaraṃ vā
padahantīti **sammappadhānaṃ**, puggalassa vā sammadeva padhānabhāvakara-
ṇato **sammappadhānaṃ** (3.0230) vīriyassettaṃ adhivacanaṃ. Tampi anuppannu-
ppannānaṃ akusalānaṃ anuppādanappahānavasena anuppannuppannānaṃ
kusalānaṃ dhammānaṃ uppādanaṭṭhāpanavasena ca catukiccasādhakattā
vuttaṃ “**cattāro sammappadhānā**” ti.

Ijjhatīti iddhi, samijjhati nipphajjatīti attho. Ijjhanti vā tāya sattā iddhā vuddhā
ukkaṃsagatā hontīti iddhi. Iti paṭhamena atthena iddhi eva pādoti **iddhipādo**,
iddhikoṭṭhāsoti attho.

Dutiyena atthena iddhiyā pādo paṭiṭṭhā adhigamupāyoti **iddhipādo**. Tena hi uparū-parivisesasaṅkhātaṃ iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti. Svāyaṃ iddhipādo yasmā chandādiḷe cattāro adhipatidhamme dhure jeṭṭhake katvā nibbattiyati, tasmā vuttaṃ “**cattāro iddhipādā**” ti.

Pañcindriyānīti saddhādīni pañca indriyāni. Tattha assaddhiyaṃ abhibhavitvā adhimokkhalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **saddhindriyaṃ**. Kosajjaṃ abhibhavitvā paggahalakkhaṇe, pamādaṃ abhibhavitvā upaṭṭhānalakkhaṇe, vikkhepaṃ abhibhavitvā avikkhepalakkhaṇe, aññāṇaṃ abhibhavitvā dassanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **paññindriyaṃ**.

Tāniyeva assaddhiyādīhi anabhibhavanīyato akampiyatṭhena sampayuttadhammesu thirabhāvena ca **balāni** veditabbāni.

Satta bojjaṅgāti bodhiyā, bodhissa vā aṅgāti **bojjaṅgā**. Yā hi esā dhammasā-maggī yāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhana-kāmasukhattakilamathānuyoga-ucchedasassatābhīnivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicayavīriyapītipassaddhisamādhī-upek-khāsaṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhati, kilesaniddāya vuṭṭha-hati, cattāri ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti “**bodhī**” ti vuccati. Tassā dhammasāmaggisāṅkhātāya bodhiyā aṅgātipi **bojjaṅgā** jhānaṅga-maggaṅgādayo viya. Yopesa vuttappakārāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako “**bodhī**” ti vuccati. Tassa bodhissa aṅgātipi **bojjaṅgā** senaṅgaratha-ṅgādayo viya. Tenāhu porāṇā “bujjhanakassa puggalassa aṅgāti bojjaṅgā” ti (vibha. aṭṭha. 466; saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.182; paṭi. ma. aṭṭha. 2.2.17). “Bodhāya saṃvattantīti bojjaṅgā” ti-ādīnā (paṭi. ma. 2.17) nayanapi bojjaṅgattho veditabbo.

Ariyo (3.0231) **aṭṭhaṅgiko maggoti** taṃtaṃ maggavajjhehi kilesehi ārakattā, ariya-bhāvakarattā, ariyaphalappaṭilābhakarattā ca ariyo. Sammādiṭṭhi-ādīni aṭṭhaṅgāni assa atthi, aṭṭha aṅgāniyeva vā aṭṭhaṅgiko. Mārento kilese gacchati nibbānatthi-kehi vā maggiyati, sayāṃ vā nibbānaṃ maggatīti maggoti evametesaṃ satipaṭṭhā-nādīnaṃ atthavibhāgo veditabbo.

Sotāpannoti maggasāṅkhātaṃ sotaṃ āpajjitvā pāpuṇitvā ṭhito, sotāpattiphala-ṭṭhoti attho. **Sotāpattiphala-sacchikiriyāya paṭipannoti** sotāpattiphalassa attapaccak-khakarāṇāya paṭipajjamāno paṭhamamaggaṭṭho, yo aṭṭhamakotipi vuccati. **Sakadā-gāmīti** sakideva imaṃ lokaṃ paṭisandhiggahaṇavasena āgamanasīlo dutiyaphala-ṭṭho. **Anāgāmīti** paṭisandhiggahaṇavasena kāmalokaṃ anāgamanasīlo tatiyaphala-ṭṭho. Yo pana saddhānusārī dhammānusārī ekabijīti-evamādiko ariyapuggalavi-bhāgo, so etesaṃyeva pabhedoti. Sesāṃ vuttanayasadisameva.

Pahārādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Uposathasuttavaṇṇanā

20. Dasame **tadahuposatheti** (udā. aṭṭha. 45; sāratta. ṭi. cūlavagga 3.383)

tasmim̐ uposathadivasabhūte ahani. **Uposathakaraṇatthāyā**ti ovādapātimokkhaṃ uddisitum̐. **Uddhastam̐ aruṇanti** aruṇuggamaṃ. **Uddisatu, bhante, bhagavā bhikkhūnaṃ pātimokkhanti** thero bhagavantaṃ pātimokkhuddesaṃ yāci. Tasmim̐ kāle “na, bhikkhave, anuposathe uposatho kātabbo”ti (mahāva. 136) sikkhāpa-dassa apaññattattā. Kasmā pana bhagavā tiyāmarattim̐ vītināmesi? Tato paṭṭhāya ovādapātimokkhaṃ anuddisitukāmo tassa vatthum̐ pākaṭam̐ kātum̐. **Addasāti** katham̐ addasa? Attano cetopariyañāṇena tassaṃ parisati bhikkhūnaṃ cittāni parijānanto tassa dussīlassa cittaṃ passi. Yasmā pana citte diṭṭhe taṃsamaṅgīpu-ggalo diṭṭho nāma hoti, tasmā “**addasā kho āyasmā mahāmoggallāno (3.0232) taṃ puggalaṃ dussīlan**”ti-ādi vuttaṃ. Yatheva hi anāgate sattasu divasesu pavattaṃ paresaṃ cittaṃ cetopariyañāṇalābhī jānāti, evaṃ atītepi. **Majjhe bhikkhusaṅghassa nisinnanti** saṅghapariyāpanno viya bhikkhusaṅghassa anto nisinnaṃ. **Diṭṭhosīti** ayaṃ na pakatattoti bhagavatā diṭṭho asi. Yasmā ca evaṃ diṭṭho, tasmā natthi te tava bhikkhūhi saddhim̐ ekakammādisaṃvāso. Yasmā pana so saṃvāso tava natthi, tasmā uṭṭhehi, āvusoti evamettha padayojanā veditabbā.

Tatiyampi kho so puggalo tuṅhī ahoṣīti anekavāraṃ vatvāpi “thero sayameva nibbinno oramissati”ti vā, “idāni imesaṃ paṭipattim̐ jānissāmī”ti vā adhippāyena tuṅhī ahoṣi. **Bāhāyaṃ gahetvāti** “bhagavatā mayā ca yāthāvato diṭṭho, yāvata tiyaṃ ‘uṭṭhehi, āvuso’ti ca vutto na vuṭṭhāti, idānissa nikkadḍhanakālo, mā saṅghassa uposathantarāyo ahoṣī”ti taṃ bāhāyaṃ aggahesi, tathā gahetvā. **Bahi dvārakoṭṭhakā nikkhāmetvāti** dvārakoṭṭhakā dvārasālāto nikkhāmetvā. **Bahīti** pana nikkhāmitaṭṭhānadassanaṃ. Atha vā **bahidvārakoṭṭhakāti** bahidvārakoṭṭhakatopi nikkhāmetvā, na antodvārakoṭṭhakato eva. Ubhayatthāpi vihārato bahikatvāti attho. **Sūci-ghaṭikaṃ datvāti** aggaḷasūciṅca uparighaṭikaṅca ādahitvā, suṭṭhutamaṃ kavāṭam̐ thaketvāti attho. **Yāva bāhāgahaṇāpi nāmāti** iminā “aparissuddhā, ānanda, parisā”-ti vacanaṃ sutvā eva hi tena pakkamitabbaṃ siyā, evaṃ apakkamitvā yāva bāhāgahaṇāpi nāma so moghapuriso āgamessati, acchariyamidanti dasseti. Idaṅca garahanacchariyamevāti veditabbaṃ.

Atha bhagavā cintesi- “idāni bhikkhusaṅghe abbudo jāto, aparissuddhā puggalā uposathaṃ āgacchanti, na ca tathāgatā aparissuddhāya parisāya uposathaṃ karonti, pātimokkhaṃ uddisanti. Anuddisante ca bhikkhusaṅghassa uposatho pacchijjati. Yaṃnūnāhaṃ ito paṭṭhāya bhikkhūnaṃyeva pātimokkhuddesaṃ anujāneyyaṃ”ti. Evaṃ pana cintetvā bhikkhūnaṃyeva pātimokkhuddesaṃ anujāni. Tena vuttaṃ “**atha kho bhagavā ...pe... pātimokkhaṃ uddiseyyāthā**”ti. Tattha **na dānāhanti** idāni ahaṃ uposathaṃ na (3.0233) karissāmi, pātimokkhaṃ na uddisi-ssāmīti paccekaṃ na-kārena sambandho. Duvidhañhi pātimokkhaṃ- āṇāpāti-mokkhaṃ, ovādapātimokkhanti. Tesu “suṇātu me, bhante”ti-ādikaṃ (mahāva. 134) āṇāpātimokkhaṃ. Taṃ sāvakāva uddisanti, na buddhā, yaṃ anvaddhamāsaṃ uddisiyati. “Khantī paramaṃ ...pe... sabbapāpassa akaraṇaṃ ...pe... anupavādo anupaghāto ...pe... etaṃ buddhāna sāsanaṃ”ti (dī. ni. 2.90; dha. pa. 183-185; udā. 36; netti. 30) imā pana tisso gāthā ovādapātimokkhaṃ nāma. Taṃ buddhāva uddisanti, na sāvakā, channampi vassānaṃ accayena uddisanti. Dīghāyukabu-

ddhānañhi dharamānakāle ayameva pātimokkhuddeso, appāyukabuddhānaṃ pana paṭhamabodhiyaṃyeva. Tato paraṃ itaro. Tañca kho bhikkhūyeva uddisanti, na buddhā, tasmā amhākampi bhagavā vīsativassamattaṃ imaṃ ovādapāti-mokkhaṃ uddisitivā imaṃ antarāyaṃ disvā tato paraṃ na uddisi. **Aṭṭhānanti** akāraṇaṃ. **Anavakāso**ti tasseva vevacanaṃ. Kāraṇañhi yathā tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti “ṭhānan”ti vuccati, evaṃ “avakāso”tipi vuccati. **Yanti** kiriyāparāmasanaṃ.

Aṭṭhime, bhikkhave, mahāsamuddeti ko anusandhi? Yvāyaṃ aparisuddhāya parisāya pātimokkhassa anuddeso vutto, so imasmiṃ dhammavinaye acchariyo abbhuto dhammoti taṃ aparehipi sattahi acchariyabbhutadhammehi saddhiṃ vibhajitvā dassetukāmo paṭhamaṃ tāva tesaṃ upamābhāvena mahāsamudde aṭṭha acchariyabbhutadhamme dassento satthā “aṭṭhime, bhikkhave, mahāsamudde”ti-ādimāha.

Uposathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Gahapativaggo

1-7. Paṭhama-uggasuttādivaṇṇanā

21-27. Tatiyassa paṭhamadutiyesu natthi vattabbaṃ. Tatiye “hatthago”ti vattabbe “**hatthako**”ti vuttaṃ. So hi rājapurisānaṃ hatthato (3.0234) yakkhassa hatthaṃ, yakkhassa hatthato bhagavato hatthaṃ, bhagavato hatthato puna rājapurisānaṃ hatthaṃ gatattā nāmato **hatthako āḷavakoti** jāto. Tenāha “**āḷavakaya-kkhassa hatthato hatthehi sampaṭicchitattā hatthakoti laddhanāmo rājakumāro**”ti. Catutthādīni uttānatthāneva.

Paṭhama-uggasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dutiyabalasuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame khīṇāsavassa sabbesaṃ saṅkhārānaṃ aniccatā asammoḥava-sena kiccato maggapaññāya suppaṭividdhā, vipassanāya ārammaṇakaraṇavase-napīti dassento āha “**sahavipassanāya maggapaññāyā**”ti. **Ime kāmā**ti dvepi kāme vadati. Kilesavasena uppajjamāno hi pariḷāho vatthukāmasannissayo vatthukāma-visayo vāti dvepi sapariḷāhaṭṭhena aṅgārakāsu viyāti “**aṅgārakāsūpamā**”ti vuttā.

Anto vuccati lāmakatṭhena taṇhā, byantaṃ vigatantaṃ bhūtanti **byantibhūtanti** āha “**vigatantabhūtan**” ti, nittaṇhanti attho.

Dutiyabalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Akkhaṇasuttavaṇṇanā

29. Navame yasmā mahiddhikapetā devāsuraṇaṃ āvāhaṃ gacchanti, vivāhaṃ na gacchanti, tasmā pettivisayeneva asurakāyo gahitoti veditabbo. Petāsuraṇa pana petā evāti tesam petehi saṅgaho avuttasiddhova.

Akkhaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Anuruddhamahāvitakkasuttavaṇṇanā

30. Dasame (3.0235) **appicchassāti** na icchassa. Abhāvattho hettha **appasaddo** “appaḍaṃsamakasavātātapā” ti-ādīsu (a. ni. 10.11) viya. Paccayesu appiccho **paccayappiccho**, cīvarādipaccayesu icchārahito. **Adhigamappicchoti** jhānādi-adhigamavibhāvane icchārahito. **Pariyatti-appicchoti** pariyattiyam bāhusaccavibhāvane icchārahito. **Dhutaṅgappicchoti** dhutaṅgesu appiccho dhutaṅgabhāvavibhāvane icchārahito. **Santagūṇanigūhanenāti** attani saṃvijjamānānaṃ jhānādigūṇānañceva bāhusaccagūṇassa dhutaṅgagūṇassa ca nigūhanena chādanena. **Sampajjati** Ti nippajjati sijjhati. **No mahicchassāti** mahatīyā icchāya samannāgatassa no sampajjati anudhammassapi anippajjanato. **Pavivittassāti** pakārehi vivittassa. Tenāha “**kāyacitta-upadhivivekehi vivittassā**” ti. **Ārambhavatthuvāsenāti** bhāvanābhiyogavasena ekībhāvova kāyavivekoti adhippeto, na gaṇasaṅgaṇikābhāvamaṭṭanti dasseti. **Kammanti** yogakammaṃ.

Sattehi kilesehi ca saṅgaṇanaṃ samodhānaṃ saṅgaṇikā, sā āramitabbaṭṭhena ārāmo etassāti **saṅgaṇikārāmo**, tassa. Tenāha “**gaṇasaṅgaṇikāya cevā**” ti-ādi. **Āradhāvīriyassāti** paggaḥitavīriyassa. Tañca kho upadhiviveke ninnatāvasena “ayaṃ dhammo” ti vacanato. Esa nayo itaresupi. Vivaṭṭanissitaṃyeva hi samādhānaṃ idhādhippetam, tathā paññāpi. Kammasa-katapaññāya hi ṭhito kammavasena bhavesu nānappakāro anatthoti jānanto kammakkhayakamaṃ ñāṇam abhipattheti, tadatthañca ussāham karoti. Mānādayo sattasantānaṃ saṃsāre papañcenti vitthārentīti **papañcāti** āha “**taṇhāmānadiṭṭhipapañcarahitattā**” ti-ādi. Sesamettha suviññeyameva.

Anuruddhamahāvitakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gahapativaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dānavaggo

1-4. Paṭhamadānasuttādivaṇṇanā

31-34. Catutthassa (3.0236) paṭhame āsajjāti yassa deti, tassa āgamanahetu tena samāgamanimittaṃ. **Bhayāti** bhayaheṭṭhi. Nanu bhayaṃ nāma laddhakāmatā-rāgādayo viya cetanāya avisuddhikaraṃ, taṃ kasmā idha gahitanti? Nayidaṃ tādisaṃ vohārabhayādiṃ sandhāya vuttanti dassetuṃ “**ayaṃ adāyako akārako**”-ti-ādi vuttaṃ. **Adāsi meti** yaṃ pubbe kataṃ upakāraṃ cintetvā diyaṃ, taṃ sandhāya vuttaṃ. **Dassati meti** paccupakārāsīsāya yaṃ diyaṃ, taṃ sandhāya vadati. **Sāhu dānanti** dānaṃ nāmetaṃ paṇḍitapaññattanti sādhusamācāre ṭhatvā deti. **Alaṅkārattanti** upasobhanatthaṃ. Dānañhi datvā taṃ paccavekkhantassa pāmojjapītisomanassādayo uppajjanti, lobhadosa-issāmaccherādayopi vidūrī bhavanti. Idāni dānaṃ anukūladhammaparibrūhanena paccanīkadhammaavidūrīkaraṇena ca bhāvanācittassa upasobhanāya ca parikkhārāya ca hotīti “**alaṅkārattañceva parikkhārattañca deti**”-ti vuttaṃ. Tenāha “**dānañhi cittaṃ muduṃ karoti**”-ti-ādi. **Muducitto hoti** laddhā dāyake “iminā mayhaṃ saṅgaho kato”-ti, dātāpi laddhari. Tena vuttaṃ “**ubhinnampi cittaṃ muduṃ karoti**”-ti.

Adantadamananti adantā anassavāpissa dānena dantā assavā honti, vase vattanti. **Adānaṃ dantadūsakanti** adānaṃ pubbe dantānaṃ assavānampi vighātu-ppādanena cittaṃ dūseti. **Unnamanti** dāyakaṃ piyaṃvadā ca paresaṃ garucittikāra-ṭṭhānatāya. **Namanti** paṭiggāhakā dānena piyavācāya ca laddhasaṅgahāsāṅgahākānaṃ.

Cittālaṅkārādānameva uttamaṃ anupakkiliṭṭhatāya suparisuddhatāya guṇavisesapaccayatāya ca. Dutiyādīni uttānatthāneva.

Paṭhamadānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dānūpapattisuttavaṇṇanā

35. Pañcame (3.0237) **dānapaccayāti** dānakāraṇā, dānamayapuññassa katattā upacitattāti attho. **Upapattiyoti** manussesu devesu ca nibbattiyo. **Ṭhapetīti** ekavārameva anuppajjitvā yathā upari tenevākārena pavattati, evaṃ ṭhapeti. Tadeva

cassa adhiṭṭhānanti āha “**tasseva vevacanan**” ti. **Vaḍḍhetī**ti brūheti na hāpeti. **Vimuttanti** adhimuttam, ninnam poṇam pabbhāranti attho. **Vimuttanti** vā vissatṭham. Nippariyāyato **uttari** nāma paṇitam majjhepi hīnamajjhimavibhāgassa labbhana-toti vuttam “**uttari abhāvitanti tato uparimaggaphalathāya abhāvitan**” ti. **Samvattati**-tathāpaṇihitam dānamayaṃ cittam. Yam pana pāḷiyam “**tañca kho**” ti-ādi vuttam, tam tatrūpapattiyā vibandhakaradussilyābhāvadassanaparam daṭṭhabbam, na dānamayassa puññassa kevalassa taṃsaṃvattanatādassanaparanti daṭṭhabbam. **Samucchinnarāgassā**ti samucchinnakāmarāgassa. Tassa hi siyā brahmaloke upapatti, na samucchinnabhavarāgassa. Vitarāgaggahaṇena cettha kāmesu vitarāgatā adhippetā, yāya brahmalokūpapatti siyā. Tenāha “**dānamattenevā**” ti-ādi. Yadi evam dānam tattha kimatthiyanti āha “**dānam panā**” ti-ādi. **Dānena muducittoti** baddhāghāte veripuggalepi attano dānasampañchanena mudubhūtacitto.

Dānūpapattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Puññakiriyavatthusuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe pujjabhavaphalam nibbattenti, attano santānam punantīti vā puññāni ca tāni hetupaccayehi kattabbato kiriyā cāti puññakiriyā, tāyeva ca tesam tesam piyamanāpatādi-ānisamsānam vatthubhāvato **puññakiriyavatthūni**.

Anucchinnabhavamūlassa anuggahavasena, pūjāvasena vā attano deyyadhammassa parassa pariccāgacetanā diyati etenāti dānam, dānameva **dānamayaṃ**. Padapūraṇamattam maya-saddo. Civarādisu catūsu paccayesu (dī. ni. aṭṭha. 3.305), annādīsu vā (3.0238) dasasu dānavatthūsu, rūpādīsu vā chasu ārammaṇesu tam tam dentassa tesam uppādanato paṭṭhāya pubbabhāge pariccāgakāle pacchā somanassacittena anussaraṇe cāti tīsu kālesu pavattacetanā **dānamayaṃ puññakiriyavatthu** nāma.

Niccasīla-uposathasīlādivasena pañca aṭṭha dasa vā sīlāni samādiyantassa “sīlapūraṇattham pabbajissāmi” ti vihāram gacchantassa pabbajantassa, manoratham matthakam pāpetvā “pabbajito vatamhi sādhu suṭṭhū” ti āvajjentassa, saddhāya pātimokkham paripūrentassa, paññāya civarādike paccaye paccavekkhantassa, satiyā āpāthagatesu rūpādīsu cakkhudvārādīni saṃvarantassa, vīriyena ājīvam sodhentassa ca pavattacetanā sīlati, sīletīti vā **sīlamayaṃ puññakiriyavatthu** nāma.

Paṭisambhidāyam (paṭi. ma. 1.48) vuttena vipassanāmaggena cakkhum aniccato dukkhato anattato vipassantassa, sotam ...pe... ghānam ...pe... jivham ...pe... kāyam ...pe... rūpe ...pe... dhamme ...pe... cakkhuvīññāṇam ...pe... manovīññāṇam ...pe... cakkhusamphassam ...pe... manosamphassam ...pe... cakkhusamphassajam vedanam ...pe... manosamphassajam vedanam ...pe... jarāmaṇam aniccato dukkhato anattato vipassantassa yā cetanā, yā ca pathavīkasiṇādīsu sabbāsu aṭṭhattiṃsāya ārammaṇesu pavattā jhānacetanā, yā ca anava-

jjesu kammāyatanasippāyatanavijjāṭṭhānesu paricayamanasikārādivasena pavattā cetanā, sabbā sā bhāveti etāyāti bhāvanāmayaṃ vuttanayena puññakiriyavatthu cāti **bhāvanāmayaṃ puññakiriyavatthu**.

Ekamekañcetha yathārahaṃ pubbabhāgato paṭṭhāya karontassa kāyakammaṃ hoti. Tadatthaṃ vācaṃ nicchārentassa vacīkammaṃ. Kāyaṅgaṃ vācaṅgañca acopetvā manasā cintayantassa manokammaṃ. Annādīni dentassa cāpi “annadānādīni demī”ti vā, dānapāramiṃ āvajjetvā vā dānakāle dānamayaṃ puññakiriyavatthu hoti. Yathā hi kevalaṃ “annadānādīni demī”ti dānakāle dānamayaṃ puññakiriyavatthu hoti, evaṃ “idaṃ dānamayaṃ sammāsambodhiyā paccayo hotū”ti dānapāramiṃ āvajjetvā dānakālepi dānasīseneva pavattitattā. Vattasīse ṭhatvā dadanto “etaṃ dānaṃ nāma mayhaṃ (3.0239) kulavaṃsahetu paveṇicārittan”ti cārittasīsenā vā dento cārittasīlattā sīlamayaṃ. Khayato vayato sammāsaṇaṃ paṭṭhapetvā dadato bhāvanāmayaṃ puññakiriyavatthu hoti. Yathā hi deyyadhammapariccāgavasena vattamānāpi dānacetanā vattasīse ṭhatvā dadato sīlamayaṃ puññakiriyavatthu hoti pubbābhisaṅkhārassa aparabhāge cetanāya ca tathāpavattattā.

Puññakiriyavatthusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Sappurisdānasuttādivaṇṇanā

37-38. Sattame **viceyya detīti** ettha dve vicinanāni dakkhiṇeyyavicinanaṃ, dakkhiṇāvicinanañca. Tesu vipannasīle ito bahiddhā pañcanavuti pāsaṅḍabhede ca dakkhiṇeyye pahāya sīlādiguṇasampannānaṃ sāsane pabbajitānaṃ dānaṃ **dakkhiṇeyyavicinanaṃ** nāma. Lāmakalāmake paccaye apanetvā paṇitapaṇīte vicinitvā tesam dānaṃ **dakkhiṇāvicinanaṃ** nāma. Tenāha “**imassa dinnam mahapphalaṃ bhavissati**” ti-ādi. Aṭṭhame natthi vattabbaṃ.

Sappurisdānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Abhisandasuttādivaṇṇanā

39-40. Navame **puññābhisandāti** puññanadiyo. **Kusalābhisandāti** kusalānaṃ pavāhā. **Sukhassāhārāti** sukhapaccayā. Aggānīti ñātattā **aggaññāni**. Cirarattaṃ ñātattā **rattaññāni**. Ariyānaṃ sādhuṇaṃ vaṃsānīti ñātattā **vaṃsaññāni**. Porāṇānaṃ ādipurisānaṃ etānīti **porāṇāni**. Sabbaso kenacipi pakārena sādhuhi na kiṇṇāni na khittāni chaḍḍitānīti **asaṃkiṇṇāni**. Ayañca nayo nesam yathā atīte, evaṃ etarahi anāgate cāti āha “**asaṃkiṇṇapubbāni na saṃkiyanti na saṃkiyissanti**” ti. Tato eva **appaṭikuttāni**. Na hi kadāci viññū samaṇabrāhmaṇā hiṃsādipāpa-dhammaṃ anujānanti. **Aparimāṇānaṃ sattānaṃ abhayaṃ detīti** sabbesu (3.0240)

bhūtesu nihitadaṇḍattā sakalassapi sattaḱāyassa bhayābhāvaṃ deti. **Averanti** verābhāvaṃ. **Abyābajjhanti** niddukkhaṃ. Evamettha saṅkhepato pāḷivaṇṇanā veditabbā. Dasame natthi vattabbaṃ.

Abhisandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Uposathavaggo

1-8. Saṃkhittūposathasuttādivaṇṇanā

41-48. Pañcamassa paṭhamādīsu natthi vattabbaṃ. Chaṭṭhe (saṃ. ni. ṭī. 1.1.165) pañca aṅgāni etassāti pañcaṅgaṃ, pañcaṅgameva pañcaṅgikaṃ, tassa **pañcaṅgi-kassa**. Mahatī daddarī vīṇāvisesopi **ātatamevā** Ti “**cammapariyonaddhesū**” ti vise-sanaṃ kataṃ. **Ekatalatūriyaṃ** kumbhathunadaddarikādi. **Ubhayatalaṃ** bherimudi-ṅgādi. Cammapariyonaddhaṃ hutvā vinibaddhaṃ **ātatavitaṃ**. **Sabbaso pariyo-naddhaṃ** nāma caturassa-ambaṇaṃ paṇavādi ca. Gomukhī-ādīnampi ettheva saṅgaho daṭṭhabbo. **Vaṃsādīti ādi**-saddena saṅkhādīnaṃ saṅgaho. **Sammādīti** sammatāḷakaṃsatāḷasilāsālākatāḷādi. Tattha **sammataḷaṃ** nāma dantamayataḷaṃ. **Kaṃsatāḷaṃ** lohamayaṃ. Silāmayaṃ ayopattena ca vādanatāḷaṃ **silāsālākatāḷaṃ**. **Sumucchitassāti** suṭṭhu paṭiyattassa. **Pamāṇeti** nātidalhanātisithilasāṅkhāte majjhime mucchanāpamāṇe. **Chekoti** paṭu paṭṭho. So cassa paṭubhāvo manoha-roti āha “**sundaro**” ti. **Raṅjetunti** rāgaṃ uppādetuṃ. **Khamatevāti** rocateva. **Na nibbindatīti** na tajjeti, sotasukhabhāvato piyāyitabbova hoti.

Bhattāraṃ nātimaññatīti sāmikaṃ muñcitvā aññaṃ manasāpi na pattheti. **Uṭṭhā-hikā** Ti uṭṭhānavīriyasampannā. **Analasāti** nikkosajjā. **Saṅgahitaparijjanāti** sammā-nanādīhi ceva chaṇādīsu pesetabba-piyabhaṇḍādipaṇṇākārapesanādīhi ca saṅga-hitaparijjanā. Idha **parijano** nāma sāmikassa ceva (3.0241) attano ca ñātijano. **Sambhatanti** kasivaṇṇijjādīni katvā ābhatadhanaṃ. Sattamaṭṭhamāni uttānatthāni.

Saṃkhittūposathasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Paṭhama-idhalokikasuttādivaṇṇanā

49-50. Navame **idhalokavijayāyāti** idhalokavijinanatthāya abhibhavatthāya. Yo hi diṭṭhadhammikaṃ anattaṃ parivajjanavasena abhibhavati, tato eva tadattaṃ sampādeti, so idhalokavijayāya paṭipanno nāma hoti paccatthikaniggaṇhanato

sadatthasampādanato ca. Tenāha “**ayaṃsa loko āraddho hotī**” ti. (pasaṃsāvahato tayidaṃ pasaṃsāvahanam kittisaddena idhaloke saddānam cittatosanaiddheyya-bhāvāpādanena ca hotīti daṭṭhabbam.) **Susaṃvihitakammantoti** yāgubhattapacana-kālādīni anatikkamitvā

tassa tassa sādhuḥkaṃ karaṇena suṭṭhu saṃvihitakammanto. **Paralokavijayāyāti** paralokassa vijinanatthāya abhibhavatthāya. Yo hi samparāyikaṃ anattaṃ parivajjanavasena abhibhavati, tato eva tadattaṃ sampādeti, so paralokavijayāya paṭipanno nāma hoti. Sesam sabbattha uttānameva.

Paṭhama-idhalokikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Uposathavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Dutiyapaṇṇāsakaṃ

(6) 1. gotamīvaggo

1-3. Gotamīsuttādivaṇṇanā

51-53. Chaṭṭhassa (3.0242) paṭhame (sārattha. ṭī. cūlavagga 3.402) **gotamīti** gottam. Nāmakaraṇadivase panassā laddhasakkārā brāhmaṇā lakkhaṇasampattiṃ disvā “sace ayaṃ dhītaraṃ labhissati, cakkavattirañño mahesī bhavissati. Sace puttaṃ labhissati, cakkavattirājā bhavissatīti ubhayathāpi mahatiyevassā pajā bhavissati”ti byākarimṃsu. Athassā “mahāpajāpati”ti nāmaṃ akaṃsu. Tenāha “**puttapajāya ceva dhītupajāya ca mahantattā evaṃladdhanāmā**”ti.

“Attadaṇḍā bhayaṃ jātaṃ, janaṃ passatha medhagaṃ;

saṃvegaṃ kittayissāmi, yathā saṃvijitaṃ mayā”ti. (su. ni. 941; mahāni. 170)-

Ādinā **attadaṇḍasuttaṃ kathesi**. Taṃtaṃpalobhanakiriyā kāyavācāhi parakkamanīyo ukkaṇṭhantūti sāsanaṃ pesenti nāmāti katvā vuttaṃ “**sāsanaṃ pesetvā**”ti. **Kuṇāladahanti** kuṇāladahatīraṃ. **Anabhiratiṃ vinodetvāti** itthīnaṃ dosadassana-mukhena kāmānaṃ vokārasaṃkilesavibhāvanena anabhiratiṃ vinodetvā.

Āpādikāti saṃvaddhakā, tumhākaṃ hatthapādesu kiccaṃ asādhentesu hatthe ca pāde ca vaḍḍhetvā paṭijaggitāti attho. **Posikāti** divasassa dve tayo vāre nahāpetvā bhojetvā pāyetvā tumhe posesi. **Thaññaṃ pāyesīti** nandakumāro kira bodhisattato katipāheneva daharo, tasmim jāte mahāpajāpatī attano puttaṃ dhātīnaṃ datvā sayam bodhisattassa dhātikiccaṃ sādhayamānā attano thaññaṃ pāyesi. Taṃ sandhāya thero evamāha. **Daharoti** taruṇo. **Yuvāti** yobbaññe ṭhito. **Maṇḍana-kajātikoti** alaṅkārasabhāvo. Tattha koci taruṇopi yuvā na hoti yathā atitaruṇo. Koci yuvāpi maṇḍanakajātiko na hoti yathā upasantasabhāvo, ālasiyabyasanā-

dīhi vā abhibhūto. Idha pana daharo (3.0243) ceva yuvā ca maṇḍanakajātiko ca adhippeto, tasmā evamāha. Uppalādīni maṇḍanakajātiko ca lokasammatattā vuttāni.

Mātugāmassa pabbajitattāti idam pañcavassasatato uddham aṭṭhatvā pañcasu-veva vassasatesu saddhammaṭṭhitiyā kāraṇanidassanaṃ. **Paṭisambhidāpabheda-ppattakhīṇāsavavaseneva vuttanti** ettha paṭisambhidāppattakhīṇāsavaggahaṇena jhānānīpi gahitāneva honti. Na hi nijjhānakānaṃ sabbappakārasampatti ijhatiti vadanti. **Sukkhavipassakakhīṇāsavavasena vassasahassanti-ādinā** ca yaṃ vuttaṃ, taṃ khandhakabhāṇakānaṃ matena vuttanti veditabbaṃ. **Vinayaṭṭhakathā-yampi** (cūḷava. aṭṭha. 403) imināva nayena vuttaṃ.

Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 3.161) pana “paṭisambhidāppattehi vassasahassaṃ aṭṭhāsi, chaḷabhiññehi vassasahassaṃ, tevijjehi vassasahassaṃ, sukkhavipassakehi vassasahassaṃ, pātimokkhena vassasahassaṃ aṭṭhāsi”ti vuttaṃ. Idhāpi **sāsanantaradhānakathāyaṃ** (a. ni. aṭṭha. 1.1.130) “buddhānañhi parinibbānato vassasahassameva paṭisambhidā nibbattetuṃ sakkonti, tato paraṃ cha abhiññā, tato tāpi nibbattetuṃ asakkontā tisso vijjā nibbattenti, gacchante gacchante kāle tāpi nibbattetuṃ asakkontā sukkhavipassakā honti. Eteneva upāyena anāgāmino, sakadāgāmino, sotāpannā”ti vuttaṃ.

Samyuttanikāyaṭṭhakathāyaṃ (saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.156) pana “paṭhamabodhiyañhi bhikkhū paṭisambhidāppattā ahesuṃ. Atha kāle gacchante paṭisambhidā pāpuṇituṃ na sakkhiṃsu, chaḷabhiññā ahesuṃ. Tato cha abhiññā pattuṃ asakkontā tisso vijjā pāpuṇiṃsu. Idāni kāle gacchante tisso vijjā pāpuṇituṃ asakkontā āsavakkhayamattaṃ pāpuṇissanti, tampi asakkontā anāgāmiphalaṃ, tampi asakkontā sakadāgāmiphalaṃ, tampi asakkontā sotāpattiphalaṃ, gacchante kāle sotāpattiphalaṃ pattuṃ na sakkhissanti”ti vuttaṃ. Yasmā cetam sabbam añña-maññappaṭiviruddham, tasmā tesam tesam bhāṇakānaṃ matameva ācariyena tattha tattha dassitanti gahetabbaṃ. Aññathā hi ācariyasseva pubbāparavirodha-ppasaṅgo siyāti.

Tānīyevāti (3.0244) tānīyeva pañcavassasahassāni. Pariyattimūlakaṃ sāsananti āha “**na hi pariyaṭṭiyā asati paṭivedho atthi**”ti-ādi. Pariyaṭṭiyā hi antarahitāya paṭipatti-antaradhāyati, paṭipattiyā antarahitāya adhigamo antaradhāyati. Kiṃkāraṇā? Ayañhi pariyaṭṭiyā paccayo hoti, paṭipatti adhigamassa. Iti paṭipattitopi pariyaṭṭiyeva pamāṇaṃ. Dutiyatatiyesu natthi vattabbaṃ.

Gotamīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4-5. Dīghajāṇusuttādivaṇṇanā

54-55. Catutthe (dī. ni. aṭṭha. 3.265) **ekena bhoge bhuñjeyyā**ti ekena koṭṭhāsena bhoge bhuñjeyya, vinibhuñjeyya vāti attho. **Dvīhi kammanti** dvīhi koṭṭhāsehi kasiva-ṇijjādikammaṃ payojeyya. **Nidhāpeyyā**ti catutthakoṭṭhāsaṃ nidhetvā ṭhapeyya,

nidahitvā bhūmigataṃ katvā ṭhapeyyāti attho. **Āpadāsu bhavissatīti** kulānañhi na sabbakālaṃ ekasadisam vattati, kadāci rāja-aggicoradubbhikkhādivasena āpadā uppajjanti, tasmā evaṃ āpadāsu uppannāsu bhavissatīti ekaṃ koṭṭhāsaṃ nidhāpeyyāti vuttaṃ. Imesu pana catūsu koṭṭhāsesu kataraṃ koṭṭhāsaṃ gahetvā kusalaṃ kātabbanti? “Bhoge bhuñjeyyā”ti vuttakoṭṭhāsaṃ. Tato gaṇhitvā hi bhikkhūnampi kapaṇaddhikānampi dānaṃ dātabbaṃ, pesakāraṇhāpitādīnampi vetanaṃ dātabbaṃ. Samaṇabrāhmaṇakapaṇaddhikādīnaṃ dānavasena ceva, adhivattha-devatādīnaṃ petabalivasena, nhāpitādīnaṃ vetanavasena ca viniyogopi upayogo eva.

Apenti gacchanti, apentā vā etehīti apāyā, apāyā eva mukhāni dvārānīti **apāyamu-khāni. Vināsadvārānīti** etthāpi eseva nayo. Pañcame natthi vattabbaṃ.

Dīghajāṇusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6-8. Bhayasuttādivaṇṇanā

56-58. Chaṭṭhe (3.0245) gabbhavāso idha uttarapadalopena gabbho vuttoti āha “**gabbhoti gabbhavāso**”ti. Sattamaṭṭhamāni uttānatthāni.

Bhayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6-10. Puggalasuttādivaṇṇanā

59-60. Navame **dānaṃ dadantānanti** dakkhiṇeyyaṃ uddissa dānaṃ dentānaṃ. Upadhī vipaccanti etena, upadhīsu vā vipaccati, upadhayo vā vipākā etassāti **upadhivipākam. Saṅghe dinnaṃ mahapphalanti** ariyasaṅghe dinnaṃ vipphāraṭṭhānaṃ hoti, vipulaphalanti attho. Dasame natthi vattabbaṃ.

Puggalasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Gotamīvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(7) 2. bhūmicālavaggo

1-5. Icchāsuttādivaṇṇanā

61-65. Sattamassa paṭhamādīni suviññeyyāni. Pañcame (dī.ni.ṭī. 2.173) abhi-

bhavatīti abhibhu, parikammaṃ, ñāṇaṃ vā. Abhibhu āyatanaṃ etassāti **abhibhāyatanaṃ**, jhānaṃ. Abhibhavitabbaṃ vā ārammaṇasaṅkhātaṃ āyatanaṃ etassāti **abhibhāyatanaṃ**. Atha vā ārammaṇābhibhavanato abhita ca taṃ āyatanañca yogino sukhavisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato manāyatanaḍḍhamāyatanaḍḍhato cātipi sasampayuttajjhānaṃ **abhibhāyatanaṃ**. Tenāha “**abhibhavanakāraṇāni**”ti-ādi. **Tāni hīti** abhibhāyatanaṣaṅgāni jhānāni. “Puggalassa ñāṇuttariyatāyā”ti idaṃ ubhayatthāpi yojetabbaṃ. Kathaṃ? **Paṭipakkhabhāvena paccanīkadhamme abhibhavanti puggalassa ñāṇuttariyatāya ārammaṇāni abhibhavanti**. Ñāṇabaleveva hi ārammaṇābhibhavanaṃ viya paṭipakkhābhibhavopīti.

Parikammavasena (3.0246) **ajhattaṃ rūpasāṅgī**, na appanāvasena. Na hi paṭibhāganimittārammaṇā appanā ajhattavisayā sambhavati. **Taṃ pana** ajhattaparikammavasena laddhaṃ kasiṇanimittaṃ **avisuddhameva hoti**, na bahiddhāparikammavasena laddhaṃ viya visuddhaṃ.

Parittānīti yathāladdhāni suppasarāvamattāni. Tenāha “**avaḍḍhitāni**”ti. **Parittavasenevāti** vaṇṇavasena ābhoge vijjamaṇepi parittavaseneva **idaṃ abhibhāyatanaṃ vuttaṃ**. Parittatā hettha abhibhavanassa kāraṇaṃ. Vaṇṇābhoge satipi asatipi abhibhāyatanaḍḍhanā nāma tikkhapaṅgasseva sambhavati, na itarassāti āha “**ñāṇuttariko puggalo**”ti. **Abhibhavitvā samāpajjati** ettha abhibhavanaṃ samāpajjanañca upacārajjhānādhigamasamanantameva appanājhānuppādananti āha “**saha nimittuppādenevettha appanaṃ pāpeti**”ti. **Saha nimittuppādenāti** ca appanāparivāsābhāvassa lakkhaṇavacanamaṃ. Yo “khippābhiñño”ti vuccati, tatopi ñāṇuttarasseva abhibhāyatanaḍḍhanā. **Etthāti** etasmiṃ nimitte. **Appanaṃ pāpeti**ti bhāvanaṃ appanaṃ neti.

Ettha ca keci “uppanne upacārajjhāne taṃ ārabha ye heṭṭhimantena dve tayo javanavārā pavattanti, te upacārajjhānapakkhikā eva, tadanantarañca bhavaṅgaparivāsena upacārāsevanāya ca vinā appanā hoti, saha nimittuppādeneva appanaṃ pāpeti”ti vadanti, taṃ tesam matimattaṃ. Na hi pārivāsikakamma appanāvāro icchito, nāpi mahaggatappamaṇajjhānesu viya upacārajjhāne ekantato paccavekkhaṇā icchitabbā, tasmā upacārajjhānādhigamato paraṃ katipaya-bhavaṅgacittāvasāne appanaṃ pāpuṇanto “saha nimittuppādenevettha appanaṃ pāpeti”ti vutto. “Saha nimittuppādenā”ti ca adhippāyikamidaṃ vacanaṃ, na nītatthaṃ. Adhippāyo vuttanayeneva veditabbo.

Na antosamāpattiyaṃ tadā tathārūpassa ābhogassa asambhavato, samāpattito vuṭṭhitassa ābhogo pubbabhāgabhāvanāya vasena jhānakkhaṇe pavattaṃ abhibhavanākāraṃ gahetvā pavattoti daṭṭhabbaṃ. **Abhidhammatthakathāyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 204) pana “iminā panassa pubbabhogo kathito”ti vuttaṃ. Antosamāpattiyaṃ (3.0247) tathā ābhogābhāve kasmā “jhānasaṅgāyapī”ti vuttanti āha “**abhibhavana ...pe... atthi**”ti.

Vaḍḍhitappamaṇānīti vipulappamaṇānīti attho, na ekaṅguladvāṅgulādivasena vaḍḍhiṃ pāpitānīti tathāvaḍḍhanassevettha asambhavato. Tenāha “**mahantāni**”ti. **Bhattavaḍḍhitakanti** bhuñjanabhājane vaḍḍhitvā dinnaṃ bhattaṃ, ekāsane

purisena bhujitabbabhaddato upaḍḍhabhaddanti attho.

Rūpe saññā rūpasaññā, sā assa atthīti rūpasaññī, na rūpasaññī **arūpasaññī**. Saññāsīsena jhānaṃ vadati. Rūpasaññāya anuppādanamevettha **alābhīta**. **Bahiddhāva uppannanti** bahiddhāvattusmimyeva uppannaṃ. **Abhidhamme** (dha. sa. 204-209) pana “ajjhataṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇāni”ti evaṃ catunnaṃ abhibhāyatanaṃ āgatattā **abhidhammaṭṭhakathāyaṃ** “kasmā pana yathā suttante ajjhataṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittānīti-ādi vuttaṃ, evaṃ avatvā idha catūsūpi abhibhāyatanesu ajjhataṃ arūpasaññitāva vuttā”ti codanaṃ katvā “ajjhatarūpānaṃ anabhibhavanīyato”ti kāraṇaṃ vatvā “tatha vā idha vā bahiddhā rūpāneva abhibhavitabbāni, tasmā tāni niyamatova vattabbānīti tatrāpi idhāpi vuttāni, ‘ajjhataṃ rūpasaññī’ti idaṃ pana satthu desanāvīlāsamattamevā”ti vuttaṃ.

Ettha ca vaṇṇābhogarahitāni sahitāni ca sabbāni “parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni”ti vuttāni, tathā “appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇāni”ti. Atthi hi so pariyāyo “parittāni abhibhuyya, tāni ce kadāci vaṇṇavasena ābhujitāni honti suvaṇṇadubbaṇṇāni abhibhuyyā”ti. Pariyāyakathā hi suttantadesanāti. Abhidhamme pana nippariyāyadesanattā vaṇṇābhogarahitāni visuṃ vuttāni, tathā sahitāni. Atthi hi ubhayattha abhibhavanavisesoti, tathā idha pariyāyadesanattā vimokkhānampi abhibhavanapariyāyo atthīti “ajjhataṃ rūpasaññī”ti-ādinā paṭhamadutiya-abhibhāyatanesu paṭhamavimokkho, tatiyacatuttha-abhibhāyatanesu dutiyavimokkho, vaṇṇābhābhāyatanesu tatiyavimokkho ca abhibhavanappavattito saṅgahito. **Abhidhamme** (dha. sa. 204-209, 247-249) pana nippariyāyadesanattā vimokkhābhābhāyatanaṃ (3.0248) asaṅkarato dassetuṃ vimokkhe vajjetvā abhibhāyatanaṃ kathitāni. Sabbāni ca vimokkhakiccāni jhānāni vimokkhadesanāyaṃ vuttāni. Tadevaṃ “ajjhataṃ rūpasaññī”ti āgatassa abhibhāyatanaadvayassa abhidhamme abhibhāyatanesu avacanato “rūpī rūpāni passati”ti-ādīnañca sabbavimokkhakiccāsādhāraṇavacanabhāvato vavatthānaṃ katanti viññāyati. “Ajjhatarūpānaṃ anabhibhavanīyato”ti idaṃ abhidhamme katthacipi “ajjhataṃ rūpāni passati”ti avatvā sabbattha yaṃ vuttaṃ “bahiddhā rūpāni passati”ti, tassa kāraṇavacanāṃ. Tena yaṃ aññahetukaṃ, taṃ tena hetunā vuttaṃ. Yaṃ pana desanāvīlāsahetukaṃ ajjhataṃ arūpasaññitāya eva abhidhamme vacanaṃ, na tassa aññaṃ kāraṇaṃ maggitabbanti dasseti.

Ajjhatarūpānaṃ anabhibhavanīyatā ca tesāṃ bahiddhārūpānaṃ viya avibhūtattā desanāvīlāso ca yathāvuttavavatthānavasena veditabbo veneyyajjhāsayaavasena vijjamānapariyāyakathābhāvato. “Suvaṇṇadubbaṇṇāni”ti eteneva siddhattā na nīlādi-abhibhāyatanaṃ vattabbānīti ce? Taṃ na. Nīlādisu katādhikārānaṃ nīlādibhāvasseva abhibhavanakāraṇattā. Na hi tesāṃ parisuddhāparisuddhavaṇṇānaṃ parittatā vā appamāṇatā vā abhibhavanakāraṇaṃ, atha kho nīlādibhāvo evāti. Etesu ca parittādikasiṅgarūpesu yaṃ yaṃ caritassa imāni abhibhāyatanaṃ ijjhanti, taṃ dassetuṃ “imesu panā”ti-ādi vuttaṃ. **Sabbasaṅgāhikavasenāti** nīlavavāṇṇanīlanidassanānīlanibhāsānaṃ sādharāṇavasena. **Vaṇṇavasenāti** sabhāvavaṇṇavasena. **Nidassanavasenāti** passitabbatāvasena cakkhuvīññāṇādivīññāṇavī-

thiyā gahetabbatāvasena. **Obhāsavasenā**ti sappabhāsatāya avabhāsanavasena.

Icchāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Vimokkhasuttavaṇṇanā

66. Chaṭṭhe (dī. ni. ṭī. 2.129) **kenatṭhenā**ti kena sabhāvena. Sabhāvo hi ñāṇena yāthāvato araṇīyato ñātabbato “attho”ti vuccati, so eva (3.0249) ttha-kārassa ṭṭhā-kāraṃ katvā “atṭho”ti vutto. **Adhimuccanatṭhenā**ti adhikaṃ savisesaṃ muccanatṭhena. Etena satipi sabbassapi rūpāvacarajjhānassa vikkhambhanavasena paṭipakkhato vimuttabhāve yena bhāvanāvisesena taṃ jhānaṃ sātisayaṃ paṭipakkhato vimuccitvā pavattati, so bhāvanāviseso dīpito. Bhavati hi samānajātiyuttopi bhāvanāvisesena pavatti-ākāraviseso. Yathā taṃ saddhāvimuttato diṭṭhippattassa, tathā paccaṇīkadhammehi suṭṭhu vimuttatāya eva aniggahitabhāvena nirāsaṅkatāya abhirativasena suṭṭhu adhimuccanatṭhenapi **vimokkho**. Tenāha “**ārammaṇe cā**”ti-ādi. **Ayaṃ panatthoti** ayaṃ adhimuccanatṭho **pacchime vimokkhe** nirodhe **natthi**. Kevalo vimuttatṭho eva tattha labbhati, taṃ sayameva parato vakkhati.

Rūpīti yenāyaṃ sasantatipariyāpanna rūpena samannāgato, taṃ yassa jhānassa hetubhāvena visiṭṭharūpaṃ hoti, yena visiṭṭhena rūpena “rūpī”ti vucceyya rūpīsaddassa atisayatthadīpanato, tadeva sasantatipariyāpannarūpassa vasena paṭiladdhajjhānaṃ idha paramatthato rūpibhāvasādhakanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**ajjhattan**”ti-ādi. **Rūpajjhānaṃ rūpaṃ** uttarapadalopena. **Rūpānī**ti panettha purimapadalopo daṭṭhabbo. Tena vuttaṃ “**nīlakasiṇādīni rūpānī**”ti. Rūpe kasiṇarūpe saññā rūpasaññā, sā etassa atthīti rūpasaññī, saññāsīsena jhānaṃ vadati. Tappaṭipakkhena **arūpasaññī**. Tenāha “**ajjhattaṃ na rūpasaññī**”ti-ādi.

Anto appanāyaṃ “subhan”ti ābhogo natthīti iminā pubbābhogavasena tathā adhimutti siyāti dasseti. Evañhettha tathāvattabbatāpatticodanā anavaṭṭhānā hoti. Yasmā suvisuddhesu nīlādīsu vaṇṇakasiṇesu tattha katādhikārānaṃ abhirativasena suṭṭhu adhimuccanatṭho sambhavati, tasmā aṭṭhakathāyaṃ tathā tatiyo vimokkho saṃvaṇṇito. Yasmā pana mettādivasena pavattamānā bhāvanā satte appaṭikūlato dahanti, te subhato adhimuccitvā pavattati, tasmā **paṭisambhidāmagge** (paṭi. ma. 1.212-213) brahmavihārabhāvanā “subhavimokkho”ti vuttā. Tayidaṃ ubhayampi tena tena pariyāyena vuttattā na virujjhatīti daṭṭhabbaṃ.

Sabbasoti (3.0250) anavasesato. Na hi catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ ekadesopi tattha avasissati. **Vissatṭhattā**ti yathāparicchinnaṃ nirodhitattā. **Uttamo vimokkho nāma** Ariyeheva samāpajjitabbato ariyaphalaparīyosānattā diṭṭheva dhamme nibbānappattibhāvato ca.

Vimokkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anariyavohārasuttavaṇṇanā

67. Sattame anariyānaṃ lāmakānaṃ vohāro **anariyavohāro**. **Diṭṭhavāditāti** diṭṭhaṃ mayāti evaṃ vāditā. Evaṃ sesesupi. Ettha ca taṃtaṃsamuṭṭhāpakaceta-nāvasena attho veditabbo. Tenāha “**yāhi cetanāhi**” ti-ādi.

Anariyavohārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Parisāsuttavaṇṇanā

69. Navame (dī. ni. ṭī. 2.172) samāgantabbato, samāgacchatīti vā samāgamo, parisā. Bimbisārappamukho samāgamo **bimbisārasamāgamo**. Sesadvayepi eseva nayo. Bimbisāra ...pe... samāgamasadisamaṃ khattiyaparisanti yojanā. **Aññesu cakkavālesupi labbhateva** satthu khattiyaparisādi-upasaṅkamaṃ. Ādito tehi saddhiṃ satthu bhāsaṃ **ālāpo**, kathanappaṭikathanāṃ **sallāpo**. Dhammūpa-saṃhitā pucchāpaṭipucchā **dhammasākacchā**. **Sanṭhānaṃ paṭicca kathitaṃ** sanṭhānapariyāyattā vaṇṇa-saddassa “mahantaṃ hatthirājavaṇṇaṃ abhinimmini-tvā” ti-ādīsu (saṃ. ni. 1.138) viya. **Tesanti** padaṃ ubhayapadāpekkhaṃ “tesampi lakkhaṇasaṅghānaṃ viya satthu sarīrasaṅghānaṃ tesamaṃ kevalamaṃ paññāyati evā” ti. Nāpi āmuttamaṇikuṇḍalo bhagavā hotīti yojanā. **Chinnassarā** Ti dvidhā bhinnassarā. **Gaggarassarāti** jajjaritassarā. **Bhāsantaranti** tesamaṃ sattānaṃ bhāsāto aññaṃ bhāsaṃ. **Vīmaṃsāti** cintanā. **Kimatthaṃ ...pe... desetīti** idaṃ nanu attānaṃ jānāpetvā dhamme kathite tesamaṃ sātisayo (3.0251) pasādo hotīti iminā adhippāyena vuttaṃ? Yesamaṃ attānaṃ ajānāpetvāva dhamme kathite pasādo hoti, na jānāpetvā, tādise sandhāya satthā tathā karoti. Tattha payojana-māha “**vāsanatthāyā**” ti. **Evaṃ sutopīti** evaṃ aviññātadesako aviññātāgamanopi suto dhammo attano dhammasudhammatāyeva **anāgate paccayo hoti** suṇantassa.

Parisāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bhūmicālasuttavaṇṇanā

70. Dasame (dī. ni. ṭī. 2.167; saṃ. ni. ṭī. 2.5.822) **udenayakkhassa cetiyaṭṭhā-****neti** udenassa nāma yakkhassa āyatanabhāvena iṭṭhakāhi kate mahājanassa citti-kataṭṭhāne. **Katavihāroti** bhagavantaṃ uddissa katavihāro. **Vuccatīti** purimavohā-rena “udenamaṃ cetiyaṃ” ti vuccati. **Gotamakādīsupīti** “gotamakaṃ cetiyaṃ” ti-ādī-supi. **Eseva nayoti** cetiyaṭṭhāne katavihārabhāvaṃ atidisati. Tathā hi **sattambanti** kikissa rañño dhītarō satta kumāriyo saṃvegajātā gehato nikkhamitvā tattha padhānaṃ padahiṃsu, taṃ ṭhānaṃ “**sattambaṃ cetiyaṃ**” ti vadanti. **Bahuputta-**

kanti ca bahupāroho eko nigrodharukkho, tasmim̄ adhivattham̄ devatam̄ bahū manussā putte patthenti, tadupādāya tam̄ ṭhānam̄ “**bahuputtakam̄ cetiyan**” ti paññāyittha. **Sārandadassa** nāma yakkhassa vasitaṭṭhānam̄, **cāpālassa** nāma yakkhassa vasitaṭṭhānam̄, iti sabbānevetāni buddhuppādato pubbadevatā pariggahetvā cetiyavohārena voharitāni, bhagavato vihāre katepi tatheva sañjānanti. **Ramaṇiyā** Ti ettha vesāliyā tāva bhūmibhāgasampattiyā sulabhapiṇḍatāya ramaṇiyabhāvo veditabbo. Vihārānam̄ pana nagarato nātidūratāya naccāsannatāya gamanāgamanasampattiyā anākiṇṇavihāraṭṭhānatāya chāyudakasampattiyā pavivekapatirūpatāya ca ramaṇiyatā daṭṭhabbā.

Vaḍḍhitāti bhāvanāpāripūrivāsena paribrūhitā. **Punappunam̄ katāti** bhāvanāya bahulīkaraṇena aparāparam̄ pavattitā. **Yuttayānam̄ viya katāti** yathā (3.0252) yuttamājaññayānam̄ chekena sārathinā adhiṭṭhitam̄ yathārucci pavattati, evam̄ yathārucci pavattirahatam̄ gamitā. **Patitṭhānaṭṭhenāti** adhiṭṭhānaṭṭhena. **Vatthu viya katā** Ti sabbaso upakkilesavisodhanena iddhivisayatāya patitṭhānabhāvato suvisodhitaparissayavatthu viya katā. **Adhiṭṭhitāti** paṭipakkhadūribhāvato subhāvitabhāvena taṃtam̄-adhiṭṭhānayogyatāya ṭhapitā. **Samantato citāti** sabbabhāgena bhāvanupacayam̄ gamitā. Tenāha “**suvaḍḍhitā**” ti. **Suṭṭhu samāraddhāti** iddhibhāvanāya sikhāppattiyā sammadeva saṃsevitā.

Aniyamenāti “yassa kassaci” ti aniyamavacanena. **Niyametvāti** “tathāgatassā” ti sarūpadassanena niyametvā. **Āyuppamāṇanti** (dī. ni. ṭī. 1.40; dī. ni. abhi. ṭī. 1.40) paramāyuppamāṇam̄ vadati. Kim̄ panettha paramāyu nāma, katham̄ vā tam̄ paricchinappamāṇanti? Vuccate- yo tesam̄ tesam̄ sattānam̄ tasmim̄ tasmim̄ bhavavisesese purimasiddhabhavapatthanūpanissayavasena sarīrāvayavavaṇṇasaṅṭhānapamāṇādivisesā viya taṃtam̄gatinikāyādīsu yebhuyyena niyataparicchedo gabbhaseyyakakāmāvacaradevarūpāvacarasattānam̄ sukkasoṇita-utubhojanādi-utu-ādipaccuppannapaccayūpatthambhito vipākappabandhassa ṭhitikālaniyamo. So yathāsakam̄ khaṇamattāvaṭṭhāyīnampi attano sahaṅgātānam̄ rūpārūpadhammānam̄ ṭhapanākāravuttitāya pavattanakāni rūpārūpajīvitindriyāni yasmā na kevalam̄ tesam̄ khaṇaṭṭhitiyā eva kāraṇabhāvena anupālakāni, atha kho yāva bhavaṅgupacchedā anupabandhassa avicchedahetubhāvenapi, tasmā āyuhetukattā kāraṇūpacārena āyu, ukkaṃsaparicchedavasena paramāyūti ca vuccati. Tam̄ pana devānam̄ nerayikānam̄ uttarakurukānañca niyataparicchedam̄. Uttarakurukānam̄ pana ekantaniyataparicchedameva, avasiṭṭhamanussapetatiracchānānam̄ pana ciraṭṭhitisaṃvattanikakammabahule kāle taṃkammasahitasantājanitasukkasōṇitapaccayānam̄ taṃmūlakānañca candasūriyasamavisamaparivattanādijanita-utu-āhārādisamavisamapaccayānañca vasena cirācirakālato aniyataparicchedam̄, tassa ca yathā

purimasiddhabhavapatthanāvasena taṃtaṃgatinikāyādīsu vaṇṇasaṅṭhānādivise-saniyamo siddho dassanānussavādīhi, tathā ādito gahaṇasiddhiyā. Evaṃ tāsu tāsu upapattīsu nibbattasattānaṃ yebhuyyena samappamāṇaṭṭhitikālaṃ (3.0253) dassanānussavehi labhitvā taṃparamataṃ ajjosāya pavattitabhavapatthanāvasena ādito paricchedaniyamo veditabbo. Yasmā pana kammaṃ tāsu tāsu upapattīsu yathā taṃtaṃ-upapattiniyatavaṇṇādinibbattane samatthaṃ, evaṃ niyatāyuparicchedāsu upapattīsu paricchedātikkamena vipākanibbattane samatthaṃ na hoti, tasmā vuttaṃ “**tasmim tasmim kāle yaṃ manussānaṃ āyuppamāṇaṃ, taṃ paripuṇṇaṃ karonto tiṭṭheyyā**” ti.

Mahāsīvathero pana “mahābodhisattānaṃ carimabhava paṭisandhidāyino kammaśaṅkhyeyyāyukatāsaṃvattanasamatthataṃ hadaye ṭhapetvā buddhānañca āyusaṅkhārassa parissayavikkhambhanasamatthataṃ pāḷiyaṃ āgatā evāti imaṃ bhaddakappameva tiṭṭheyyā” ti avoca. **Khaṇḍiccādīhi abhibhuyyati** etena yathā iddhibalena jarāya na paṭighāto, evaṃ tena maraṇassapi na paṭighātoti atthato āpannamevāti. “Kva saro khitto, kva ca nipatito” ti aññathā vuṭṭhitenapi theravādena aṭṭhakathāvacaṇameva samatthitanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**yo pana vuccati ...pe... niyāmitan**” ti.

Oḷārike nimitteti thūle saññuppādane. Thūlasaññuppādanañhetam “tiṭṭhatu bhagavā kappan” ti sakalaṃ kappam avatṭhānāyācanāya, yadidaṃ “yassa kassaci, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā” ti-ādinā aññāpadesena attano caturiddhipādabhāvanānubhāvena kappam avatṭhānasamatthatāvibhāvanaṃ. **Obhāseti** pākaṭavacane. Pākaṭavacanañhetam, yadidaṃ pariyāyaṃ muñcivā ujukameva attano adhippāyavibhāvanaṃ. **Pariyuṭṭhitacitto** yathā kiñci atthānatthaṃ sallakkhetuṃ na sakkā, evaṃ abhibhūtacitto. So pana abhibhavo mahatā udakoghena appakassa udakassa ajjhottharaṇaṃ viya ahoṣīti vuttaṃ “**ajjhotthaṭacitto**” ti. **Aññoti** therato, ariyehi vā aññopi yo koci puthujjano. Puthujjanaggahaṇaṅcetha yathā sabbena sabbam appahīnavipallāso mārena pariyuṭṭhitacitto kiñci atthānatthaṃ sallakkhetuṃ na sakkoti, evaṃ thero bhagavatā katanimittobhāsaṃ sabbaso na sallakkhesīti dassanatthaṃ. Tenāha “**māro hī**” ti-ādi.

Cattāro (3.0254) **vipallāsāti** asubhe “subhan” ti saññāvipallāso, cittavipallāso, dukkhe “sukhan” ti saññāvipallāso, cittavipallāsoṭi ime cattāro vipallāsā. **Tenāti** yadipi itare aṭṭha vipallāsā pahīnā, tathāpi yathāvuttānaṃ catunnaṃ vipallāsānaṃ appahīnabhāvena. **Assāti** therassa. **Maddatīti** phusanamattena maddanto viya hoti, aññathā tena maddite sattānaṃ maraṇameva siyā. **Kiṃ sakkhissati**, na sakkhissatīti adhippāyo. Kasmā na sakkhissati, nanu esa aggasāvakkassa kucchim paviṭṭhoti? Saccam paviṭṭho, tañca kho attano ānubhāvadassanatthaṃ, na vibādhanādhippāyena. Vibādhanādhippāyena pana idha “kiṃ sakkhissati” ti vuttaṃ hadayamaddanassa adhikatattā. **Nimittobhāsanti** ettha “tiṭṭhatu bhagavā kappan” ti sakalakappam avatṭhānāyācanāya “yassa kassaci, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā” ti-ādinā aññāpadesena attano caturiddhipādabhāvanānubhāvena kappam avatṭhānasamatthatāvasena saññuppādanaṃ nimittaṃ. Tathā pana pariyāyaṃ muñcivā ujukameva attano adhippāyavibhāvanaṃ obhāso. **Jānantoyevāti**

mārena pariyuṭṭhitabhāvaṃ jānantoyeva. Attano aparādhahetuto sattānaṃ soko tanuko hoti, na balavāti āha “**dosāropanena sokatanukaraṇatthan**”ti. Kiṃ pana thero mārena pariyuṭṭhitacittakāle pavattiṃ pacchā jānāti? Na jānāti sabhāvena, buddhānubhāvena pana jānāti.

Gaccha tvam, ānandāti yasmā divāvihāratthāya idhāgato, tasmā, ānanda, gaccha tvam yathārucitaṭṭhānaṃ divāvihārāya. Tenāha “**yassadāni kālaṃ mañña-sī**”ti. **Anatthe niyojento** guṇamāraṇena **māreti**, virāgavibandhanena vā jātinimittatāya tattha tattha jātaṃ mārento viya hotīti “**māretīti māro**”ti vuttaṃ. Ati viya pāpatāya **pāpimā**. Kaṇhadhammehi samannāgato **kaṇho**. Virāgādiguṇānaṃ antakaraṇato **antako**. Sattānaṃ anathāvahaṃ paṭipattiṃ na muñcatīti **namuci**. Attano mārapāsenā pamatte bandhati, pamattā vā bandhū etassāti **pamattabandhu**. Sattamasattāhato paraṃ satta ahāni sandhāyāha “**aṭṭhame sattāhe**”ti na pana pallaṅkasattāhādi viya niyatakiccassa aṭṭhamasattāhassa nāma labbhanato. Sattamasattāhassa hi parato ajapālanigrodhamūle (3.0255) mahābrahmuno sakkassa ca devaraṅṅo paṭiññātadhammadesanaṃ bhagavantaṃ ñatvā “idāni satte dhammadesanāya mama visayaṃ samatikkamāpessati”ti sañjātadomanasso hutvā ṭhito cintesi- “handā dānāhaṃ naṃ upāyena parinibbāpessāmi, evamassa manoratho aññathattaṃ gamissati, mama ca manoratho ijhissati”ti. Evaṃ pana cintetvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā ekamantaṃ ṭhito “parinibbātu dāni, bhante, bhagavā”ti-ādinā parinibbānaṃ yāci. Taṃ sandhāya vuttaṃ “**aṭṭhame sattāhe**”ti-ādi. Tattha **ajjāti** āyusaṅkhārossajjanadivasanaṃ sandhāyāha. **Bhagavā cassa** atibandhanādhippāyaṃ jānantopi taṃ anāvikatvā parinibbānassa akālabhāva-meva pakāseno yācanaṃ **paṭikkhipi**. Tenāha “**na tāvāhan**”ti-ādi.

Maggavasena byattāti saccasampaṭivedhaveyyattiyena byattā. **Tatheva vinitāti** maggavaseneva kilesānaṃ samucchadavinayena vinitā. **Tathā visāradāti** ariyama-ggādhigameneva satthusāsane vesārajappattiyā visāradā, sārājjakarānaṃ diṭṭhi-vicikicchādipāpadhammānaṃ vigamena visāradabhāvaṃ pattāti attho. Yassa sutassa vasena vaṭṭadukkhatō nissaraṇaṃ sambhavati, taṃ idha ukkaṭṭhanidde-sena sutanti adhippetanti āha “**tepiṭakavasenā**”ti. Tiṇṇaṃ piṭakānaṃ samūho **tepi-ṭakam**, tiṇi vā piṭakāni tipiṭakam, tipiṭakameva **tepiṭakam**, tassa vasena. **Tamevāti** yaṃ taṃ tepiṭakam sotabbabhāvena “sutan”ti vuttaṃ, tameva. **Dhammanti** pariya-ttidhammaṃ. **Dhārentīti** suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasanaṃ viya avinassantaṃ katvā suppaguṇasuppavattibhāvena dhārenti hadaye ṭhapenti. Iti pariyattidham-mavasena bahussutadhammadharabhāvaṃ dassetvā idāni paṭivedhadhamma-vasenapi taṃ dassetuṃ “**atha vā**”ti-ādi vuttaṃ. **Ariyadhammassāti** maggaphala-dhammassa, navavidhassapi vā lokuttaradhammassa. **Anudhammabhūtanti** adhi-gamāya anurūpadhammabhūtaṃ. **Anucchavikappaṭipadanti** ca tameva vipassanā-dhammamāha, chabbidhā visuddhiyo vā. **Anudhammanti** tassā yathāvuttappaṭipa-dāya anurūpaṃ abhisallekhitaṃ appichatādidhammaṃ. **Caraṇasīlāti** samādāya vattanasīlā. Anumaggaphaladhammo etissāti vā **anudhammā**, vuṭṭhānagāminī vipassanā. Tassā caraṇasīlā. **Attano ācariyavādanti** attano ācariyassa sammāsa-mbuddhassa vādaṃ. Sadevakassa lokassa ācārasikkhāpanena **ācariyo**, bhagavā,

tassa vādo, catusaccadesanā.

Ācikkhissantīti (3.0256) ādito kathessanti, attanā uggahitaniyāmena pare ugga-
ṅhāpessantīti attho. **Desessantīti** vācessanti, pāḷiṃ sammā pabodhessantīti attho.
Paññapessantīti pajānāpessanti, saṅkāsessantīti attho. **Paṭṭhapessantīti** pakārehi
ṭhapessanti, pakāsessantīti attho. **Vivarissantīti** vivaṭaṃ karissantīti. **Vibhajissa-**
ntīti vibhattaṃ karissantīti. **Uttānikarissantīti** anuttānaṃ gambhīraṃ uttānaṃ
pākaṭaṃ karissantīti. **Sahadhammenāti** ettha **dhamma**-saddo kāraṇapariyāyo
“hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”ti-ādīsu (vibha. 720) viyāti āha “**sahetu-**
kena sakāraṇena vacanenā”ti. **Sappāṭihāriyanti** sanissaraṇaṃ. Yathā paravādaṃ
bhañjitvā sakavādo patiṭṭhahati, evaṃ hetudāharaṇehi yathādhiḡatamatthaṃ
sampādetvā dhammaṃ kathessanti. Tenāha “**niyyānikaṃ katvā dhammaṃ dese-**
ssantī”ti, navavidhaṃ lokuttaradhammaṃ pabodhessantīti attho. Ettha ca “pañña-
pessantī”ti-ādīhi chahi padehi cha atthapadāni dassitāni, ādito pana dvīhi padehi
cha byañjanapadāni. Ettāvataṃ tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ saṃvaṇṇanāyena
saṅgahetvā dassitaṃ hoti. Vuttañhetuṃ **nettiyaṃ** (netti. saṅgahavāro) “dvādasa
padāni suttaṃ, taṃ sabbaṃ byañjanañca attho cā”ti.

Sikkhāttayasāṅgahitanti adhisīlasikkhādisikkhāttayasāṅgahaṃ. **Sakalaṃ sāsā-**
nabrahmacariyanti anavasesaṃ satthusāsanabhūtaṃ seṭṭhacariyaṃ. **Sami-**
ddhanti sammadeva vaḍḍhitaṃ. **Jhānassādavasenaṃ** tehi tehi bhikkhūhi samadhi-
gatajjhānasukhavasena. **Vuddhippattanti** uḷārapaṇītabhāvūpagamena sabbaso
parivuddhimupagataṃ. **Sabbapāliphullaṃ viya abhiññāsampattivasena** abhiññā-
sampadāhi sāsānābhivuddhiyā matthakappattito. **Patiṭṭhitavasenaṃ** patiṭṭhāna-
vasena, patiṭṭhappattiyāti attho. Paṭivedhavasena bahuno janassa hitanti **bāhujaññaṃ**.
Tenāha “mahājanābhisamayavasenaṃ”ti. Puthu puthulaṃ bhūtaṃ jātaṃ, puthu vā
puthuttaṃ pattanti **puthubhūtaṃ**. Tenāha “**sabbā ...pe.. pattan**”ti. **Suṭṭhu pakāsi-**
tanti suṭṭhu sammadeva ādikalyāṇādibhāvena paveditaṃ.

Satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvāti ayaṃ kāyādivibhāgo attabhāvasaṅgāto dukkhabhāro
mayā ettakaṃ kālaṃ vahito, idāni pana na vahitabbo, etassa avahanatthañhi cira-
taraṃ kālaṃ ariyamaggasambhāro sambhato, svāyaṃ ariyamaggo paṭividdho.
Yato ime kāyādayo asubhādito (3.0257) sabhāvādito sammadeva pariññātāti catu-
bbidhampi sammāsatiṃ yatātathaṃ visaye suṭṭhu upaṭṭhitaṃ katvā. **Ñāṇena pari-**
cchinditvāti imassa attabhāvasaṅgātassa dukkhabhārasa vahane payojana-
bhūtaṃ attahitaṃ tāva bodhimūle eva parisamāpitaṃ, parahitaṃ pana buddhave-
neyyavinayaṃ parisamāpitaṃ, taṃ idāni māsattayeneva parisamāpanaṃ
pāpuṇissati, ahampi visākhāpuṇṇamāyaṃ parinibbāyissāmīti evaṃ buddhañā-
ṇena paricchinditvā sabbabhāgena nicchayaṃ katvā. **Āyusaṅkhāraṃ vissajjīti**
āyuno jīvitassa abhisāṅkhāraṃ phalasaṃpattidhammaṃ na samāpajjissāmīti
vissajjī. Taṃvissajjaneneva tena abhisāṅkhariyamānaṃ jīvitasāṅkhāraṃ “na pava-
tessāmī”ti vissajjī. Tenāha “**tatthā**”ti-ādi.

Ṭhānamahantatāyapi pavatti-ākāramahantatāyapi **mahanto pathavīkampo**.
Tattha ṭhānamahantatāya bhūmicālassa mahantattaṃ dassetuṃ “**tadā kira ...pe...**
kampitthā”ti vuttaṃ. Sā pana jābhikkhettabhūtā dasasahassī lokadhātu eva, na yā

kāci. Yā mahābhinihāramahābhijāti-ādīsupi kampittha, tadāpi tattikāya eva kampane kiṃ kāraṇaṃ? Jātikkhettabhāvena tasseva ādito pariggahassa katattā, pariggahakaraṇaṃ cassa dhammatāvasena veditabbaṃ. Tathā hi purimabuddhānampi tāvattakameva jātikkhettaṃ ahosi. Tathā hi vuttaṃ “dasasahassī lokadhātu, nissaddā hoti nirākulā ...pe... mahāsamuddo ābhujati, dasasahassī pakampatī” ti (bu. vaṃ. 2.84-91) ca ādi. UdaKapariyaṃ katvā chappakārapavedhanena avītarāge bhīṃsetīti bhīṃsano, so eva **bhīṃsanakoti** āha “**bhayajanako**” ti. **Devabheriyoti** devadundubhisaddassa pariyāyavacanamatthaṃ. Na cettha kāci bherī “dundubhi” ti adhippetā, atha kho uppātabhāvena labbhamāno ākāsagato nigghosāsaddo. Tenāha “**devo**” ti-ādi. **Devoti** megho. Tassa hi gajjabhāvena ākāsassa vassābhāvena sukkhagajjitasaññite sadde niccharante devadundubhisamaññā. Tenāha “**devo sukkhagajjitaṃ gajjī**” ti.

Pīvegavissaṭṭhanti “evaṃ cirataraṃ kālaṃ vahito ayaṃ attabhāvasaññito dukkhabhāro, idāni na cirasseva nikkhipissāmi” ti sañjātasomanasso bhagavā sabhāveneva pīvegavissaṭṭhaṃ udānaṃ udānesi. Evaṃ (3.0258) pana udānena ayampi attho sādhitō hotīti dassanattaṃ aṭṭhakathāyaṃ “**kasmā**” ti-ādi vuttaṃ.

Tulīyatīti **tulanti** tula-saddo kammaśādhanti dassetuṃ “**tulitaṃ**” ti-ādi vuttaṃ. Appānubhāvatāya **paricchinnaṃ**. Tathā hi taṃ parito khaṇḍitabhāvena “parin” ti vuccati. Paṭipakkhāvikkhambhanato dīghasantānatāya vipulaphalatāya ca **na tulaṃ** na paricchinnaṃ. Yehi kāraṇehi pubbe avisesato mahaggataṃ “atulan” ti vuttaṃ, tāni kāraṇāni rūpāvacarato arūpassa sātisayāni vijjantīti arūpāvacaraṃ “atulan” ti vuttaṃ itarañca “tulan” ti. **Appavipākanti** tīsipi kammesu yaṃ tanu vipākāṃ hīnaṃ, taṃ tulaṃ. **Bahuvipākanti** yaṃ mahāvipākāṃ paṇītaṃ, taṃ atulaṃ. Yaṃ panettha majjhimaṃ, taṃ hīnaṃ ukkaṭṭhanti dvidhā bhinditvā dvīsipi bhāgesu pakkhipitabbaṃ. Hīnattikavaṇṇanāyaṃ (dha. sa. aṭṭha. 14) vuttanayena vā appabahu vipākataṃ niddhāretvā tassa vasena tulātulabhāvo veditabbo. Sambhavati etasmāti **sambhavoti** āha

“**sambhavahetubhūtan**”ti. **Niyakajjhataratoti** sasantānadhammesu vipassanāvasena gocarāsevanāya ca nirato. Savipākampi samānaṃ pavattivipākamattadāyikammaṃ savipākaṭṭhena sambhavaṃ, na ca taṃ kāmādibhavābhisaṅkhārakanti tato visesanatthaṃ “sambhavan”ti vatvā “**bhavasāṅkhāran**”ti vuttaṃ. **Ossajīti** ariyamaggena avassaji. **Kavacaṃ viya** attabhāvaṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ attani sambhūtattā **attasambhavaṃ** kilesaṅca abhindīti kilesabhedasahabhāvikkammaṃ dassajjanaṃ dassento tadubhayassa kāraṇamavoca “**ajjhatarato samāhito**”ti.

Paṭhamavikappe avasajjanameva vuttaṃ, ettha avasajjanākāroti taṃ dassento “**atha vā**”ti-ādimāha. Tattha **tīrentoti** “uppādo bhayaṃ, anuppādo khemaṃ”ti-ādinā (paṭi. ma. 1.10) vīmaṃsanto. “**Tulento tīrento**”ti-ādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**pañcakkhandhā**”ti-ādiṃ vatvā bhavasāṅkhārassa avasajjanākāraṃ sarūpato dasseti. **Evanti-ādinā** pana udānagāthāvaṇṇanāyaṃ ādito vuttamatthaṃ nigamavasena dasseti.

Yanti (dī. ni. ṭī. 2.171) karaṇe, adhikaraṇe vā paccattavacananti āha “**yena samayena, yasmiṃ vā samaye**”ti. **Ukkhepakavātāti** udakasandhārakavātaṃ upacchinditvā ṭhitatṭhānato (3.0259) khepakavātā. **Saṭṭhi ...pe... bahalanti** idaṃ tassa vātassa ubbedhappamāṇameva gahetvā vuttaṃ, āyāmaṃvitthārato pana dasasahassacakkavāḷappamāṇaṃ koṭisatasahassacakkavāḷappamāṇampi udakasandhārakavātaṃ upacchindatiyeva. **Ākāseti** pubbe vātena paṭiṭṭhitākāse. **Puna vāto**ti ukkhepakavāte tathā katvā vigate udakasandhārakavāto puna **ābandhitvā gaṇhāti**. Yathā taṃ udakaṃ na bhassati, evaṃ upatthambhentaṃ ābandhanavitānavasena bandhitvā gaṇhāti. **Tato udakaṃ uggacchatīti** tato ābandhitvā gahaṇato tena vātena utṭhāpitaṃ udakaṃ uggacchati upari gacchati. **Hotiyevāti** antarantarā hotiyeva. **Bahubhāvenāti** mahāpathaviyā mahantabhāvena. Sakalā hi mahāpathavi tadā oggacchati ca uggacchati ca, tasmā kampanaṃ na paññāyati.

Ijhanassāti icchitatthasijjhanassa anubhavitabbassa issariyasampatti-ādikassa. **Parittāti** paṭiladdhamattā nātisubhāvitā. Tathā ca bhāvanā balavatī na hotīti āha “**dubbalā**”ti. Saññāsīsena hi bhāvanā vuttā. **Appamāṇāti** paguṇā subhāvitā. Sā hi thirā daḷhatarā hotīti āha “**balavā**”ti. “**Parittā pathavisaññā, appamāṇā āposaññā**”ti desanāmettaṃ, āposaññāya pana subhāvitāya pathavīkampo sukheveva ijhatīti ayamettha adhippāyo veditabbo. **Samvejento vā** dibbasampattiyā pamattaṃ sakkāṃ devarājānaṃ, **vīmaṃsanto vā** tāvadeva samadhigataṃ attano iddhibalaṃ. So kirāyasmā (dī. ni. aṭṭha. 2.171) khuragge arahattaṃ patvā cintesi- “atthi nu kho koci bhikkhu yena pabbajitadivaseyeva arahattaṃ patvā vejayanto pāsādo kampitapubbo”ti. Tato “natthi koci”ti ñatvā “ahaṃ kampessāmī”ti abhiññābalena vejayantamatthake ṭhatvā pādena paharivā kompetuṃ nāsakkhi. Atha naṃ sakkassa nāṭakitthiyo āhaṃsu- “putta saṅgharakkhita, tvaṃ pūtigandheneva sīsena vejayantaṃ kompetuṃ icchasi, suppatiṭṭhito, tāta, pāsādo, kathaṃ kompetuṃ sakkhissasi”ti.

Sāmaṇero “imā devatā mayā saddhiṃ keḷiṃ karonti, ahaṃ kho pana ācariyaṃ nālatthaṃ, kahaṃ nu kho me ācariyo sāmuddikamahānāgatthero”ti āvajjetvā “mahāsamudde udakaleṇaṃ māpetvā divāvihāraṃ (3.0260) nisinno”ti ñatvā

tattha gantvā theram vanditvā aṭṭhāsi. Tato naṃ thero, “tāta saṅgharakkhita, asikkhitvāva yuddham pavitṭhosī”ti vatvā “nāsakkhi, tāta, vejayantaṃ kompetun”ti pucchi. Ācariyaṃ, bhante, nālatthanti. Atha naṃ thero, “tāta, tumhādisse akampente añño ko kampessati, diṭṭhapubbaṃ te, tāta, udakapiṭṭhe gomayakhaṇḍaṃ pilavantaṃ, tāta, kapallapūvaṃ paccantaṃ antantena paricchinnanti iminā opammaena jānāhī”ti āha. So “vaṭṭissati, bhante, ettakenā”ti vatvā “pāsādena patiṭṭhito-kāsaṃ udakaṃ hotū”ti adhiṭṭhāya vejayantābhimukho agamāsi. Devadhītarō taṃ disvā “ekavāraṃ lajjitvā gato, punapi sāmaṇero eti, punapi eti”ti vadiṃsu. Sakko devarājā “mā mayhaṃ puttena saddhiṃ kathayittha, idāni tena ācariyo laddho khaṇena pāsādaṃ kampessati”ti āha. Sāmaṇeropi pādaṅguṭṭhena pāsādathūpikaṃ pahari, pāsādo catūhi disāhi oṇamati. Devatā “patiṭṭhātuṃ dehi, tāta, pāsādassa, patiṭṭhātuṃ dehi, tāta, pāsādassā”ti viraviṃsu. Sāmaṇero pāsādaṃ yathā-ṭhāne ṭhapetvā pāsādamatthake ṭhatvā udānaṃ udānesi-

“Ajjevāhaṃ pabbajito, ajja pattāsavakkhayaṃ;

ajja kampemi pāsādaṃ, aho buddhassuḷāratā.

“Ajjevāhaṃ pabbajito, ajja pattāsavakkhayaṃ;

ajja kampemi pāsādaṃ, aho dhammassuḷāratā.

“Ajjevāhaṃ pabbajito, ajja pattāsavakkhayaṃ;

ajja kampemi pāsādaṃ, aho saṅghassuḷāratā”ti.

“Dhammatā esā, bhikkhave, yadā bodhisatto tusitakāyā cavitvā mātukucchiṃ okkamati”ti (dī. ni. 2.18) vatvā “ayañca dasasahassī lokadhātu saṅkampi sampakampi sampavedhī”ti (dī. ni. 2.18), tathā “dhammatā esā, bhikkhave, yadā bodhisatto mātukucchimhā nikkhamati”ti (dī. ni. 2.32) vatvā “ayañca dasasahassī lokadhātu saṅkampi sampakampi sampavedhī”ti (dī. ni. 2.32) ca mahāsattassa gabbhokkantiyaṃ abhijātiñca dhammatāvasena mahāpadāne pathavīkampassa vuttattā itaresupi catūsu ṭhānesu pathavīkampo dhammatāvasenevāti atthato vuttametanti daṭṭhabbaṃ.

Idāni (3.0261) nesaṃ pathavīkampānaṃ kāraṇato pavatti-ākārato ca vibhāgaṃ dassetuṃ “iti imesū”ti-ādi vuttaṃ. **Dhātukopenā**ti ukkhepakavātasāṅkhātāya vāyodhātuyā pakopena. **Iddhānubhāvenā**ti ñāṇiddhiyā, kammavipākajiddhiyā vā sabhāvena, tejenāti attho. **Puññatejenā**ti puññānubhāvena, mahābodhisattassa puññabalenāti attho. **Ñāṇatejenā**ti anaññasādhāraṇena paṭivedhaññānubhāvena. **Sādhukāradānavasenā**ti yathā anaññasādhāraṇappaṭivedhaññānubhāvena abhihatā mahāpathavī abhisambodhiyaṃ kampittha, evaṃ anaññasādhāraṇena desanāññānubhāvena abhihatā mahāpathavī kampittha, taṃ panassā sādhukāradānaṃ viya hotīti “sādhukāradānavasenā”ti vuttaṃ.

Yena pana bhagavā asīti-anubyañjanappaṭimaṇḍitadvattiṃsamahāpurisalakkhaṇavicitrarūpakāyo sabbākāraparisuddhasīlakkhandhādiguṇaratanasamiddhidhammakāyo puññamahattathāmahatta-iddhimahattayasamahattapaññāmahattānaṃ paramukkaṃsagato asamo asamasamo appaṭipuggalo arahaṃ sammāsaṃbuddho attano attabhāvasaññitaṃ khandhapañcakaṃ kappaṃ vā kappāvasesaṃ vā ṭhapetuṃ samatthopi saṅkhatadhammaparijigucchanākārappavattena

ñāṇavisesena tiṇāyapi amaññamāno āyusañkhārossajjanavidhinā nirapekkho ossajji. Tadanubhāvābhīhatā mahāpathavī āyusañkharossajjane akampittha. Taṃ panassā kāruññasabhāvasaṅghitā viya hotīti vuttaṃ “**kāruññabhāvenā**” ti.

Yasmā bhagavā parinibbānasamaye catuvīsatiakoṭṭisatasahassasañkhā samāpattiyo samāpajji, antarantarā phalasaṃpattisaṃpajjanena tassa pubbabhāge sātisaṃpattiyo tikkhaṃ sūraṃ vipassanāñāṇaṃ pavattesi. “Yadatthañca mayā evaṃ sucirakālaṃ anaññasādhāraṇo paramukkaṃsagato ñāṇasaṃbhāro sambhato, anuttaro ca vimokkho samadhigato, tassa vata me sikhāppattaphalabhūtā accantaniṭṭhā anupādisesaparinibbānadhātu ajja samijjhatī” ti bhīyyo ativiya somanaṃssappattassa bhagavato pītipphārādiguṇavipulatarānubhāvo parehi asādhāraṇañāṇātisaṃpattiyo udapādi, yassa saṃpattibalasaṃpattibhūtiyā ñāṇātisaṃpattisaṃpattiyo sandhāya idaṃ vuttaṃ “dveme piṇḍapātā samasaṃpattisaṃpattiyo pākā” ti-ādi (3.0262) (udā. 75), tasmā tassānubhāvena saṃpattibhūtiyā mahāpathavī akampittha, taṃ panassā tassāṃ vāyamaṃ ārodanākāraṃ viya hotīti “**aṭṭhamo ārodanenā**” ti vuttaṃ.

Idāni saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto “**mātukucchiṃ okkamante**” ti-ādimāha. **Ayaṃ panatthoti** “sādhukāradānavasena” ti-ādīnaṃ vutta attho. **Pathavīdevatāya vasenā**ti ettha samuddadevatā viya mahāpathavīyā adhidevatā kira nāma atthi, tādisse kāraṇe sati tassā cittaśāntāya ayaṃ mahāpathavī saṅkhampati sampakampati sampavedhati. Yathā vātavalāhakaśāntāya cittaśāntāya vātā vāyanti, sītuṇha-abbhavaśāntāya cittaśāntāya sītādayo bhavanti, tathā hi visākhapuṇṇamāyaṃ abhisambodhi-atthaṃ bodhirukkhamūle nisinnassa lokanāthassa antarāyakaśāntāya upaṭṭhitaṃ mārabalaṃ vidhamituṃ-

“Acetanāyaṃ pathavī, aviññāya sukhaṃ dukhaṃ;

sāpi dānabalā mayhaṃ, sattakkhattuṃ pakampathā” ti. (cariyā. 1.124)-

Vacanasamanantaraṃ mahāpathavī bhijjivā sapariśāntā māraṃ parivattesi. **Etanti** sādhukāradānādi. Yādi pi natthi acetanattā, dhammatāvasena pana vuttanāyena siyāti sakkā vattuṃ. Dhammatā pana atthato dhammabhāvo, so puññadhammassa vā ñāṇadhammassa vā ānubhāvasabhāvoti. Tāyidaṃ sabbaṃ vicārita-meva. Evañca katvā-

“Ime dhamme sammasato, sabhāvasarasalakkhaṇe;

dhammatejāna vasudhā, dasasahassī pakampathā” ti. (bu. vaṃ. 2.166)-

Ādivacanañca samatthitaṃ hoti.

Ayaṃ pana (dī. ni. aṭṭha. 1.149) mahāpathavī aparesupi aṭṭhasu ṭhānesu akampittha mahābhikkhamane bodhimaṇḍūpasaṅkhamane paṃsukūlaggahaṇe paṃsukūladhovane kāḷakārāmasutte gotamakasutte vessantarajātaka brahmajāleti. Tattha mahābhikkhamanabodhimaṇḍūpasaṅkhamanesu vīriyabalena akampittha. Paṃsukūlaggahaṇe “dvisaṃpattisaṃpattisaṃpattiyo nāma cattāro mahādīpe pahāya pabbajitvā susānaṃ gantvā paṃsukūlaṃ gaṇhantena dukkaraṃ bhagavatā (3.0263) katan” ti acchariyavegābhīhatā akampittha. Paṃsukūladhovanavessantarajātakesu akālakampanena akampittha. **Kāḷakārāmagotamakasuttesu** (a. ni. 4.24; 3.126) “ahaṃ sakkhī bhagavā” ti sakkhibhāvena akampittha. **Brahmajāle**

(dī. ni. 1.147) pana dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatesu vijaṭetvā niggumbaṃ katvā desiyamānesu sādhuḱāradānavasena akampitthāti veditabbā.

Na kevalaṅca etesuyeva ṭhānesu pathavī akampittha, atha kho tīsu saṅgahe-supi mahāmahindattherassa imaṃ dīpaṃ āgantvā jotivane nisīditvā dhammaṃ desitadivasepi akampittha. Kalyāṇiyamahāvihāre ca piṇḍapātiyattherassa cetiya-ṅgaṇaṃ sammajjitvā tattheva nisīditvā buddhārammaṇaṃ pītiṃ gahetvā imaṃ suttantaṃ āradhassa suttapariyosāne udakapariyantaṃ katvā akampittha. Lohapāsādassa pācīna-ambalaṭṭhikaṭṭhānaṃ nāma ahosi, tattha nisīditvā dīghabhāṇa-kattherā brahmajālasuttaṃ ārabhiṃsu. Tesam sajjhāyapariyosānepi udakapariyantaeva katvā pathavī akampittha.

Yadi evaṃ “aṭṭhime, ānanda, hetū aṭṭha paccayā mahato bhūmicālassa pātubhāvāyā”ti kasmā aṭṭheva hetū vuttāti? Niyamahetubhāvato. Imeyeva hi aṭṭha hetū niyamanti, nāññe. Te hi kadāci sambhavantīti aniyamabhāvato na gaṇitā. Vutta-ñhetam nāgasenattherena **milindapañhe** (mi. pa. 4.1.4)-

“Aṭṭhime, bhikkhave, hetū aṭṭha paccayā mahato bhūmicālassa pātubhāvāyāti. Yaṃ vessantarena raññā mahādāne dīyamāne sattakkhattuṃ mahāpathavī kampitā, taṅca pana akālikaṃ kadācuppattikaṃ aṭṭhahi hetūhi vipparamuttaṃ, tasmā agaṇitaṃ aṭṭhahi hetūhi.

“Yathā, mahārāja, loke tayoyeva meghā gaṇiyanti vassiko, hemantiko, pāvu-sakoti. Yadi te muñcitvā añño megho pavassati, na so megho gaṇiyati samma-tehi meghehi, akālameghotveva saṅkhaṃ gacchati, evameva kho, mahārāja, vessantarena raññā mahādāne dīyamāne (3.0264) yaṃ sattakkhattuṃ mahāpathavī kampitā, akālikaṃ etaṃ kadācuppattikaṃ aṭṭhahi hetūhi vippamuttaṃ, na taṃ gaṇiyati aṭṭhahi hetūhi.

“Yathā vā pana, mahārāja, himavantā pabbatā pañca nadisatāni sandanti, tesam, mahārāja, pañcannaṃ nadisatānaṃ daseva nadiyo nadigaṇanāya gaṇiyanti. Seyyathidaṃ- gaṅgā, yamunā, aciravatī, sarabhū, mahī, sindhu, sarassatī, vetravatī, vītaṃsā, candabhāgātī. Avasesā nadiyo nadigaṇanāya agaṇitā. Kimkāraṇā? Na tā nadiyo dhuvasalilā, evameva kho, mahārāja, vessantarena raññā mahādāne dīyamāne yaṃ sattakkhattuṃ mahāpathavī kampitā, akālikaṃ etaṃ kadācuppattikaṃ aṭṭhahi hetūhi vippamuttaṃ, na taṃ gaṇiyati aṭṭhahi hetūhi.

“Yathā vā pana, mahārāja, rañño satampi dvisatampi tisatampi amaccā honti, tesam chayeva janā amaccagaṇanāya gaṇiyanti. Seyyathidaṃ- senāpati, purohito, akkhadasso, bhaṇḍāgāriko, chattaḡgāhako, khaggaggāhako, eteyeva amaccagaṇanāya gaṇiyanti. Kimkāraṇā? Yuttattā rājaguṇehi. Avasesā agaṇitā, sabbe amaccātveva saṅkhaṃ gacchanti, evameva kho, mahārāja, vessantarena raññā mahādāne dīyamāne yaṃ sattakkhattuṃ mahāpathavī kampitā, akālikaṃ etaṃ kadācuppattikaṃ aṭṭhahi hetūhi vippamuttaṃ, na taṃ gaṇiyati aṭṭhahi hetūhi” ti.

Bhūmicālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cāpālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(8) 3. yamakavaggo

1-10. Saddhāsuttādivaṇṇanā

71-80. Aṭṭhamassa paṭhamādīni uttānatthāneva. Dasame kucchitaṃ sīdatīti **kusīto** da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Yassa dhammassa vasena (3.0265) puggalo “kusīto” ti vuccati, so kusitabhāvo idha kusita-saddena vutto. Vināpi hi bhāvajotana-saddaṃ bhāvattho viññāyati yathā “paṭassa sukkan” ti, tasmā kusitabhāvavattūnīti attho. Tenāha “**kosajjakāraṇānīti attho**” ti. Kammaṃ nāma samaṇasārappaṃ īdisanti āha “**civaravicāraṇādī**” ti. **Vīriyanti** padhānavīriyaṃ. Taṃ pana caṅkamanavasena karaṇe kāyikantipi vattabbataṃ labhatīti āha “**duvidhampī**” ti. **Pattiyāti** pāpuṇanattham. **Osīdananti** bhāvanānuyoge saṅkoco. Māsehi ācītaṃ nicītaṃ

viyāti **māsācitam**, tam maññe. Yasmā māsā tintā visesena garukā honti, tasmā “**yathā tintamāso**” ti-ādi vuttam. **Vuṭṭhito hoti** gilānabhāvāti adhippāyo.

Tesanti ārambhavatthūnaṃ. **Imināva nayanāti** iminā kusītavatthūsu vutteneva nayena “duvidhampi vīriyaṃ ārabhati” ti-ādinā. **Idam paṭhamanti** “idaṃ, handāhaṃ, vīriyaṃ ārabhāmī” ti, “evaṃ bhāvanāya abhussahaṃ paṭhamaṃ ārambhavatthū” ti-ādinā ca attho veditabbo. Yathā tathā paṭhamaṃ pavattaṃ abhussahaṃhi upari vīriyārambhassa kāraṇaṃ hoti. Anurūpapaccavekkhaṇasahitāni hi abhussahanāni tammūlakāni vā paccavekkhaṇāni aṭṭha ārambhavatthūnīti veditabbāni.

Saddhāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

81-626. Sesam uttānameva.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Aṭṭhakanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Navakanipāta-ṭīkā

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Sambodhivaggo

1-2. Sambodhisuttādivaṇṇanā

1-2. Navakanipātassa (3.0267) paṭhamadutiyesu natthi vattabbaṃ.

3. Meghiyasuttavaṇṇanā

3. Tatiye (udā. aṭṭha. 31) **meghiyoti** tassa therassa nāmaṃ. **Upaṭṭhāko hotīti** paricārako hoti. Bhagavato hi paṭhamabodhiyaṃ upaṭṭhākā anibaddhā ahesuṃ. Ekadā nāgasamalo, ekadā nāgito, ekadā upavāṇo, ekadā sunakkhatto, ekadā cundo samaṇuddeso, ekadā sāgato, ekadā meghiyo, tadāpi meghiyattherova upaṭṭhāko hoti. Tenāha “**tena kho pana samayena āyasmā meghiyo bhagavato upaṭṭhāko hotīti**” ti.

Kimikāḷāyāti kāḷakimīnaṃ bahulatāya “kimikāḷā” ti laddhanāmāya nadiyā. **Jaṅghā-vihāranti** ciranisajjāya jaṅghāsu uppannakilamathavinodanattaṃ vicaraṇaṃ. **Pāsādikanti** aviraḷarukkhatāya siniddhapattatāya ca passantānaṃ pasādaṃ āvahatīti pāsādikaṃ. Sandacchāyatāya manuññabhūmibhāgatāya ca anto pavīṭṭhānaṃ pītisomanassajananatṭhena cittaṃ rametīti **ramaṇiyaṃ**. **Alanti** pariyattaṃ, yuttanti pi attho. **Padhānatthikassāti** padhānena bhāvanānuyogena atthikassa. Yasmā so padhānakamme yutto padhānakammiko nāma hoti, tasmā vuttaṃ “**padhānakammikassā**” ti. **Āgaccheyyāhanti** āgaccheyyaṃ ahaṃ. Thereṇa kira pubbe taṃ ṭhānaṃ anuppaṭipāṭiyā pañca jāṭisatāni raññā eva satā anubhūtapubbaṃ uyyānaṃ ahosi, tenassa diṭṭhamattheyeva tattha viharitūṃ cittaṃ nami.

Yāva (3.0268) **aññopi koci bhikkhu āgacchatīti** añño kocipi bhikkhu mama santikaṃ yāva āgacchati, tāva āgamehīti attho. “Koci bhikkhu dissatī” tipī pāṭho, “āgacchatū” tipī paṭhanti, tathā “dissatū” tipī. **Natthi kiñci uttari karaṇiyaṃ** catūsu saccesu catūhi maggehi pariññādīnaṃ soḷasannaṃ kiccānaṃ katattā abhisambodhiyā vā adhigatattā tato aññaṃ uttari karaṇiyaṃ nāma natthi. **Catūsu saccesu catunnaṃ kiccānaṃ katattāti** idaṃ pana maggavasena labbhabhānaṃ bhedaṃ anupekkhitvā vuttaṃ. **Atthi katassa paṭicayoti** mayhaṃ santāne nipphāditassa silādidhammassa ariyamaggassa anadhigatattā tadatthaṃ puna vaḍḍhanasaṅkhāto paṭicayo atthi, icchitabboti attho.

Tividhanāṭakaparivāroti mahantitthiyo majjhimitthiyo atitaruṇitthiyoti evaṃ vadhūkumārikakaññāvattāhi tividhāhi nāṭakitthīhi parivuto. **Akusalavitakkehīti** yathāvuttehi kāmavitakkādīhi. Apare pana “tasmīṃ vanasaṇḍe pupphaphalapallavādīsu lobhavasena kāmavitakko, kharassarānaṃ pakkhi-ādīnaṃ saddassavarena byāpādavitakko, leḍḍu-ādīhi tesāṃ viheṭhanādhippāyena vihiṃsāvitakko. ‘Idhevāhaṃ vaseyyan’ ti tattha sāpekkhatāvasena vā kāmavitakko, vanacarake tattha tattha disvā tesu cittadubbhanena byāpādavitakko, tesāṃ viheṭhanādhippāyena vihiṃsāvitakko tassa uppajjati” ti vadanti. Yathā tathā vā tassa micchāvitakka ppavattiyeva acchariyakāraṇaṃ. **Acchariyaṃ vata, bhoti** garahaṇacchariyaṃ nāma kiretaṃ. Yathā āyasmā ānando bhagavato valiyagattaṃ disvā avoca “acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante” ti (saṃ. ni. 5.511). **Samparivāritāti** vokiṇṇā. Attani garumhi ca ekattepi bahuvacanaṃ dissati. “Anvāsatto” tipī pāṭho. Kasmā panassa bhagavā tattha gamanaṃ anujāni? “Ananuññātopi cāyaṃ maṃ ohāya gacchissateva, paricārakāmatāya maññe bhagavā gantuṃ na detīti cassa siyā aññathattaṃ, tadassa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvatteyyā” ti anujāni.

Evam tasmim attano pavattim ārocetvā nisinne athassa bhagavā sappāya-dhammaṃ desento “**aparipakkāya, megghiya, cetovimuttiyā**” ti-ādimāha. Tattha “**aparipakkāyā**” ti paripākaṃ appattāya. **Cetovimuttiyāti** (3.0269) kilesehi cetaso vimuttiyā. Pubbabhāge hi tadaṅgavasena ceva vikkhambhanavasena ca cetaso vimutti hoti, aparabhāge samucchedavasena ceva paṭippassaddhivasena ca. Sāyaṃ vimutti heṭṭhā vitthārato kathitāva, tasmā tattha vuttanayena veditabbā. Tattha vimuttiparipācanīyehi dhammehi āsaye paripācite sodhite vipassanāya maggagabbhaṃ gaṇhantiyā paripākaṃ gacchantiyā cetovimutti paripakkā nāma hoti, tadabhāve aparipakkā.

Katame pana vimuttiparipācanīyā dhammā? Saddhindriyādīnaṃ visuddhikarānavasena pannarasa dhammā veditabbā. Vuttañhetam-

“Assaddhe puggale parivajjayato, saddhe puggale sevato bhajato payirupāsato, pasādaniye suttante paccavekkhato imehi tihākārehi saddhindriyaṃ visujjhati.

“Kusīte puggale parivajjayato, āraddhavīriye puggale sevato bhajato payirupāsato, sammappadhāne paccavekkhato imehi tihākārehi vīriyindriyaṃ visujjhati.

“Muṭṭhassatī puggale parivajjayato, upaṭṭhitassatī puggale sevato bhajato payirupāsato, satipaṭṭhāne paccavekkhato imehi tihākārehi satindriyaṃ visujjhati.

“Asamāhite puggale parivajjayato, samāhite puggale sevato bhajato payirupāsato, jhānavimokkhe paccavekkhato imehi tihākārehi samādhindriyaṃ visujjhati.

“Duppaññe puggale parivajjayato, paññavante puggale sevato bhajato payirupāsato, gambhīrañāṇacariyaṃ paccavekkhato imehi tihākārehi paññindriyaṃ visujjhati.

“Iti ime pañca puggale parivajjayato, pañca puggale sevato bhajato payirupāsato, pañca suttante paccavekkhato imehi pannarasahi ākārehi imāni pañcindriyāni visujjhanti” ti (paṭi. ma. 1.185).

Aparehipi (3.0270) pannarasahi ākārehi imāni pañcindriyāni visujjhanti. Aparepi pannarasa dhammā vimuttiparipācanīyā. Saddhāpañcamāni indriyāni, anicca-saññā anicce, dukkhasaññā dukkhe, anattasaññā, pahānasaññā, virāgasaññāti imā pañca nibbedhabhāgiyā saññā, kalyāṇamittatā, silasaṃvaro, abhisallekhatā, vīriyārambho, nibbedhikapaññāti. Tesu veneyyadamanakusalo satthā veneyyassa megghiyattherassa ajjhāsayavasena idha kalyāṇamittatādayo vimuttiparipācanīye dhamme dassento “**pañca dhammā paripakkāya saṃvattanti**” ti vatvā te vitthārento “**idha, megghiya, bhikkhu kalyāṇamitto hoti**” ti-ādimāha.

Tattha **kalyāṇamitto**ti kalyāṇo bhaddo sundaro mitto etassāti kalyāṇamitto. Yassa silādiguṇasampanno “aghasa tātā hitassa vidhātā” ti evaṃ sabbākārena upakāro mitto hoti, so puggalo kalyāṇamittova. Yathāvuttehi kalyāṇapuggaleheva sabbiriyāpathesu saha ayatī pavattati, na vinā tehīti **kalyāṇasahāyo**. Kalyāṇapuggalesu eva cittaena ceva kāyena ca ninnapoṇapabbhārabhāvena pavattatīti **kalyā-**

ṇasampavaṅko. Padattayena kalyāṇamittasaṃsagge ādaraṃ uppādeti. **Ayaṃ**
kalyāṇamittatāsaṅkhāto brahmacariyavāsassa ādibhāvato sabbesaṅca

kusaladhammānaṃ bahukāratāya padhānabhāvato ca imesu pañcasu dhammesu ādito vuttattā **paṭhamo** anavajjadhammo avisuddhānaṃ saddhādīnaṃ visuddhikaraṇavasena **cetovimuttiyā paripakkāya saṃvattati**. Ettha ca kalyāṇamittassa bahukāratā padhānatā ca “upaḍḍhamidaṃ, bhante, brahmacariyassa yadidaṃ kalyāṇamittatā”ti vadantaṃ dhammabhaṇḍāgārikaṃ “mā hevaṃ, ānandā”ti dvikkhatuṃ paṭisedhetvā “sakalameva hidam, ānanda, brahmacariyaṃ yadidaṃ kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā”ti- ādisuttapadehi (saṃ. ni. 1.129; 5.2) veditabbā.

Puna caparanti puna ca aparaṃ dhammajātaṃ. **Sīlavā**ti ettha kenatthēna sīlaṃ? Sīlanatthēna sīlaṃ. Kimidaṃ sīlanaṃ nāma? Samādhānaṃ, kāyakammādīnaṃ susīlyavasena avippakiṇṇatāti attho. Atha vā upadhāraṇaṃ, jhānādikusaladhammānaṃ patiṭṭhānavasena ādhārabhāvoti attho. Tasmā sīleti, sīlatīti vā sīlaṃ. Ayaṃ tāva saddalakkhaṇanayena sīlaṭṭho. Apare (3.0271) pana “siraṭṭho sīlaṭṭho, sīlalaṭṭho, sīlaṭṭho”ti niruttinayena atthaṃ vaṇṇenti. Tayidaṃ pāripūrito atisayato vā sīlaṃ assa atthīti **sīlavā**, sīlasampannoti attho.

Yathā ca sīlavā hoti sīlasampanno, taṃ dassetuṃ “**pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**”-ti-ādi vuttaṃ. Tattha **pātimokkhanti** sikkhāpadasiṃhaṃ. Tañhi yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti pātimokkhaṃ. Saṃvaraṇaṃ saṃvaro, kāyavācāhi avitikkamo. Pātimokkhameva saṃvaro pātimokkhasaṃvaro, tena saṃvuto pihitakāyavācoti **pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**. Idamassa tasmim sīle patiṭṭhitabhāvaparidīpanaṃ. **Viharatīti** tadanurūpavīhārasamaṅgibhāvaparidīpanaṃ. **Ācāragocarasaṃpannoti** heṭṭhā pātimokkhasaṃvarassa upari viśesānaṃ yogassa ca upakāradhammaparidīpanaṃ. **Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti** pātimokkhasīlato acavanadhammatāparidīpanaṃ. **Samādāyāti** sikkhāpadānaṃ anavasesato ādānaparidīpanaṃ. **Sikkhatīti** sikkhāya samaṅgibhāvaparidīpanaṃ. **Sikkhāpadesūti** sikkhitabbadhammaparidīpanaṃ.

Aparo nayo- kilesānaṃ balavabhāvato pāpakiriyāya sukarabhāvato puññakiriyāya ca dukkarabhāvato bahukkhatuṃ apāyesu patanasīloti pāti, puthujjano. Aniccātāya vā bhavādīsū kammavegukkhitto ghaṭiyantaṃ viya anavaṭṭhānena paribbhamanato gamanasīloti pāti. Maraṇavasena vā tamhi tamhi sattanikāye attabhāvassa patanasīlo vā pāti, sattasantāno, cittameva vā. Taṃ pātinaṃ saṃsāradukkhato mokkhetīti **pātimokkhaṃ**. Cittassa hi vimokkhena satto “vimutto”ti vuccati. Vuttañhi “cittavodānā visujjhantī”ti (saṃ. ni. 3.100), “anupādāya āsavehi cittaṃ vimuttan”ti (mahāva. 28) ca.

Atha vā avijjādihetunā saṃsāre patati gacchati pavattatīti pāti. “Avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsaratan”ti (saṃ. ni. 2.124) hi vuttaṃ. Tassa pātino sattassa taṇhādisaṃkilesattayato mokkho etenāti **pātimokkhaṃ**.

Atha (3.0272) vā pātetī vinipātetī dukkheti pāti, cittaṃ. Vuttañhi “cittena nīyatī loko, cittena parikkassatī”ti (saṃ. ni. 1.62). Tassa pātino mokkho etenāti **pātimokkhaṃ**. Patati vā etena apāyadukkhe saṃsāradukkhe cāti pāti, taṇhādisaṃkilesa. Vuttañhi “taṇhā janeti purisaṃ (saṃ. ni. 1.55). Taṇhādutiyo puriso”ti (a. ni. 4.

9; itivu. 15, 105) ca ādi. Tato pātito mokkhoti **pātimokkhaṃ**.

Atha vā patati etthāti pāti, cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Vuttañhi “chasu loko samuppanno, chasu kubhati santhavan”ti (su. ni. 171). Tato cha-ajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātato pātito mokkhoti **pātimokkhaṃ**. Atha vā pāto vinipāto assa atthīti pāti, saṃsāro. Tato mokkhoti **pātimokkhaṃ**. Atha vā sabbalokādhīpatibhāvato dhammissaro bhagavā patīti vuccati, muccati etenāti mokkho, patino mokkho tena paññattattāti patimokkho, patimokkho eva **pātimokkhaṃ**. Sabbaguṇānaṃ vā mūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca so yathāvuttenatthena mokkho cāti patimokkho, patimokkho eva **pātimokkhaṃ**. Tathā hi vuttaṃ “pātimokkhanti ādimetaṃ mukhametaṃ pamukhametan”ti (mahāva. 135) vitthāro.

Atha vā **pa**-iti pakāre, **atī**ti accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantaṃ mokkhetīti **pātimokkhaṃ**. Idañhi sīlaṃ sayaṃ tadaṅgavasena, samādhisahitaṃ paññāsahitañca vikkhambhanavasena samucchavedavasena accantaṃ mokkheti mocetīti **pātimokkhaṃ**. Pati pati mokkhoti vā patimokkho, tamhā tamhā vītikkamadosato paccekaṃ mokkhoti attho. Patimokkho eva **pātimokkhaṃ**. Mokkhoti vā nibbānaṃ, tassa mokkhassa paṭibimbabhūtoti patimokkho. Sīlasaṃvaro hi sūriyassa aruṇuggamaṃ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgova yathārahaṃ kilesanibbāpanato. Patimokkhoyeva **pātimokkhaṃ**. Atha vā mokkhaṃ pati vattati, mokkhābhimukhanti vā patimokkhaṃ, patimokkhameva **pātimokkhanti** evaṃ tāva ettha pātimokkhasaddassa attho veditabbo.

Saṃvarati (3.0273) pidahati etenāti saṃvaro, pātimokkhameva saṃvaroti pātimokkhasaṃvaro. Atthato pana tato tato vītikkamitabbato viratiyo cetanā ca, tena pātimokkhasaṃvarena upeto samannāgato **pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**. Vuttañhetāṃ bhagavatā- “iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto upagato sampanno samannāgato, tena vuccati pātimokkhasaṃvarasaṃvuto”ti (vibha. 511).

Viharatīti iriyāpathavihārena viharati iriyati vattati. **Ācāragocarasaṃpannoti** veḷudānādīmicchājīvassa kāyapāgabbhiyādīnañca akaraṇena sabbaso anācāraṃ vajjetvā kāyiko avītikkamo, vācasiko avītikkamo, kāyikavācasiko avītikkamoti evaṃ vuttabhikkhu sārappa-ācārasaṃpattiyā vesiyādi-agocaraṃ vajjetvā piṇḍapātādi-atthaṃ upasaṅkamaṃ yuttaṭṭhānasaṅkhātāgocaracaraṇena ca sampannattā ācāragocarasaṃpanno.

Apica yo bhikkhu satthari sagāravo sappatisso sabrahmacārīsu sagāravo sappatisso hirottappasaṃpanno sunivattho supāruto pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokiteṇa vilokiteṇa samīñjiteṇa pasāriteṇa iriyāpathasaṃpanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyaṃ anuyutto satisampajaññaṇa samannāgato appiccho santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho ābhisamācārikesu sakka-ccakārī garucittikārabahulo viharati, ayaṃ vuccati **ācārasaṃpanno**.

Gocaro pana upanissayagocaro, ārakkhagocaro, upanibandhagocaroti tividho. Tattha yo dasakathāvattaguṇasaṃpannāgato vuttalakkhaṇo kalyāṇamitto, yaṃ nissāya assutaṃ suṇāti, suttaṃ pariyodāpeti, kaṅkhaṃ vitarati, diṭṭhiṃ ujum karoti, cittaṃ pasādeti, yassa ca anusikkhanto saddhāya vaḍḍhati, sīlena, sutena, cāgena, paññāya vaḍḍhati, ayaṃ vuccati **upanissayagocaro**.

Yo bhikkhu antaragharaṃ pavittṭho vīthiṃ paṭipanno okkhittacakkhu yugamatta-
dassī saṃvuto gacchati, na hatthiṃ olokeno, na assaṃ, na rathaṃ (3.0274), na
pattiṃ, na itthiṃ, na purisaṃ olokeno, na uddhaṃ ullokeno, na adho olokeno, na
disāvidisaṃ pekkhamāno gacchati, ayaṃ **ārakkhagocaro**.

Upanibandhagocaro pana cattāro satipaṭṭhānā, yattha bhikkhu attano cittaṃ
upanibandhati. Vuttañhettaṃ bhagavatā- “ko ca, bhikkhave, bhikkhuno gocaro
sako pettiko visayo, yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā” ti (saṃ. ni. 5.372). Tattha upani-
ssayagocarassa pubbe vuttattā itaresaṃ vasenettha gocaro veditabbo. Iti yathāvu-
ttāya ācārasampattiyā imāya ca gocarasampattiyā samannāgatattā **ācāragocarasa-**
mpanno.

Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti appamattakattā aṇuppamāṇesu assatiyā
asañcicca āpannasekhiya-akusalacittuppādādibhedesu vajjesu bhayadassanasīlo.
Yo hi bhikkhu paramāṇumattaṃ vajjaṃ aṭṭhasaṭṭhiyojanasatasahassubbedhasine-
rupabbatarājasadisaṃ katvā passati, yopi sabbalahukaṃ dubbhāsitamattaṃ pārā-
jikasadisaṃ katvā passati, ayampi aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī nāma. **Samā-**
dāya sikkhati sikkhāpadesūti yaṃkiñci sikkhāpadesu sikkhitabbaṃ, taṃ sabbena
sabbhaṃ sabbathā sabbhaṃ anavasesaṃ samādiyitvā sikkhati, vattati pūretīti attho.

Abhisallekhikāti ativiya kilesānaṃ sallekhanīyā, tesaṃ tanubhāvāya pahānāya
yuttarūpā. **Cetovivaraṇasappāyā** Ti cetaso paṭicchādakānaṃ nīvaraṇānaṃ dūrī-
bhāvakaṇaṇena cetovivaraṇasañkhātānaṃ samathavipassanānaṃ sappāyā,
samathavipassanācittasseva vā vivaraṇāya pākaṭīkaṇaṇāya vā sappāyā upakāri-
kāti cetovivaraṇasappāyā.

Idāni yena nibbidādi-āvahaṇena ayaṃ kathā abhisallekhikā cetovivaraṇasa-
ppāyā ca nāma hoti, taṃ dassetuṃ “**ekantanibbidāyā**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ekanta-**
nibbidāyāti ekaṃseneva vaṭṭadukkhato nibbindanattāya. **Virāgāya nirodhāyāti**
tasseva virajjanattāya ca nirujjhanattāya ca. **Upasamāyāti** sabbakilesavūpasa-
māya. **Abhiññāyāti** sabbassapi (3.0275) abhiññeyyassa abhijānanāya. **Sambodhā-**
yāti catumaggasambodhāya. **Nibbānāyāti** anupādisesanibbānāya. Etesu hi ādito
tīhi padehi vipassanā vuttā, dvīhi nibbānaṃ vuttaṃ. Samathavipassanā ādiṃ
katvā nibbānapariyosāno ayaṃ sabbo uttarimanussadhammo dasakathāvattulā-
bhino sijjhatīti dasseti.

Idāni taṃ kathāṃ vibhajitvā dassento “**appicchakathā**” ti-ādimāha. Tattha **appi-**
cchoti ni-iccho, tassa kathā **appicchakathā**, appicchabhāvappaṭisaṃyuttakathā vā
appicchakathā. Ettha ca atriccho, pāpiccho, mahiccho, appicchoti icchāvasena
cattāro puggalā. Tesu attanā yathāladdhena lābhena atitto uparūpari lābhaṃ
icchanto **atriccho** nāma. Yaṃ sandhāya-

“Catubhi aṭṭhājḥagamā, aṭṭhāhipi ca soḷasa;
soḷasāhi ca bāttiṃsa, atricchaṃ cakkamāsado;
icchāhatassa posassa, cakkhaṃ bhamati matthake” ti. (jā. 1.5.103) ca;
“atricchaṃ atilobhena, atilobhamadena cā” ti. ca vuttaṃ;

Lābhasakkārasilokanikāmayamānāya asantagūṇasambhāvanādhippāyo
pāpiccho. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “idhekacco assaddho samāno ‘saddhoti maṃ

jano jānātū'ti icchatī, dussīlo samāno 'sīlavāti maṃ jano jānātū'ti icchatī"ti-ādi (vibha. 851).

Santaguṇasambhāvanādhippāyo paṭiggahaṇe amattaññū **mahiccho**, yaṃ sandhāya vuttaṃ "idhekacco saddho samāno 'saddhoti maṃ jano jānātū'ti icchatī, sīlavā samāno 'sīlavāti maṃ jano jānātū'ti icchatī"ti-ādi. Duttappiyatāya hissa vijātamātāpi cittaṃ gahetuṃ na sakkoti. Tenetaṃ vuccati-

"Aggikkhandho samuddo ca, mahiccho cāpi puggalo;
sakaṭena paccaye dentu, tayopete atappayā"ti.

Ete pana atricchatādayo dose ārakā vivajjetvā santaguṇaniguhānādhippāyo paṭiggahaṇe ca mattaññū **appiccho**. Attani vijjamānampi guṇaṃ (3.0276) paṭicchādetukāmatāya saddho samāno "saddhoti maṃ jano jānātū"ti na icchatī, sīlavā, bahussuto, pavivitto, āraddhavīriyo, upaṭṭhitassati, samāhito, paññavā samāno

“paññavāti maṃ jano jānātū”ti na icchati. Svāyaṃ paccayappiccho, dhutaṅga-
ppiccho, pariyatti-appiccho adhigamappicchoti catubbidho. Tattha **catūsu paccayesu appiccho** paccayadāyakaṃ deyyadhammaṃ attano thāmañca oloketvā sacepi hi deyyadhammo bahu hoti, dāyako appaṃ dātukāmo, dāyakassa vasena appameva gaṇhāti. Deyyadhammo ce appo, dāyako bahuṃ dātukāmo, deyyadhammassa vasena appameva gaṇhāti. Deyyadhammopi ce bahu, dāyakopi bahuṃ dātukāmo, attano thāmaṃ ñatvā pamāṇayuttameva gaṇhāti. Evarūpo hi bhikkhu anuppannaṃ lābhaṃ uppādeti, uppannaṃ lābhaṃ thāvaram karoti, dāyakānaṃ cittaṃ ārādheti. Dhutaṅgasamādānassa pana attani atthibhāvaṃ na jānāpetukāmo **dhutaṅgappiccho**. Yo attano bahussutabhāvaṃ jānāpetuṃ na icchati, ayaṃ **pariyatti-appiccho**. Yo pana sotāpannādīsu aññataro hutvā sabrahmacārīnampi attano sotāpannādibhāvaṃ jānāpetuṃ na icchati, ayaṃ **adhigamappiccho**. Evame-tesaṃ appicchānaṃ yā appicchatā, tassā saddhiṃ sandassanādividhinā anekākāravokārānisamsavibhāvanavasena sappāṭipakkhassa atricchatādibhedassa icchācārassa ādīnavavibhāvanavasena ca pavattā kathā **appicchakathā**.

Santuṭṭhikathāti ettha **santuṭṭhī**ti sakena attanā laddhena tuṭṭhi santuṭṭhi. Atha vā visamaṃ paccayicchaṃ pahāya samaṃ tuṭṭhi santuṭṭhi, santena vā vijjamānena tuṭṭhi santuṭṭhi. Vuttañcetaṃ-

“Atītaṃ nānubaddho so, nappajappamanāgataṃ;
paccuppanna yāpento, santuṭṭhoti pavuccatī”ti.

Sammā vā ñāyena bhagavatā anuññātavidhinā paccayehi tuṭṭhi santuṭṭhi, atthato itarītarapaccayasantoso, so dvādasavidho hoti. Kathaṃ? Cīvare yathālābhasantoso, yathābalasantoso, yathāsārappasantosoti tividho. Evaṃ piṇḍapātādīsu.

Tatrāyaṃ (3.0277) pabhedavaṇṇanā- idha bhikkhu cīvaraṃ labhati sundaraṃ vā asundaraṃ vā, so teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa **cīvare yathālābhasantoso**. Atha pana pakatidubbalo vā hoti ābādhajarābhībhūto vā, garucīvaraṃ pārupanto kilamati, so sabhāgena bhikkhunā saddhiṃ taṃ parivattetvā lahukena yāpentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa **cīvare yathābalasantoso**. Aparo paṇītapaccayalābhī hoti, so paṭṭacīvarādīnaṃ aññataraṃ mahaggacīvaraṃ bahūni vā labhitvā “idaṃ therānaṃ cirapabbajitānaṃ bahussutānaṃ anurūpaṃ, idaṃ gilānānaṃ dubbalānaṃ appalābhīnaṃ hotū”ti tesam datvā attanā saṅkārakūṭādito vā nantakāni uccinitvā saṅghāṭiṃ katvā tesam vā purāṇacīvarāni gahetvā dhārentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa **cīvare yathāsārappasantoso**.

Idha pana bhikkhu piṇḍapātaṃ labhati lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā, so teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa **piṇḍapāte yathālābhasantoso**. Atha pana ābādhiko hoti, lūkhaṃ paṇītaṃ pakativiruddhaṃ byādhiviruddhaṃ vā piṇḍapātaṃ bhuñjitvā gāḷhaṃ vā rogābādhāṃ pāpuṇāti, so sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato sappāyabhojanaṃ bhuñjitvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa **piṇḍapāte yathābalasantoso**. Aparo bahuṃ paṇītaṃ piṇḍapātaṃ labhati, so “ayaṃ piṇḍapāto cirapabbajitānaṃ anurūpo”ti cīvaraṃ viya tesam datvā tesam vā sesakaṃ attanā piṇḍāya caritvā missakā-

hāraṃ vā bhuñjantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa **piṇḍapāte yathāsāruppasantoso**.

Idha pana bhikkhuno senāsanam pāpuṇāti manāpaṃ vā āmanāpaṃ vā antamaso tiṇasanthārakampi, so teneva santussati, puna aññaṃ sundarataraṃ pāpuṇāti, taṃ na gaṇhāti, ayamassa **senāsane yathālābhasantoso**. Atha pana ābādhiko hoti dubbalo vā, pakativiruddhaṃ vā so byādhiviruddhaṃ vā senāsanam labhati, yatthassa vasato aphāsu hoti, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa santake sappāyaseṇāsane vasitvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa (3.0278) **senāsane yathābalasantoso**. Aparo sundaraṃ senāsanam pattampi na sampaṭicchati “paṇītasenāsanam nāma pamādaṭṭhānan”ti, mahāpuññatāya vā leṇamaṇḍapakūṭāgārādīni bahūni paṇītasenāsanāni labhati, so tāni cīvarādīni viya cirapabbajitādīnaṃ datvā yattha katthaci vasantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa **senāsane yathāsāruppasantoso**.

Idha pana bhikkhu bhesajjam labhati lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā, so teneva tussati, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayaṃ **gilānapaccaye yathālābhasantoso**. Atha pana telena atthiko phāṇītaṃ labhati, so yaṃ labhati, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato telena bhesajjam katvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa **gilānapaccaye yathābalasantoso**. Aparo mahāpuñño bahuṃ telamadhuphāṇitādipaṇītabhesajjam labhati, so taṃ cīvarādīni viya cirapabbajitādīnaṃ datvā tesam ābhatakena yena kenaci bhesajjam karontopi santuṭṭhova hoti. Yo pana ekasmiṃ bhājane muttahaṛitakaṃ, ekasmiṃ catumadhuraṃ ṭhapetvā “gaṇhatha, bhante, yadicchasi”ti vuccamāno “sacassa tesu aññatarenapi rogo vūpasammati, idaṃ muttahaṛitakaṃ nāma buddhādīhi vaṇṇitan”ti, “pūtimuttabhesajjam nissāya pabbajjā, tattha te yāvajīvaṃ ussāho karaṇīyo”ti (mahāva. 128) vacanaṃ anussaranto catumadhuraṃ paṭikkhipitvā muttahaṛitakena bhesajjam karonto paramasantuṭṭhova hoti, ayamassa **gilānapaccaye yathāsāruppasantoso**.

So evaṃpabhedo sabbopi santoso santuṭṭhīti pavuccati. Tena vuttaṃ “atthato itarītarapaccayasantoso”ti. Tassā santuṭṭhiyā saddhiṃ sandassanādividhinā āni-saṃsavibhāvanavasena tappaṭipakkhassa atricchātādibhedassa icchācārassa ādīnavavibhāvanavasena ca pavattā kathā **santuṭṭhikathā**. Ito parāsupi kathāsu eseva nayo. Visesamattameva vakkhāma.

Pavivekakathāti ettha kāyaviveko, cittaviveko, upadhivivekoti tayo vivekā. Tesu eko gacchati, eko tiṭṭhati, eko nisīdati (3.0279), eko seyyaṃ kappeti, eko gāmaṃ piṇḍāya pavisati, eko paṭikkamati, eko abhikkamati, eko caṅkamaṃ adhiṭṭhāti, eko carati, eko viharati, evaṃ sabbiriyāpathesu sabbakiccesu gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya vivittavāso **kāyaviveko** nāma. Aṭṭha samāpattiyo pana **cittaviveko** nāma. Nibbānaṃ **upadhiviveko** nāma. Vuttañhetam “kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṃ nekkhammābhiraṭānaṃ, cittaviveko ca parisuddhacittānaṃ paramavodānappaṭtānaṃ, upadhiviveko ca nirupadhīnaṃ puggalānaṃ visaṅkhāragatānaṃ”ti (mahāni. 57). Vivekoyeva paviveko, paviveke paṭisaṃyuttā kathā **pavivekakathā**.

Asaṃsaggakathāti ettha savanasaṃsaggo, dassanasaṃsaggo, samullapana-saṃsaggo, sambhogasaṃsaggo, kāyasaṃsaggoti pañca saṃsaggā. Tesu idhe-

kacco bhikkhu suṇāti “amukasmim̐ ṭhāne gāme vā nigame vā itthī abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā”ti, so taṃ sutvā saṃsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ, sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati, evaṃ visabhāgārammaṇassavanena uppannakilesasanthavo **savanasaṃsaggo** nāma. Na heva kho bhikkhu suṇāti, apica kho sāmaṃ passati itthim̐ abhirūpaṃ dassanīyaṃ pāsādiyaṃ paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgataṃ, so taṃ disvā saṃsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ, sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati, evaṃ visabhāgārammaṇadassanena uppannakilesasanthavo **dassanasam̐saggo** nāma. Disvā pana aññamaññaṃ ālāpasallāpavasena uppanno kilesasanthavo **samullapanasaṃsaggo** nāma. Sañjagghanādipi eteneva saṅgayhati. Attano pana santakaṃ yaṃ kiñci mātugāmassa datvā adatvā vā tena dinnassa vanabhaṅginīyādino paribhogavasena uppanno kilesasanthavo **sambhogasaṃsaggo** nāma. Mātugāmassa hatthaggaḥādivasena uppannakilesasanthavo **kāyasaṃsaggo** nāma.

Yopi cesa “gihīhi saṃsaṭṭho viharati ananulomikena saṃsaggena sahasokī sahanandī sukhitesu sukhito dukkhitesu dukkhito uppannesu kiccakaraṇīyesu attanā vo yogaṃ āpajjati”ti (saṃ. ni. 3.3; mahāni. 164) evaṃ (3.0280) vutto ananulomiko gihisaṃsaggo nāma, yo ca sabrahmacārihipi kilesupattihetubhūto saṃsaggo, taṃ sabbaṃ pahāya yvāyaṃ saṃsāre thirataṃ saṃvegasaṅkhāresu tibbaṃ bhayaśāññaṃ sarīre paṭikkūlasaṅñaṃ sabbākusalesu jigucchāpubbaṅgamaṃ hirottappaṃ sabbakiriyaṃsu satisampajaññanti sabbaṃ paccupaṭṭhapetvā kamaladale jalabindu viya sabbattha alaggabhāvo, ayaṃ sabbasaṃsaggappaṭipakkhatāya asaṃsaggo, tappaṭisaṃyuttā kathā **asaṃsaggakathā**.

Vīriyārambhakathāti ettha vīrassa bhāvo, kammanti vā vīriyaṃ, vidhinā iretabbaṃ pavattetabbanti vā vīriyaṃ, vīriyañca taṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya ārabhanaṃ vīriyārambho. Svāyaṃ kāyiko, cetasiko cāti duvidho, ārambhadhātu, nikkamadhātu, parakkamadhātu, cāti tividho, sammappadhānavasena catubbidho. So sabbopi yo bhikkhu gamane uppannakilesaṃ ṭhānaṃ pāpuṇituṃ na deti, ṭhāne uppannaṃ nisajjaṃ, nisajjāya uppannaṃ sayanaṃ pāpuṇituṃ na deti, tattha tattheva ajapadena daṇḍena kaṇhasappaṃ uppīletvā gaṇhanto viya tikhiṇena asinā amittaṃ gīvāya paharanto viya sīsaṃ ukkhipituṃ adatvā vīriyabalena niggaṇhāti, tassevaṃ vīriyārambho āradhāvīriyassa vasena veditabbo, tappaṭisaṃyuttā kathā **vīriyārambhakathā**.

Sīlakathāti-ādīsu duvidhaṃ sīlaṃ lokiyaṃ lokuttarañca. Tattha **lokiyaṃ** pātimo-kkhasaṃvarādi catupārisuddhisīlaṃ. **Lokuttaraṃ** maggasīlaṃ phalasīlañca. Tathā **samādhipi**. Vipassanāya pādakabhūtā saha upacārena aṭṭha samāpattiyo **lokiyo** samādhi, maggasampayutto panettha **lokuttaro** samādhi nāma. Tathā **paññāpi**. **Lokiyā** sutamayā, cintāmayā, jhānasampayuttā, vipassanāññāñca. Visesato panettha vipassanāpaññā gahetabbā. **Lokuttarā** maggapaññā phalapaññā ca. **Vimutti** ariyaphalavimutti nibbānañca. Apare pana tadaṅgavikkhambhanasamucchedavimuttīnampi vasenettha atthaṃ saṃvaṇṇenti. **Vimuttiññānadassanampi** ekūnavīsatividhaṃ paccavekkhaṇaṅgaṃ. Iti imesaṃ sīlādīnaṃ saddhim̐ sanda-

ssanādividhinā anekākāravokāra-ānisaṃsavibhāvanavasena ceva tappaṭipakkhānaṃ dussīlyādīnaṃ ādīnavavibhāvanavasena ca pavattā kathā, tappaṭisaṃyuttā kathā vā **sīlādikathā nāma**.

Ettha (3.0281) ca “attanā ca appiccho hoti, appiccha kathañca paresaṃ kattā”ti (ma. ni. 1.252; a. ni. 10.70) “santuṭṭho hoti itarītarena cīvarena, itarītaracīvarasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī”ti (saṃ. ni. 2.144; cūḷani. khaggavisāṇapucchāniddeśo 128) ca ādivacanato sayañca appicchatādiguṇasamannāgatena paresampi tadatthāya hitajjhāsayena pavattetabbā tathārūpī kathā. Yā idha abhisallekhikādibhāvena visesetvā vuttā appicchakathādīti veditabbā. Kārakasseva hi kathā visesato adhippetatthasādhinī. Tathā hi vakkhati- “kalyāṇamittassetamaṃ, meghiya, bhikkhuno pāṭikaṅkamaṃ ...pe... akasiralābhī”ti (a. ni. 9.3).

Evarūpiyāti īdisāya yathāvuttāya. **Nikāmalābhīti** yathicchitalābhī yathārucilābhī, sabbakālaṃ imaṃ kamaṃ sotuṃ vicāretuñca yathāsukhaṃ labhanto. **Akicchālābhīti** nidukkhalābhī. **Akasiralābhīti** vipulalābhī.

Āraddhavīriyoti paggaḥitavīriyo. **Akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāyāti** akosalla-sambhūtaṭṭhena akusalānaṃ pāpadhammānaṃ pajahanatthāya. **Kusalānaṃ dhammānanti** kucchitānaṃ salanādi-atthena anavajjaṭṭhena ca kusalānaṃ saha-vipassanānaṃ maggaphaladhammānaṃ. **Upasampadāyāti** sampādanāya attano santāne uppādanāya. **Thāmaṃvāti** ussoḥhisāṅkhātena vīriyathāmena samannāgato. **Daḥaparakkamoti** thiraparakkamo asithilavīriyo. **Anikkhattadhuroti** anorohitadhuro anosakkavīriyo.

Paññavāti vipassanāpaññāya paññavā. **Udayatthagāminiyāti** pañcannaṃ khandhānaṃ udayaṅca vayaṅca paṭivijjhantiyā. **Ariyāyāti** vikkhambhanavasena kilesehi ārakā dūre ṭhitāya niddosāya. **Nibbedhikāyāti** nibbedhabhāgiyāya. **Sammā dukkhakkhayagāminiyāti** vaṭṭadukkhassa khepanato “dukkhakkhaya”ti laddhanāmaṃ ariyamaggaṃ sammā hetunā

nayena gacchantiyā. Imesu ca pana pañcasu dhammesu sīlaṃ vīriyaṃ paññā ca yogino ajjhattikaṃ aṅgaṃ, itaradvayaṃ bāhiraṃ aṅgaṃ. Tatthāpi kalyāṇamittasa-nnissayeneva sesaṃ catubbidhaṃ ijhati, kalyāṇamittassevettha bahukārataṃ dassento satthā “**kalyāṇamittassetam, meghiya, bhikkhuno pāṭikaṅkhan**” ti-ādinā desanaṃ vaḍḍhesi. Tattha **pāṭikaṅkhanti** ekaṃsena icchitabbaṃ, avassaṃbhāvīti attho. **Yanti** kiriyāparāmasanaṃ (3.0282). Idaṃ vuttaṃ hoti- “sīlavā bhavissati” ti ettha yadetaṃ kalyāṇamittassa bhikkhuno sīlavantatāya bhavanaṃ sīlasampannattaṃ, tassa bhikkhuno sīlasampannattā etaṃ tassa pāṭikaṅkhaṃ, avassaṃbhāvī ekaṃseneva tassa tattha niyojanatoti adhippāyo. **Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharatīti**-ādīsupi eseva nayo.

Evam bhagavā sadevake loke uttamakalyāṇamittasaṅkhātassa attano vacanaṃ anādiyitvā taṃ vanasaṅgaṃ pavisitvā tādisaṃ vipakāraṃ pattassa āyasmato meghiyassa kalyāṇamittatādinā sakalaṃ sāsanasampadaṃ dassetvā idānissa tattha ādarajātassa pubbe yehi kāmavitakkādīhi upaddutattā kammaṭṭhānaṃ na sampajjati, tassa tesaṃ ujuvipaccanīkabhūtattā ca bhāvanānayaṃ pakāsetvā tato paraṃ arahattassa kammaṭṭhānaṃ ācikkhanto “**tena ca pana, meghiya, bhikkhunā imesu pañcasu dhammesu patiṭṭhāya cattāro dhammā uttari bhāvetabbā**” ti-ādī-māha. Tattha **tenāti** evaṃ kalyāṇamittasa-nnissayena yathāvuttasilādiguṇasama-nnāgatena. Tenevāha “**imesu pañcasu dhammesu patiṭṭhāyā**” ti. **Uttarīti** āradhata-ruṇavipassanassa rāgādiparissayā ce uppajjeyyūṃ, tesaṃ visodhanatthaṃ tato uddhaṃ cattāro dhammā bhāvetabbā uppādetabbā vaḍḍhetabbā ca.

Asubhāti ekādasasu asubhakammaṭṭhānesu yathārahaṃ yattha katthaci asubhabhāvanā. **Rāgassa pahānāyāti** kāmarāgassa pajahanatthāya. Ayamatto sālī-lāvakopamāya vibhāvetabbo. Evaṃbhūtaṃ bhāvanāvidhiṃ sandhāya vuttaṃ- “asubhā bhāvetabbā rāgassa pahānāyā” ti. **Mettāti** mettākammaṭṭhānaṃ. **Byāpā-dassa pahānāyāti** vuttanayeneva uppanassa kopassa pajahanatthāya. **Ānāpāna-ssatīti** soḷasavatthukā ānāpānassati. **Vitakkupacchedāyāti** vuttanayeneva uppa-nnānaṃ vitakkānaṃ pacchedanatthāya. **Asmimānasamugghātāyāti** “asmī” ti uppa-jjanakassa navavidhassa mānassa samucchedanatthāya.

Aniccasaññīnoti hutvā abhāvato udayabbayavantato pabhaṅguto tāvakālikato niccappaṭikkhepato ca “sabbe saṅkhārā aniccā” ti (dha. pa. 277; cūḷani. hemaka-māṇavapucchāniddeṣo 56) pavatta-aniccānupassanāvasena (3.0283) aniccasaññīno. **Anattasaññā saṅghātīti** asārakato avasavattanato parato rittato tucchato suññato ca “sabbe dhammā anattā” ti (dha. pa. 279; cūḷani. hemakamāṇavapu-cchāniddeṣo 56) evaṃ pavatta-anattānupassanāsaṅkhātā anattasaññā citte saṅghahati atidaḷhaṃ patiṭṭhahati. Aniccalakkhaṇe hi diṭṭhe anattalakkhaṇaṃ diṭṭhameva hoti. Tīsu lakkhaṇesu hi ekasmiṃ diṭṭhe itaradvayaṃ diṭṭhameva hoti. Tena vuttaṃ “aniccasaññīno, meghiya, anattasaññā saṅghātī” ti. Anattalakkhaṇe sudīṭṭhe “asmī” ti uppajjanakamāno suppajahova hotīti āha “**anattasaññī asmimāna-samugghātaṃ pāpuṇāti**” ti. **Diṭṭheva dhamme nibbānanti** diṭṭheva dhamme ima-smiṃyeva atabhāve apaccayaparinnibbānaṃ pāpuṇāti. Ayametta saṅkhepo, vitthārato pana asubhādibhāvanānayo **visuddhimagge** vuttanayena veditabbo.

Meghiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-5. Nandakasuttādivaṇṇanā

4-5. Catutthe āgamayamānoti olokayamāno, buddho sahasā apavisitvā yāva sā kathā niṭṭhāti, tāva aṭṭhāsīti attho. Tenāha “**idamavocāti idam kathāvasānaṃ udi-kkhamāno**” ti. Aniccadukkhādivasena sabbadhammasantīraṇaṃ **adhipaññāvipassanā**ti āha “**saṅkhārapariggahavipassanāññāṇassā**” ti. **Mānasanti** rāgopi cittampi arahattampi. “Antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānasō” ti (saṃ. ni. 1.151; mahāva. 33) ettha rāgo mānasam. “Cittam mano mānasam” ti (dha. sa. 6) ettha cittam. “Appattamānasō sekho, kālam kayirā jane sutā” ti (saṃ. ni. 1.159) ettha arahattam. Idhāpi arahattameva adhippetam. Tenāha “**appattamānasāti appatta-arahattā**” ti. Appattam mānasam arahattam etehīti **appattamānasā**. Idāni cittapariyāyameva mānasasaddam sandhāyāha “**arahattam vā**” ti-ādi. Pañcamam suviññeyyameva.

Nandakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sevanāsuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe (3.0284) **jīvitasambhārāti** jīvitappavattiyā sambhārā paccayā. **Samudānetabbāti** sammā ñāyena anavajja-uñchācariyādinā uddhamuddhamānetabbā pāpuṇitabbā. Te pana samudānitā samāhatā nāma hontīti āha “**samāharitabbā**” ti. **Dukkheṇa uppajantīti** sulabhuppādā na hontī. Etena gocara-asappāyādibhāvaṃ dasseti. **Rattibhāgaṃ vā divasabhāgaṃ vāti** bhummatthe upayogavacananti āha “**rattikoṭṭhāse vā divasakoṭṭhāse vā**” ti. **Rattiṃyeva pakkamitabbaṃ** samaṇadhammassa tattha anipphajjanato. **Saṅkhāpīti** “yadatthamahaṃ pabbajito, na metaṃ idha nipphajjati, cīvarādi pana samudāgacchati, nāham tadattham pabbajito, kiṃ me idha vāsenā” ti paṭisaṅkhāyapi. Tenāha “**sāmaññatthassa bhāvanāpāripūri-aganamam jānitvā**” ti. Anantaravāre **saṅkhāpīti** samaṇadhammassa nipphajjana-bhāvaṃ jānitvā. **So puggalo anāpucchā pakkamitabbaṃ, nānubandhitabboti** “so puggalo” ti padassa “nānubandhitabbo” ti iminā sambandho. Yassa yena hi sambandho, dūraṭṭhenapi so bhavati. **Taṃ puggalanti** so puggaloti paccattavacanam upayogavasena pariṇāmetvā taṃ puggalam anāpucchā pakkamitabbanti attho. Atthavasena hi vibhattipariṇāmoti. **Āpucchā pakkamitabbanti** ca kataññukataveditāya niyojanam. **Evarūpoti** yaṃ nissāya bhikkhuno guṇehi vuddhiyeva pāṭikaṅkhā, paccayehi na parissayo, evarūpo daṇḍakammādīhi niggaṇhāti cepi, na pariccajitabboti dasseti “**sacepi**” ti-ādinā.

Sevanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Sutavāsuttādivaṇṇanā

7-10. Sattame **abhabbo khīṇāsavo bhikkhu sañcicca pāṇanti-**ādi desanāsīsa-
meva, sotāpannādayopi pana abhabbāva, puthujjanakhīṇāsavānaṃ nindāpasaṃ-
satthampi evaṃ vuttaṃ. Puthujjano nāma gārayho mātughātādīni karoti, khīṇā-
savo pana pāsamsō kunthakipillikaghātādīnīpi na karotīti. **Sannidhikāraṃ kāme**
paribhuñjanti yathā gihibhūto sannidhiṃ katvā vatthukāme paribhuñjati, evaṃ tila-
taṇḍulasappinavanītādīni sannidhiṃ (3.0285) katvā idāni paribhuñjituṃ abhabboti
attho. Vatthukāme pana nidahitvā paribhuñjantā tannissitaṃ kilesakāmampi nida-
hitvā paribhuñjanti nāmāti āha “**vatthukāmakilesakāme**”ti. Nanu ca khīṇāsava-
sseva vasanaṭṭhāne tilataṇḍulādayo paññāyantīti? Na pana te attano atthāya
nidhenti, aphāsukapabbajitādīnaṃ atthāya nidhenti. Anāgāmissa kathanti?
Tassapi pañca kāmaguṇā sabbasova pahīnā, dhammena pana laddhaṃ vicāretvā
paribhuñjati. Akappiyakāmaguṇe sandhāyetaṃ vuttaṃ, na mañcapīṭha-attharaṇa-
pāvuraṇādisannissitaṃ. **Seyyāthāpi pubbe agāriyabhūto**ti yathā pubbe gihibhūto
paribhuñjati, evaṃ paribhuñjituṃ abhabbo. Agāramajjhe vasantā hi sotāpannā-
dayo yāvajīvaṃ gihibyañjanena tiṭṭhanti. Khīṇāsavo pana arahattaṃ patvāva
manussabhūto parinibbāti vā pabbajati vā. Cātumahārājikādīsu kāmāvacarade-
vesu muhuttampi na tiṭṭhati. Kasmā? Vivekaṭṭhānassa abhāvā. Bhummadevatta-
bhāve pana ṭhito arahattaṃ patvāpi tiṭṭhati vivekaṭṭhānasambhavā. Aṭṭhamādīni
uttānatthāneva.

Sutavāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sambodhivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sīhanādavaggo

1. Sīhanādasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame avāpurenti vivaranti dvāraṃ etenāti **avāpuraṇaṃ**. Rajaṃ
haranti etenāti **rajoharaṇaṃ**. **Kaḷopihattho**ti vilīvamayabhājanahattho, “cammama-
yabhājanahattho”ti ca vadanti. Chinnāni visāṇāni etassāti chinnavisāṇo, usabho
ca so chinnavisāṇo cāti **usabhachinnavisāṇo**. Visesanaparoyaṃ samāso. **Ahikuṇa-**
pena vāti-ādi atijegucchappaṭikūlakuṇapadassanattaṃ vuttaṃ. **Kaṇṭhe āsatte-**
nāti kenacideva paccatthikena ānetvā kaṇṭhe baddhena, omukkenāti attho. **Aṭṭo**
āturo duggandhapīḷāya pīḷito. **Accayassa paṭiggaṇhanaṃ** vā adhivāsanaṃ.

Evañhi so kāraṇe desiyamāne tato (3.0286) vigato nāma hoti. Tenāha “**paṭiggaṇha-tūti khamatū**” ti. Sesamettha suviññeyyameva.

Sīhanādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sa-upādisesasuttavaṇṇanā

12. Dutiye bhavassa appamattakatā nāma ittarakālatāyāti āha “**accharāsaṅghāta-mattampī**” ti.

Sa-upādisesasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Koṭṭhikasuttavaṇṇanā

13. Tatiye diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto attabhāvo, tasmim̐ vedi-tabbam̐ phalam̐ **diṭṭhadhammavedaniyam̐**. Tenāha “**imasmim̐yeva attabhāve**” ti. Catuppañcakkhandhaphalatāya saññābhavūpagaṃ kammaṃ **bahavedaniyam̐**. Ekakkhandhaphalattā asaññābhavūpagaṃ kammaṃ “**appavedaniyan**” ti vuttaṃ. Keci pana “arūpāvacarakammaṃ bahukālam̐ veditabbaphalattā bahavedaniyam̐, itaram̐ appavedaniyam̐. Rūpārūpāvacarakammaṃ vā bahavedaniyam̐, parittam̐ kammaṃ appavedaniyan” ti vadanti. **Vedaniyanti** paccayantarasamavāye vipāku-ppādanasamattham̐, na āradhvipākameva. **Avedaniyanti** paccayavekallena vipaccitum̐ asamattham̐ ahosikammādibhedam̐.

Koṭṭhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Samiddhisuttavaṇṇanā

14. Catutthe **samiddhī**ti therassa kira attabhāvo samiddho abhirūpo pāsādiko, tasmā samiddhīveva saṅkhāto. Tenāha “**attabhāvasamiddhatāyā**” ti-ādi. **Rūpadhātu-ādīsūti ādi**-saddena saddadhātu-ādiṃ saṅgaṇhāti.

Samiddhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-9. Gaṇḍasuttādivaṇṇanā

15-19. Pañcame (3.0287) **mātāpettikasambhavassā**ti mātito ca pitito ca nibbat-tena mātāpettikena sukkasoṇitena sambhūtassa. **Ucchādanadhammassā**ti ucchā-

detabbasabhāvassa. **Parimaddanadhammassā**ti parimadditabbasabhāvassa. Ettha ca odanakummāsūpacaya-ucchādanapadehi vaḍḍhi kathitā, aniccabhedana-viddhaṃsanapadehi hāni. Purimehi vā samudayo, pacchimehi atthaṅgamoti evaṃ cātumahābhūtikassa kāyassa vaḍḍhiparihāninibbattibhedā dassitā. Sesam suviññeyyameva. Chaṭṭhādīni uttānatthāni.

Gaṇḍasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Velāmasuttavaṇṇanā

20. Dasame **sakuṇḍakabhattanti** sakuṇḍakamaṃ uttaṇḍulabhattamaṃ. Parittehi sakuṇḍehi taṇḍulehipi saddhiṃ vipakkabhattamaṃ uttaṇḍulameva hoti. Biḷaṅgaṃ vuccati āraṇāḷaṃ, biḷaṅgato nibbattanato tadeva kaṅḅiyato jātanti kaṅḅiyamaṃ, taṃ dutiyamaṃ etassāti **biḷaṅgadutiyaṃ**, taṃ **kaṅḅiyadutiyaṃ** vuttamaṃ. **Asakkaritvāti** deyyadhamaṃ puggalampi asakkaritvā. Deyyadhammassa asakkarāṇamaṃ asampanna-kāro, puggalassa asakkarāṇamaṃ agarukarāṇamaṃ. Deyyadhammaṃ asakkaronto hi uttaṇḍulādidosasamannāgataṃ āhāraṃ deti, na sampannaṃ karoti. Puggalaṃ asakkaronto nisīdanaṭṭhānaṃ asammajjitvā yattha tattha vā nisīdāpetvā yaṃ vā taṃ vā dāraḅkaṃ pesetvā deti. **Acittikatvāti** na cittiṃ katvā, na pūjetvāti attho. Pūjento hi pūjetabbavatthumaṃ citte ṭhapeti, na tato bahi karoti. Cittaṃ vā acchariyaṃ katvā paṭipatti cittikarāṇamaṃ sambhāvanakiriyaṃ, tappaṭikkhepato acittikarāṇamaṃ asam-bhāvanakiriyaṃ. **Apaviddhanti** ucchiṭṭhādichaḍḍaniyadhammaṃ viya avakhi-ttakaṃ. Yo hi chaḍḍetukāmo hutvā rogino sarīre odanādīni majjitvā vammike rogaṃ pakkhipanto viya deti, ayaṃ apaviddhaṃ deti nāma. **Anāgamanadiṭṭhikoti** “addhā imassa dānassa phalaṃ mama āgacchatī”ti evamaṃ yassa kammassakata-diṭṭhi atthi, so āgamanadiṭṭhiko. Ayaṃ pana na tādisoti anāgamanadiṭṭhiko, phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ hutvā na detīti attho. Tenāha “**na kammaṅca phalaṅca saddahitvā detī**”ti.

Velāmoti (3.0288) ettha **mā**-Saddo paṭisedhavaḅcano. Jātigottarūpabhogādigu-ṇānaṃ velā mariyādā natthi etasminti velāmo. Atha vā yathāvuttaguṇānaṃ velā mariyādā amati osānaṃ gacchati etasminti **velāmo**, velaṃ vā mariyādaṃ amati gacchati atikkamatīti **velāmo**. Tenāha “**jātigotta ...pe... evaṃladdhanāmo**”ti. Dīya-tīti dānaṃ, dānavatthu. Taṃ aggīyati nissajjīyati etthāti **dānaggamaṃ**. Dānaṃ vā gaṇḅhanti etthāti **dānaggamaṃ**, evamaṃ **bhattaggamaṃ**, parivesanaṭṭhānaṃ. **Dukūlasanda-nānīti** rajatabhājanādinissite dukūle khīrassa sandanaṃ etesanti dukūlasanda-nāni. **Kaṃsūpadhāraṇānī**ti rajatamayadohabhājanāni. Tenāha “**rajatamayakhīrapa-ṭicchakānī**”ti. Rajatamayāni khīrapaṭicchakāni khīrapaṭiggahabhājanāni etesanti **rajatamayakhīrapaṭicchakāni**. **Sodheyayāti** mahapphalabhāvakarāṇena visodheyya. Mahapphalabhāvappattiyā hi dakkhiṇā visujjhati nāma.

Maggenāgataṃ anivattanasaraṇanti iminā lokuttarasaraṇagamaṃ dīpeti. **Ap-areti**-ādinā lokiyasaraṇagamaṃ vuttamaṃ. **Saraṇamaṃ** nāma tiṇṇamaṃ ratanānaṃ jīvita-pariccāgamayaṃ puṅṅamaṃ sabbasampattiṃ deti, tasmā mahapphalataranti adhi-ppāyo. Idaṅca- “sace tvaṃ yathā gahitaṃ saraṇamaṃ na bhindissasi, evāhaṃ taṃ māremī”ti yadipi koci tiṇṅhena satthena jīvitā voropeyya, tathāpi “nevāhaṃ buddhaṃ na buddhoti, dhammaṃ na dhammoti, saṅghamaṃ na saṅghoti vadāmi”ti daḷhataraṃ katvā gahitassa vasena vuttamaṃ. **Maggenāgataṃ** lokuttarasilaṃ

sandhāya vadati. **Apareti-ādinā** pana lokiyasīlaṃ vuttaṃ. Sabbesaṃ sattānaṃ jīvitadānādinihitadaṇḍatāya sakalalokiyalokuttaraguṇādhiṭṭhānato cassa mahapphalamahānisamaṃsatā veditabbā.

Upasiṅghanamattanti ghāyanamattaṃ. **Gaddohanamattanti** pāṭhantare godohanamattaṃ kālanti attho. So ca na sakalo godohanakkhaṇo adhippetoti dassetuṃ “**gāviyā ekavāraṃ thana-añchanamattan**” ti attho vutto. **Añchanamattanti** ākaḍḍhanamattaṃ. Gāviyā thanaṃ gahetvā ekakhīrabinduduhanakālamattampi gadduhanamattanti vadanti. Ettakampi hi kālaṃ yo vasanagabbhapariveṇavīhārūpacārāparicchedena vā aparimāṇāsu lokadhātūsu (3.0289) sabbasatte hitapharaṇaṃ metta-cittaṃ bhāvetuṃ sakkoti. Imaṃ tato yathāvuttadānādito mahapphalataraṃ.

Velāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sīhanādavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sattāvāsavaggo

1. Tiṭhānasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame **amamā**ti vatthābharaṇapānabhojanādīsipi mamattavira-hitā. **Apariggahā**ti itthipariggahena apariggahā. Tesāṃ kira “ayaṃ mayhaṃ bhariyā” ti mamattaṃ na hoti, mātaraṃ vā bhaginiṃ vā disvā chandarāgo na uppajjati. Dhammatāsiddhassa sīlassa ānubhāvena putte diṭṭhamatte eva mātuthanato thaññaṃ paggharati, tena saññāṇena nesaṃ mātari puttassa mātusaññā, mātu ca putte puttasaññā paccupaṭṭhitāti keci.

Apicettha (sārattha. ṭī. 1.1 verañjakaṇḍavaṇṇanā) uttarakurukānaṃ puññānubhāvasiddho ayampi viseso veditabbo. Tattha kira tesu tesu padesesu ghananicitapattasañchannasākhāpasākhā kūṭāgārasamā manoramā rukkhā tesāṃ manu-sānaṃ nivesanakiccaṃ sādheti. Yattha sukhaṃ nivasanti, aññepi tattha rukkhā sujātā sabbadāpi pupphitaggaṃ tiṭṭhanti. Jalāsayāpi vikasitakamalakuvalayapuṇḍarīkasogandhikādipupphasañchannā sabbakālaṃ paramasugandhaṃ samantato pavāyantā tiṭṭhanti. Sarīrampi tesāṃ atidīghādidosarahitaṃ ārohapariṇāhasampannaṃ jarāya anabhibhūtattā valitapalitādidosavirahitaṃ yāvatāyukaṃ aparikkhīṇajavabalaparakkamasobhameva hutvā tiṭṭhati. Anuṭṭhānaphalūpajivitāya na ca nesaṃ kasivaṇijjādivasena āhārapariyeṭṭhivasena dukkhaṃ atthi, tato eva na dāsadāsikammakarādipariggaho atthi, na ca tattha sītuṇhaḍaṃsamakasavātātapa-sarīsapavāḷādiparissayo atthi. Yathā nāmettha gimhānaṃ pacchime māse paccū-savelāyaṃ samasītuṇho utu (3.0290) hoti, evameva sabbakālaṃ tattha samasītuṇhova utu hoti, na ca nesaṃ koci upaghāto vihesā vā uppajjati. Akatṭhapākimeva

sāliṃ akaṇaṃ athusaṃ suddhaṃ sugandhaṃ taṇḍulapphalaṃ paribhuñjanti. Taṃ bhuñjantānaṃ nesaṃ kuṭṭhaṃ, gaṇḍo, kilāso, soso, kāso, sāso, apamāro, jaroti evamādiko na koci rogo uppajjati, na ca te khujjā vā vāmanā vā kāṇā vā kuṇī vā khañjā vā pakkhahatā vā vikalaṅgā vā vikalindriyā vā honti.

Itthiyopi tattha nātidīghā, nātirassā, nātikisā, nātithūlā, nātikāḷā, naccodātā, sobhaggappattarūpā honti. Tathā hi dīghaṅgulī, tambanakhā, alambathanā, tanumajjhā, puṇṇacandamukhī, visālakkhī, mudugattā, sahitōrū, odātadantā, gambhīra-nābhī, tanujaṅghā, dīghanīlavellitakesī, puthulasussoṇī, nātilomā, nālomā, subhagā, utusukhasamphassā, saṅhā, sakhilā, sukhasambhāsā, nānābharaṇavi-bhūsitā vicaranti. Sabbadāpi soḷasavassuddesikā viya honti, purisā ca pañcavīsa-tivassuddesikā viya. Na puttadāresu rajjanti. Ayaṃ tattha dhammatā.

Sattāhikameva ca tattha itthipurisā kāmaratiyā viharanti. Tato vītarāgā viya yathāsakaṃ gacchanti, na tattha idha viya gabbhokkantimūlakaṃ, gabbhapariha-raṇamūlakaṃ, vijāyanamūlakaṃ vā dukkhaṃ hoti. Rattakañcukato kañcanapa-ṭimā viya dārakā mātukucchito amakkhitā eva semhādinā sukheneva nikkha-manti. Ayaṃ tattha dhammatā.

Mātā pana puttaṃ vā dhītaraṃ vā vijāyitvā te vicaraṇakappadese ṭhapetvā ana-pekkhā yathārucci gacchati. Tesam tattha sayitānaṃ ye passanti purisā vā itthiyo vā, te attano aṅguliyo upanāmenti. Tesam kammabalena tato khīraṃ pavattati, tena te dārakā yāpentī. Evaṃ pana vaḍḍhentā katipayadivaseheva laddhabalā hutvā dārikā itthiyo upagacchanti, dārakā purise. Kapparukkhato eva ca tesam tattha vatthābharaṇāni nipphajjanti. Nānāvīrāgavaṇṇavicittāni hi sukhumāni mudu-sukhasamphassāni vatthāni tattha tattha kapparukkhesu olambantāni tiṭṭhanti. Nānāvidharasmijālasamujjalavividhavaṇṇaratanavinaddhāni (3.0291) anekavidha-mālākammalatākammabhittikammavicittāni sīsūpagagīvūpagahatthūpagakaṭṭūpa-gapādūpagāni sovaṇṇamayāni ābharaṇāni kapparukkhato olambanti. Tathā vīṇā-mudiṅgapaṇavasammattāḷasaṅkhavaṃsavetāḷaparivādinīvallakīpabhutikā tūriya-bhaṇḍāpi tato tato olambanti. Tattha bahū phalarukkhā kumbhamattāni phalāni phalanti madhurarasāni, yāni paribhuñjitvā te sattāhampi khuppipāsāhi na bādhi-yanti.

Najjopi tattha suvisuddhajalā suppatitthā ramaṇiyā akaddamā vālukatalā nāti-sītā naccuṇhā surabhigandhīhi jalajapupphehi sañchannā sabbakālaṃ surabhī vāyantiyo sandanti, na tattha kaṇṭhakikā kakkhaḷagacchalatā honti, akaṇṭakā pupphaphalasangamā eva honti, candananāgarukkhā sayameva rasaṃ paggha-ranti, nahāyitukāmā ca nadititthe ekajjhaṃ vatthābharaṇāni ṭhapetvā nadiṃ ota-ritvā nhatvā uttiṇṇuttiṇṇā upariṭṭhimaṃ upariṭṭhimaṃ vatthābharaṇaṃ gaṇhanti, na tesam evaṃ hoti “idaṃ mama, idaṃ parassā”ti. Tato eva na tesam koci viggaho vā vivādo vā. Sattāhikā eva ca nesaṃ kāmaratikīḷā hoti, tato vītarāgā viya vica-ranti. Yattha ca rukkhe sayitukāmā honti, tattheva sayanaṃ upalabbhati. Mate ca satte disvā na rodanti na socanti. Tañca maṇḍayitvā nikkhipanti. Tāvadeva ca nesaṃ tathārūpā sakuṇā upagantvā mataṃ dipantaraṃ nenti, tasmā susānaṃ vā asuciṭṭhānaṃ vā tattha natthi, na ca tato matā nirayaṃ vā tiracchānayaṇiṃ vā

pettivisayaṃ vā upapajjanti. Dhammatāsiddhassa pañcasīlassa ānubhāvena te devaloke nibbantānti vadanti. Vassasahassameva ca nesamaṃ sabbakālaṃ āyuppa-māṇaṃ, sabbametaṃ tesamaṃ pañcasīlaṃ viya dhammatāsiddhamevāti.

Tiṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Taṇhāmūlakasuttavaṇṇanā

23. Tatiye (dī. ni. ṭī. 2.103) **esanataṇhāti** bhogānaṃ pariyesanavasena pavattā taṇhā. **Esitataṇhāti** pariyiṭṭhesu bhogesu uppajjamānataṇhā. Paritassanavasena (3.0 pariyesati etāyāti **pariyesanā**, āsayato payogato ca pariyesanā tathāpavatto cittup-pādo. Tenāha “**taṇhāya sati hoti**” ti. **Rūpādi-ārammaṇappaṭilābhoti** savatthukānaṃ rūpādi-ārammaṇānaṃ gavesanavasena paṭilābho. Yaṃ pana apariyiṭṭhaṃ yeva labbhati, tampi atthato pariyesanāya laddhameva nāma tathārūpassa kammaṃsa pubbekatattā eva labbhanato. Tenāha “**so hi pariyesanāya sati hoti**” ti.

Sukhavinicchayanti sukhaṃ visesato nicchinotīti sukhavinicchayo. Sukhaṃ sabhāvato samudayato atthaṅgamato ādīnavato nissaraṇato ca yāthāvato jānitvā pavattañāṇaṃva sukhavinicchayaṃ. **Jaññāti** jāneyya. “Subhaṃ sukhaṃ” ti-ādikaṃ ārammaṇe abhūtākāraṃ vividhaṃ ninnabhāvena cinoti āropetīti **vinicchayo**, assā-dānupassanā taṇhā. Diṭṭhiyāpi evameva vinicchayabhāvo veditabbo. Imasmiṃ pana sutte vitakkoyeva āgatoti yojanā. **Imasmiṃ pana sutteti** sakkapañhasutte (dī. ni. 2.358). Tattha hi “chando kho, devānaminda, vitakkanidāno” ti āgataṃ. **Idhāti** imasmiṃ sutte. **Vitakkeneva vinicchinantīti** etena “vinicchinati etenāti vinicchayo”-ti vinicchayasaddassa karaṇasādhanamāha. **Ettakanti**-ādi vinicchayanākārada-ssanaṃ.

Chandanaṭṭhena chando, evaṃ rañjanaṭṭhena rāgoti **chandarāgo**. Svāyaṃ anā-sevanatāya mando hutvā pavatto idhādhippetoti āha “**dubbalarāgassādhivacanaṃ**”-ti. **Ajjhosānanti** taṇhādiṭṭhivasena abhinivesanaṃ. “Mayhaṃ idan” ti hi taṇhāgāho yebhuyyena attaggāhasannissayova hoti. Tenāha “**ahaṃ mamanti**” ti. **Balavasanni-ṭṭhānanti** ca tesamaṃ gāhānaṃ thirabhāvappattimāha. **Taṇhādiṭṭhivasena pariggaha-karaṇanti** ahaṃ mamanti balavasanniṭṭhānavasena abhiniviṭṭhassa attattaniyaggā-havatthuno aññāsādhāraṇaṃ viya katvā pariggahetvā ṭhānaṃ, tathāpavatto lobha-sahagatacittup-pādo. Attanā pariggahitassa vatthuno yassa vasena

parehi sādharmaṇabhāvassa asahamāno hoti puggalo, so dhammo asahanatā. Evaṃ vacanattaṃ vadanti niruttinayena. Saddalakkhaṇena pana yassa dhammassa vasena macchariyayogato puggalo maccharo (3.0293), tassa bhāvo, kammaṃ vā macchariyaṃ, maccharo dhammo. Macchariyassa balavabhāvato ādarena rakkhaṇaṃ ārakkhoti āha “dvāra ...pe... suṭṭhu rakkhaṇaṃ” ti.

Attano phalaṃ karotīti karaṇaṃ, yaṃ kiñci kāraṇaṃ. Adhikaṃ karaṇanti adhikaraṇaṃ, visesakāraṇaṃ. Visesakāraṇaṃca bhogaṇaṃ ārakkhadāṇḍādānādi-anattasambhavassāti vuttaṃ “ārakkhādihikaraṇaṃ” ti-ādi. Paraniśedhanatthanti māraṇādinā paresaṃ vibādhanattaṃ. Ādiyanti etenāti ādānaṃ, daṇḍassa ādānaṃ daṇḍādānaṃ, Daṇḍaṃ āharitvā paraviheṭhanacittuppādo. Sattādānēpi eseva nayo. Hatthaparāmāsādivasena kāyena kātabbo kalaho kāyakalaho. Mammaghaṭṭanādivasena vācāya kātabbo kalaho vācākalaho. Virujjhanavasena virūpaṃ gaṇhāti etenāti viggaho. Viruddhaṃ vadati etenāti vivādo. “Tuvaṃ tuvan” ti agāra-vavacanasahacaraṇato tuvaṃtuvaṃ. Sabbepi te tathāpavattadosasahagatā cittuppādā veditabbā. Tenāha bhagavā “aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti” ti.

Taṇhāmūlakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-5. Sattāvāsasuttādivaṇṇanā

24-25. Catutthe sattā āvasanti etesūti **sattāvāsā**, nānattasaññi-ādibhedā sattanikāyā. Yasmā te te sattanivāsā tappariyāpannānaṃ sattānaṃ tāya eva tappariyāpannatāya ādhāro viya vattabbataṃ arahanti. Samudāyācāro hi avayavassa yathā “rukkhe sākhā” ti, tasmā “sattānaṃ āvāsā, vasanaṭṭhānānīti attho” ti vuttaṃ. **Suddhāvāsāpi sattāvāsova** “na so, bhikkhave, sattāvāso sulabharūpo, yo mayā anāvutthapubbo iminā dīghena addhunā aññatra suddhāvāsehi devehī” ti (dī. ni. 2. 91) vacanato. Yadi evaṃ te kasmā idha na gahitāti tattha kāraṇamāha “asabbakālīkattā” ti-ādi. Vehapphalā pana catuttheyeva sattāvāse bhajantīti daṭṭhabbaṃ. Pañcamaṃ uttānameva.

Sattāvāsasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Silāyūpasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe (3.0294) pamāṇamajjhimassa purisassa catuvīsataṅguliko hattho kukku, “kakkū” tipi tasseva nāmaṃ. **Aṭṭha kukkū upari nemassāti** aṭṭha hatthā āvāṭassa upari uggantvā ṭhitā bhavēyyuṃ. Sesamettha uttānameva.

Silāyūpasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Paṭhamaverasuttavaṇṇanā

27. Sattame (saṃ. ni. ṭī. 2.241) **yatoti** yasmim̐ kāle. Ayañhi to-saddo dā-saddo viya idha kālavisayo, yadāti vuttam̐ hoti. **Bhayāni verānīti** bhīyate **bhayaṃ**, bhayena yogā, bhāyitabbena vā bhayaṃ eva verappasavaṭṭhena **veranti** ca laddhanāmā cetanādayo. Pāṇātipātādayo hi yassa pavattanti, yañca uddissa pavattiyanti, ubhayesañca verāvahā, tato eva cete bhāyitabbā verasañjanakā nāmāti. Sotassa ariyamaggassa ādito pajjanaṃ paṭipatti adhigamo sotāpatti. Tada-tthāya tattha paṭiṭṭhitassa ca aṅgāni **sotāpattiyaṅgāni**. Duvidhañhi (saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.41) sotāpattiyaṅgaṃ sotāpatti-atthāya ca aṅgaṃ kāraṇaṃ, yaṃ sotāpattimaggaṃ paṭilābhato pubbabhāge sotāpattipaṭilābhāya saṃvattati, “sappurisasam-sevo saddhammassavanaṃ yonisomanasikāro dhammānudhammapaṭipatti”ti (dī. ni. 3.311) evaṃ āgataṃ. Paṭiladdhaguṇassa ca sotāpattiṃ patvā ṭhitassa aṅgaṃ, yaṃ “sotāpannassa aṅgaṃ”tipi vuccati “sotāpanno aṅgiyati ñāyati etenā”ti katvā, buddhe aveccappasādādinam̐ etaṃ adhivacanaṃ. Idamidhādhippetam̐.

Khīṇanirayoti-ādīsu āyatim̐ tattha anuppajjanatāya khīṇo nirayo mayhati, so aham̐ khīṇanirayo. Esa nayo sabbattha. **Sotāpannoti** maggasotaṃ āpanno. **Avinipā-tadhammoti** na vinipātasabhāvo. **Niyatoti** paṭhamamaggasañkhātena sammattani-yāmena niyato. **Sambodhiparāyaṇoti** uparimaggattayasañkhāto sambodhi paraṃ ayanam̐ (3.0295) mayhanti soham̐ sambodhiparāyaṇo, sambodhiṃ avassaṃ abhisambujjhanakoti attho.

Pāṇātipātapaccayāti pāṇātipātakammassa karaṇahetu. **Bhayaṃ veranti** atthato ekaṃ. Veraṃ vuccati virodho, tadeva bhāyitabbato “bhayan”ti vuccati. Tañca panetaṃ duvidham̐ hoti- bāhiraṃ, ajjhantikanti. Ekena hi ekassa pitā mārīto hoti. So cinteti “etena kira me pitā mārīto, ahampi taṃyeva māressāmī”ti nisitaṃ satthaṃ ādāya carati. Yā tassa abbhantare uppannā veracetanā, idaṃ **bāhiraṃ veraṃ** nāma tassa verassa mūlabhūtato verakārapuggalato bahibhāvattā. Yā pana itarassa “ayaṃ kira maṃ māressāmīti carati, ahameva naṃ paṭhamataraṃ māressāmī”ti cetanā uppajjati, idaṃ **ajjhatikaṃ veraṃ** nāma. Idaṃ tāva ubhayaṃ paṭiṭṭhadhammikameva. Yā pana taṃ niraye uppannaṃ disvā “etaṃ paharissāmī”ti jalitaṃ ayamuggaraṃ gaṇhantassa nirayapālassa cetanā uppajjati, idamassa samparāyikaṃ bāhiraṃ veraṃ. Yā cassa “ayaṃ niddosaṃ maṃ paharissāmīti āgacchati, ahameva naṃ paṭhamataraṃ paharissāmī”ti cetanā uppajjati, idamassa samparāyikaṃ ajjhataṃ veraṃ. Yaṃ panetaṃ bāhiraṃ veraṃ, taṃ aṭṭha-kathāsu “puggalaveran”ti vuccati. **Dukkham domanassanti** atthato ekameva. Yathā cettha, evaṃ sesesupi “iminā mama bhaṇḍam̐ haṭam̐, mayham̐ dāresu cārittaṃ āpannaṃ, musā vatvā attho bhaggo, surāmadamattena idaṃ nāma katan”-ti-ādinā nayena verappavatti veditabbā.

Aveccappasādenāti adhigatena acalappasādena. **Ariyakantehīti** pañcahi sīlehi. Tāni hi ariyānaṃ kantāni piyāni bhavanti, bhavantaragatāpi ariyā tāni na vijahanti,

tasmā “ariyakantānī” ti vuccanti. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ **visuddhimagge anussatiniddese** vuttanti veditabbaṃ.

Paṭhamaverasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Āghātavatthusuttavaṇṇanā

29. Navame (3.0296) vasati ettha phalaṃ tannimittatāya pavattatīti **vatthu**, kāraṇanti āha “**āghātavatthūnī**” ti. Kopo nāmāyaṃ yasmiṃ vatthusmiṃ uppajjati, na tattha ekavārameva uppajjati, atha kho punapi uppajjatevāti vuttaṃ “**bandhati**” ti. Atha vā yo paccayavisesena uppajjamāno āghāto savisaye baddho viya na viga-cchati, punapi uppajjateva. Taṃ sandhāyāha “**āghātaṃ bandhati**” ti. Taṃ panassa paccayavasena nibbattanaṃ uppādanamevāti vuttaṃ “**uppādeti**” ti.

Āghātavatthusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Āghātaṭṭhavinayasuttavaṇṇanā

30. Dasame **taṃ kutettha labbhāti** ettha **tanti** kiriyāparāmasanaṃ. Padajjhāhārena ca attho veditabboti “**taṃ anatthacaraṇaṃ mā ahoṣi**” ti-ādimāha. **Kena kāraṇena laddhabbaṃ** niratthakabhāvato. Kammassakā hi sattā. Te kassa ruciyā dukkhitā sukkhitā vā bhavanti, tasmā kevalaṃ tasmīṃ mayhaṃ anatthacaraṇaṃ, taṃ kutettha labbhāti adhippāyo. Atha vā **taṃ kopakāraṇaṃ ettha puggale kuto labbhā** paramatthato kujjhitabbassa kujjhanakassa ca abhāvato. Saṅkhāramattañhettaṃ, yadidaṃ khandhapañcakaṃ yaṃ “satto” ti vuccati, te saṅkhārā ittarakhaṇikā, kassa ko kujjhatīti attho. **Lābhā nāma ke siyuma** aññatra anathuppattito.

Āghātaṭṭhavinayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Anupubbanirodhasuttavaṇṇanā

31. Ekādasame **anupubbanirodhāti** anupubbena anukkamena pavattetabbanirodhā. Tenāha “**anupaṭipāṭinirodhā**” ti.

Anupubbanirodhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattāvāsavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mahāvaggo

1. Anupubbavīhārasuttavaṇṇanā

32. Catutthassa (3.0297) paṭhame anupubbato viharitabbāti **anupubbavīhārā**. **Anupaṭipāṭiyā**ti anukkamena. **Samāpajjitabbavīhārā**ti samāpajjitvā samaṅgino hutvā viharitabbavīhārā.

Anupubbavīhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-3. Anupubbavīhārasamāpattisuttādivaṇṇanā

33-34. Dutiye chātaṃ vuccati taṇhādiṭṭhiyo kāmānaṃ pātabbato tāsamaṃ vasena vattanato, tanninnatā natthi etesu chātanti **nicchātā**. Tenāha “**taṇhādiṭṭhicchātānaṃ**” ti-ādi. Tatiye natthi vattabbaṃ.

Anupubbavīhārasamāpattisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Gāvī-upamāsuttavaṇṇanā

35. Catutthe **pabbatacārinī**ti pakatiyā pabbate bahulacārinī. **Akhettaññū**ti (visuddhi. mahāṭī. 1.77) agocaraññū. Samādhiparipantānaṃ visodhanānabhiññatāya **bālo**. Jhānassa paguṇabhāvāpādanaveyyattiyassa abhāvena **abyatto**. Uparijhānassa padaṭṭhānabhāvānavabodhena **akhettaññū**. Sabbathāpi samāpattikosa-llābhāvena **akusalo**. Samādhinimittassa vā anāsevanāya **bālo**. Abhāvanāya **abyatto**. Abahulikārena **akhettaññū**. Sammadeva anadhiṭṭhānato **akusaloti** yojettabbaṃ. **Ubhato bhaṭṭhoti** ubhayato jhānato bhaṭṭho. So hi appaguṇatāya na suppatiṭṭhitatāya sa-ussāhopi vināsato asāmatthiyato ca jhānadvayato parihīno.

Gāvī-upamāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Jhānasuttavaṇṇanā

36. Pañcame (3.0298) **aniccatoti** iminā niccappaṭikkhepato tesamaṃ aniccata-māha. Tato eva udayavayavantato vipariṇāmato tāvakālikato ca te aniccāti jotitaṃ hoti. Yañhi niccaṃ na hoti, taṃ udayavayaparicchinnajarāya maraṇena cāti dvedhā vipariṇataṃ ittarakkhaṇameva ca hoti. **Dukkhato**Ti na sukhato. Iminā

sukhappaṭikkhepato tesam dukkhatamāha. Tato eva ca abhiṅhappaṭipīlanato dukkhavatthuto ca te dukkhāti jotitaṃ hoti. Udayavayavantatāya hi te abhiṅhappaṭipīlanato nirantaradukkhatāya dukkhasseva ca adhiṭṭhānabhūto. Paccayayāpanīyatāya rogamūlatāya ca **rogato**. Dukkhatāsūlayogato kilesāsucipaggharato uppādajarābhaṅgehi uddhumātapakkabhijjanato ca **gaṇḍato**. Pīlājananato antotudanato dunnīharaṇato ca **sallato**. Avaḍḍhi-āvahanato aghavatthuto ca **aghato**. Aseribhāvajanano ābādhappaṭiṭṭhānatāya ca **ābādhato**. Avasavattanato avidheyatāya ca **parato**. Byādhijarāmaraṅgehi palujjanīyatāya **palokato**. Sāminivāsīkārakavedaka-adhiṭṭhāyakavirahato **suññato**. Attappaṭikkhepaṭṭhena **anattato**. Rūpādidhammāpi

yathā na ettha attā atthīti **anattā**, evaṃ sayampi attā na hontīti **anattā**. Tena abyāpārato nirīhato tucchato anattāti dīpitaṃ hoti.

Lakkaṇattayameva sukhāvabodhanatthaṃ ekādasahi padehi vibhajitvā gahitanti dassetuṃ “**yasmā aniccato**”ti-ādi vuttaṃ. **Antosamāpattiyanti** samāpattīnaṃ sahaḷātātāya samāpattīnaṃ abbhantare cittaṃ paṭisaṃharatīti tappaṭibaddhachandaraḷāgādikilesavikkhambhanena vipassanācittaṃ paṭisaṃharati. Tenāha “**moceti apaneti**”ti. **Savanavasena**ti “sabbasaṅkhārasamatho”ti-ādinā savanavasena. **Thutivasena**ti tatheva thomanāvasena guṇato saṃkittanavasena. **Pariyattivase**nāti tassa dhammassa pariyāpuṇanavasena. **Paññattivase**nāti tadatthassa paññāpanavasena. Ārammaṇakaraṇavaseneva upasaṃharati maggacittaṃ, “etaṃ santaṃ”ti-ādi pana avadhāraṇanivattitathadassanaṃ. Yathā vipassanā “etaṃ santaṃ etaṃ paṇītan”ti-ādinā asaṅkhatāya dhātuyā cittaṃ upasaṃharati, evaṃ maggo nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena abhisamento tattha labbhamāne sabbepi visese (3.0299) asammohato paṭivijjhanto tattha cittaṃ upasaṃharati. Tenāha “**iminā pana ākārenā**”ti-ādi.

So tattha ṭhitoti so adandhavipassako yogī tattha tāya aniccādilakkaṇattayārammaṇāya vipassanāya ṭhito. **Sabbasoti** sabbattha tassa tassa maggassa adhigamāya nibbattitasamathavipassanāsu. **Asakkonto anāgāmī hotīti** heṭṭhimamaggāvahāsu eva samathavipassanāya chandarāgaṃ pahāya aggamaggāvahāsu nikantiṃ pariyādātuṃ asakkonto anāgāmitāyameva saṅṭhāti.

Samatikkantattāti samathavasena vipassanāvasena cāti sabbathāpi rūpassa samatikkantattā. Tenāha “**ayaṃ hī**”ti-ādi. **Anenā**ti yoginā. **Taṃ atikkammā**ti idaṃ yo paṭhamaṃ pañcavokāra-ekavokārapariyāpanne dhamme sammadeva sammasitvā te vissajjetvā tato arūpasamāpattiṃ samāpajjitvā arūpadhamme sammasati, taṃ sandhāya vuttaṃ. Tenāha “**idāni arūpaṃ sammasati**”ti.

Jhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ānandasuttavaṇṇanā

37. Chaṭṭhe okāsaṃ avasaraṃ adhigacchati etenāti **okāsādhigamo**, maggaphalasukhādhigamāya okāsabhāvato vā okāso, tassa adhigamo **okāsādhigamo**. Ettha ca dīghanikāyeneva (dī. ni. 2.288) pana suttantadesanāyaṃ paṭhamajjhānaṃ, catutthajjhānaṃ, arahattamaggoti tayo okāsādhigamā āgatā. Tattha (dī. ni. aṭṭha. 2.288) paṭhamaṃ jhānaṃ pañca nīvaraṇāni vikkhambhetvā attano okāsaṃ gahetvā tiṭṭhatīti “**paṭhama okāsādhigamo**”ti vuttaṃ. Catutthajjhānaṃ pana sukhadukkaṃ vikkhambhetvā attano okāsaṃ gahetvā tiṭṭhatīti **dutiyo okāsādhigamo**. Arahattamaggo sabbakilese vikkhambhetvā attano okāsaṃ gahetvā tiṭṭhatīti “**tatiyo okāsādhigamo**”ti vutto. Idha pana vakkhamānāni tīṇi arūpajjhānāni sandhāya “**okāsādhigamo**”ti vuttaṃ. Tesameva ca gahaṇe kāraṇaṃ sayameva vakkhati.

Sattānaṃ (3.0300) **visuddhiṃ pāpanatthāyāti** rāgādīhi malehi abhijjhāvisamalo-
bhādīhi ca upakkilesehi kiliṭṭhacittānaṃ sattānaṃ visuddhipāpanatthāya samati-
kkamanatthāya. Āyatīṃ anuppajjanañhi idha “samatikkamo”ti vuttaṃ. **Atthaṃ**
gamanatthāyāti kāyikadukkassa ca cetasikadomanassassa cāti imesaṃ dvinnaṃ
atthaṅgamāya, nirodhāyāti attho. Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṃ, taṃ vā
ñāyati paṭivijjhīyati etenāti **ñāyo**, Samucchedabhāvo ariyamaggoti āha “**sahavipa-**
ssanakassa maggassā”ti. **Paccakkhakarāṇatthāyāti** attapaccakkhatāya. Parapa-
ccayena vinā paccakkhakarāṇaṃhi “sacchikiriyā”ti vuccati. **Asambhinnanti** pittase-
mhādīhi apalibuddhaṃ anupahataṃ.

Rāgānugato samādhi **abhinato** nāma hoti ārammaṇe abhimukhābhāvena pava-
tṭiyā, dosānugato pana **apanato** apagamavasena pavattiyā, tadubhayappaṭi-
kkhepena “**na cābhinato na cāpanato**”ti vuttanti āha “**rāgavasenā**”ti-ādi. **Na sasa-**
ñkhāraniggayhavāritagatoti lokiyajjhānacittāni viya na sasañkhārena sappayo-
gena tadaṅgappahānavikkhambhanappahānavasena ca niggahetvā vāretvā ṭhito.
Kiñcarahi kilesānaṃ chinnante uppanno. Tathābhūtaṃ phalasaṃmādhīṃ sandhā-
yetaṃ vuttaṃ. Tenāha “**na sasañkhārena ...pe... chinnante uppanno**”ti.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Lokāyatikasuttavaṇṇanā

38. Sattame **lokāyatavādakā**ti āyatīṃ hitaṃ loko na yatati na viruhati etenāti
lokāyataṃ, vitaṇḍasatthaṃ. Tañhi ganthaṃ nissāya sattā puññakiriyāya cittampi
na uppādentī, taṃ vadantīti **lokāyatavādakā**.

Daḷhaṃ thiraṃ dhanu etassāti daḷhadhanvā (a. ni. ṭī. 2.4.45-46; saṃ. ni. ṭī. 1.
1.107), so eva “**daḷhadhammā**”ti vutto. Paṭisattavidhamanattaṃ dhanuṃ gaṇhā-
tīti **dhanuggaho**. So eva usuṃ saraṃ asati khipatīti **issāso**. **Dvisahassathāmanti**
lohādibhāraṃ vahituṃ samattaṃ dvisahassathāmaṃ. Tenāha “**dvisahassa-**
thāmaṃ nāmā”ti-ādi. **Daṇḍeti** dhanudaṇḍe. **Yāva kaṇḍappamāṇāti** dīghato
yattakaṃ kaṇḍassa pamāṇaṃ, tattake (3.0301) dhanudaṇḍe ukkhittamatte āropite-
suyeva jiyādaṇḍesu so ce bhāro pathavito muccati, evaṃ idaṃ dvisahassathāmaṃ
nāma dhanūti daṭṭhabbaṃ. **Uggahitasippo** Ti uggahitadhanusippo. **Katahatthoti**
thirataraṃ lakkhesu avirajjhanasarakkhepo. Īdiso pana tattha vasibhūto **katahattho**
nāma hotīti āha “**ciṇṇavasibhāvo**”ti. Kataṃ rājakulādīsu upecca asanaṃ etena so
katūpāsanoti āha “**rājakulādīsu dassitasippo**”ti. **Evaṃ katanti** evaṃ antosusiraka-
raṇādinā sallahukaṃ kataṃ.

Lokāyatikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-9. Devāsurasāṅgāmasuttādivaṇṇanā

39-40. Aṭṭhame **abhiyimsūti** kadā abhiyimsu? Yadā balavanto ahesuṃ, tadā. Tatrāyamanupubbikathā (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.247; sāratta. ṭī. 1.verañjakaṇḍavaṇṇanā)- sakko kira magadharatṭhe macalagāmake magho nāma māṇavo hutvā tettiṃsa purise gahetvā kalyāṇakammaṃ karonto satta vatapadāni pūretvā tattha kālaṅkato devaloke nibbatti. Taṃ balavakammānubhāvena sapaṇisaṃ sesadevatā dasahi ṭhānehi adhigaṇhantaṃ disvā “āgantukadevaputtā āgatā”ti nevāsikā gandhapānaṃ sajjayiṃsu. Sakko sakapaṇisāya saññaṃ adāsi “mārisā mā gandhapānaṃ pivittha, pivanākāramattameva dassethā”ti. Te tathā akaṃsu. Nevāsikadevatā suvaṇṇasarakehi upanītaṃ gandhapānaṃ yāvadatthaṃ pivitvā mattā tattha tattha suvaṇṇapathaviyaṃ patitvā sayiṃsu. Sakko “gaṇhatha puttahatāya putte”ti te pādesu gahetvā sinerupāde khipāpesi. Sakkassa puññatejēna tadanuvattakāpi sabbe tattheva patiṃsu. Te sineruvemajjhakāle saññaṃ labhitvā, “tātā, suraṃ na pivimha, suraṃ na pivimhā”ti āhaṃsu. Tato paṭṭhāya **asurā** nāma jātā. Atha nesaṃ kammaṇaccaya-utusamuṭṭhānaṃ sinerussa heṭṭhimatale dasayojanasahassaṃ asurabhavanaṃ nibbatti. Sakko tesāṃ nivattitvā anāgamanatthāya āraṅkhaṃ ṭhapesi. Yaṃ sandhāya vuttaṃ-

“Antarā (3.0302) dvinnāṃ ayujjhapurānaṃ,
pañcavidhā ṭhapitā abhirakkhā;
uraga-karoṭi-payassa ca hārī,

madanayutā caturo ca mahatthā”ti. (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.247; sāratta. ṭī. 1.1 verañjakaṇḍavaṇṇanā);

Dve nagarāni hi yuddhena gahetuṃ asakkuṇeyyatāya **ayujjhapurāni** nāma jātāni devanagaraṅca asuranagaraṅca. Yadā hi asurā balavanto honti, atha devehi palāyitvā devanagaraṃ pavisitvā dvāre pidahite asurānaṃ satahassaṃpi kiñci kātuṃ na sakkoti. Yadā devā balavanto honti, athāsurehi palāyitvā asuranagaraṃ dvāre pidahite sakkānaṃ satahassaṃpi kiñci kātuṃ na sakkoti. Iti imāni dve nagarāni ayujjhapurāni nāma. Tesāṃ antarā etesu uragādīsu pañcasu ṭhānesu sakkena āraṅkhā ṭhapitā. Tattha **uragasaddena** nāgā gahitā. Te hi uduke balavanto honti, tasmā sinerussa paṭṭhamālinde etesaṃ āraṅkhā. **Karoṭi-**saddena supaṇṇā gahitā. Tesāṃ kira karoṭi nāma pānabhojanaṃ, tena taṃ nāmaṃ labhiṃsu, dutiyālinde tesāṃ āraṅkhā. **Payassahārisaddena** kumbhaṇḍā gahitā, dānavarakkhasā kira te, tatiyālinde tesāṃ āraṅkhā. **Madanayutasaddena** yakkhā gahitā. Visamacāriṇo kira te yujjhasoṇḍā, catutthālinde tesāṃ āraṅkhā. **Caturo ca mahattā**ti cattāro mahārājāno vuttā, pañcamālinde tesāṃ āraṅkhā, tasmā yadi asurā kupitāvilacittā devapuraṃ upayanti yujjhituṃ. Yaṃ girino paṭṭhamāṃ paribhaṇḍaṃ, taṃ uragā paṭibāhayanti. Evaṃ sesesu sesā.

Te pana asurā āyuvaṇṇayasa-issariyasampattīhi tāvatimsasadisāva, tasmā antarā attānaṃ ajānitvā pāṭaliyā pupphitāya “na idaṃ devanagaraṃ, tattha pāri-cchattako pupphati, idha pana cittapāṭalī, jarasakkenāmhākaṃ suraṃ pāyevā vañcitā, devanagaraṅca no gahitaṃ, gacchāma, tena saddhiṃ yujjhissāmā”ti hatthi-assarathe āruya suvaṇṇarajatamaṇiphalakāni gahetvā yuddhasajjā hutvā

asurabheriyo vādentā mahāsamudde udakaṃ dvidhā bhettvā utthahanti. Te deve vuṭṭhe vammikamakkhikā (3.0303) vammikaṃ viya sineruṃ āruhituṃ ārabhanti. Atha nesam paṭhamaṃ nāgehi saddhiṃ yuddhaṃ hoti. Tasmim kho pana yuddhe na kassaci chavi vā cammaṃ vā chijjati, na lohitaṃ uppajjati, kevalaṃ kumāra-kānaṃ dārumenḍakayuddhaṃ viya aññamaññasantāsanamattameva hoti. Koṭisa-tāpi koṭisahassāpi nāgā tehi saddhiṃ yujjhivā te asurapuraṃyeva pavesetvā nivattanti. Yadā pana asurā balavanto honti, atha nāgā osakkitvā dutiye ālinde supaññehi saddhiṃ ekatova hutvā yujjhanti. Esa nayo supaññādīsipi. Yadā pana tāni pañcapi ṭhānāni asurā maddanti, tadā ekato sampiṇḍitānipi tāni pañca balāni osakkanti. Atha cattāro mahārājāno gantvā sakkassa taṃ pavattiṃ ārocenti. Sakko tesam vacanaṃ sutvā diyaḍḍhayaḥjanasatikaṃ vejyantarathaṃ āruya sayam vā nikkhamati, ekaṃ puttaṃ vā peseti. Yadā devā puna apaccāgamanāya asure jiniṃsu, tadā sakko asure palāpetvā pañcasu ṭhānesu ārakkhaṃ datvā vediyapāde vajirahatthā indapaṭimāyo ṭhapesi. Asurā kālena kālaṃ utthahivā paṭimāyo disvā “sakko appamatto tiṭṭhati”ti tatova nivattanti. Idha pana yadā asurānaṃ jayo ahosi, devānaṃ parājayo, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ- “parājitā ca, bhikkhave, devā apayimṃsuyeva uttarenābhimukhā, abhiyimṃsu asurā”ti.

Dakkhiṇābhimukhā hutvāti cakkavālapabbatābhimukhā hutvā. Asurā kira devehi parājitā palāyantā cakkavālapabbatābhimukhaṃ gantvā cakkavālamahāsamuddapitṭhiyaṃ rajatapaṭṭavaṇṇe vālikāpuline yattha paṇṇakuṭiyo māpetvā isayo vasanti, tattha gantvā isīnaṃ assamapadena gacchantā “sakko imehi saddhiṃ mantetvā amhe nāseti, gaṇhatha puttahatāya putte”ti kupitā assamapade pāniya-ghaṭacaṅkamanapaṇṇasālādīni viddhaṃsenti. Isayo araṇṇato phalāphalaṃ ādāya āgatā disvā puna dukkhena paṭipākatikaṃ karonti, tepi punappunaṃ tatheva parājitā gantvā vināsenti. Tena vuttaṃ- “parājitā ca kho, bhikkhave, asurā apayimṃsuyeva dakkhiṇenābhimukhā”ti. Navamaṃ uttānatthameva.

Devāsurasanḅāmasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Tapussasuttavaṇṇanā

41. Dasame (3.0304) pakkhandatīti pavisati.

Pasīdatīti pasādaṃ abhiruciṃ āpajjati, patiṭṭhāti vimuccatīti attho. **Kathāpābhatanti** kathāya mūlaṃ. Mūlañhi “pābhatan” ti vuccati. Yathāha-
“Appakenapi medhāvī, pābhatena vicakkhaṇo;
samuṭṭhāpeti attānaṃ, aṇuṃ aggimva sandhaman” ti. (jā. 1.1.4);
Tenevāha “**kathāpābhatanti kathāmūlan**” ti. Vitakkaggahaṇeneva taṃsahacarito vicāropi gahito. Tenevettha bahuvacananiddeso katoti āha “**vitakkesūti vitakkavicāresū**” ti.

Tapussasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sāmaññavaggo

1-10. Sambādhasuttādivaṇṇanā

42-51. Pañcamassa paṭhame **udāyīti** tayo therā udāyī nāma kāḷudāyī, lāḷudāyī, mahā-udāyīti, idha kāḷudāyī adhippetoti āha “**udāyīti kāḷudāyitthero**” ti. **Sambādheti** sampīḷitatanḥāsamaṅkilesādinā sa-uppīḷanatāya paramasambādhe. Ativiya saṅkaraṭṭhānabhūto hi nīvaraṇasambādho adhippeto. **Okāsoti** jhānassetamaṃ nāmaṃ. Nīvaraṇasambādhabhāvena hi jhānaṃ idha “okāso” ti vuttaṃ. **Paṭilīnanisabhoti** vā paṭilīno hutvā seṭṭho, paṭilīnaṃ vā seṭṭhoti **paṭilīnanisabho**. Paṭilīnā nāma pahīnamānā vuccanti mānussayavasena uṇṇatābhāvato. Yathāha “kathañca, bhikkhave, bhikkhu paṭilīno hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno asmi-māno pahīno hoti ucchinnamūlo tālāvattukato anabhāvaṃgato āyatimaṃ anuppāda-dhammo” ti (a. ni. 4.38; mahāni. 87). Sesamaṃ sabbattha uttānameva.

Sambādhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Navakanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Dasakanipāta-ṭikā

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Ānisaṃsavaggo

1. Kimatthiyasuttavaṇṇanā

1. Dasakanipātassa (3.0305) paṭhame **avippaṭṭisāratthānī**ti avippaṭṭisārappayojanāni. **Avippaṭṭisārānisaṃsānī**ti avippaṭṭisārudayāni. Etena avippaṭṭisāro nāma sīlassa udayamattaṃ, saṃvaddhitassa rukkhassa chāyāpupphasadisamaṃ, añño eva panānena nipphādetabbo samādhī-ādiguṇoti dasseti. “Yāva maggāmaggañāṇadassanavisuddhi, tāva taruṇavipassanā”ti hi vacanato upakkilesavimutta-udaya-bbayañāṇato paraṃ ayañca vipassanā virajjati yogāvacaro viratto puriso viya bhariyāya saṅkhārato etenāti virāgo.

Kimatthiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-5. Cetanākaraṇīyasuttādivaṇṇanā

2-5. Dutiye saṃsāramahoghassa paratīrabhāvato yo naṃ adhigacchati, taṃ pāreti gametīti **pāraṃ**, nibbānaṃ. Tabbidūratāya natthi ettha pāranti **apāraṃ**, saṃsāro. Tenāha “**orimatīrabhūtā tebhūmakavaṭṭā**”ti-ādi. Tatiyādīsu natthi vattabbaṃ.

Cetanākaraṇīyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Samādhisuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **santaṃ santanti appetvā nisinnassā**ti-ādīsu santaṃ santaṃ paṇītaṃ paṇītanti-ādīni vadati. Iminā pana ākārena taṃ paṭivijjhītvā tatha (3.0306) cittaṃ upasaṃharato phalasaṃpattisaṅkhāto cittuppādo tathā pavattatīti veditabbo. Sesamaṃ sabbattha uttānameva.

Samādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ānisaṃsavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nāthavaggo

1-4. Senāsanasuttādivaṇṇanā

11-14. Dutiyassa paṭhame **nātidūranti** gocaraṭṭhānato aḍḍhagāvutato orabhāgatāya nātidūraṃ. **Nāccāsannanti** pacchimena pamāṇena gocaraṭṭhānato pañcadhanusatikatāya na ati-āsannaṃ. Tāya ca pana nātidūranāccāsannatāya gocaraṭṭhānapaṭiparissayādirahitamaggatāya ca gamanassa ca āgamanassa ca yuttarūpattā **gamanāgamanasampannaṃ**. Divasabhāge mahājanasaṃkiṇṇatābhāvena **divā appākiṇṇaṃ**. Abhāvatto hi ayaṃ **appa**-saddo “appiccho”ti-ādīsu viya. Rattiyaṃ manussasaddābhāvena **rattiṃ appasaddaṃ**. Sabbadāpi janasannipātanigghosābhāvena **appanigghosaṃ**.

Appakasirenāti akasirena sukheneva. Sīlādiguṇānaṃ thirabhāvappattiyā **therā**. Suttageyyādi bahu suttaṃ etesanti **bahussutā**. Tamuggahadhāraṇena sammadeva garūnaṃ santike āgamitabhāvena ca āgato pariyattidhammasaṅkhāto āgamo etesanti **āgatāgamaṃ**. Suttābhidhammasaṅkhātassa dhammassa dhāraṇena **dhammadharā**. Vinayassa dhāraṇena **vinayadharā**. Tesāṃ dhammavinayānaṃ mātikāya dhāraṇena **mātikādharā**. Tattha tattha dhammaparipucchāya **paripucchati**. Atthaparipucchāya **paripaṇḥati** vīmaṃsati vicāreti. **Idaṃ, bhante, kathaṃ, imassa ko attho**ti paripucchāparipaṇḥākāradassanaṃ. **Avivaṭaṅgeva** pāḷiyā atthaṃ padesantarapāḷidassanena āgamato **vivaranti**. **Anuttānīkataṅca** yuttivibhāvanena **uttāniṃ karonti**. **Kaṅkhāṭhāniyesu dhammesu** saṃsayuppattiyā hetutāya gaṇṭhiṭṭhānabhūtesu pāḷippadesesu yāthāvato vinicchayappadānena **kaṅkhaṃ paṭivinodenti**.

Ettha (3.0307) ca nātidūraṃ nāccāsannaṃ gamanāgamanasampannanti ekaṃ aṅgaṃ, divā appākiṇṇaṃ, rattiṃ appasaddaṃ, appanigghosanti ekaṃ, appaḍḍaṃ-samakasavātātapasarīsapasamphassanti ekaṃ, tasmīṃ kho pana senāsane viharantassa ...pe... parikkhārāti ekaṃ, tasmīṃ kho pana senāsane therā ...pe... kaṅkhaṃ paṭivinodentīti ekaṃ. Evaṃ pañca aṅgāni veditabbāni. Dutiyādīni uttānattāni.

Senāsanasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Appamādasuttādivaṇṇanā

15-16. Pañcame **kārāpaka-appamādo** nāma “ime akusalā dhammā pahātabbā, ime kusalā dhammā upasampādetabbā”ti taṃtaṃparivajjetabbavajjanasampādetabbasampādanavasena pavatto appamādo. **Esāti** appamādo. **Lokiyova** na lokuttaro. **Ayañcāti** ca **esāti** ca appamādameva vadati. **Tesanti** cātubhūmakadhammānaṃ. **Paṭilābhakattenāti** paṭilābhāpanakattena.

Jaṅgalānanti jaṅgalacārīnaṃ. Jaṅgala-saddo cettha kharabhāvasāmaññaena pathavīpariyāyo, na anupaṭṭhānavidūradesavācī. Tenāha “**pathavītalacārīna**”ti. Padānaṃ vuccamānattā “**sapādakapāṇāna**”ti visesetvā vuttaṃ. **Samodhānanti** antogadhabhāvaṃ. Tenāha “**odhānaṃ pakkhepan**”ti. “Upakkhepan”tipi paṭhanti, upanetvā pakkhipitabbanti attho. Vassikāya pupphaṃ **vassikaṃ** yathā “āmalakiyā phalaṃ āmalakan”ti. **Mahātalasminti** uparipāsāde. Chaṭṭhaṃ uttānameva.

Appamādasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Paṭhamaṇāthasuttādivaṇṇanā

17-18. Sattame yehi sīlādīhi samannāgato bhikkhu dhammasaraṇatāya dhammeneva nāthati āsīsatī abhibhavatīti nātho vuccati, te (3.0308) tassa nāthabhāvakarā dhammā **nāthakaraṇāti** vuttāti āha “**attano sanāthabhāvakarā paṭiṭṭhakarāti attho**”ti. Tattha **attano paṭiṭṭhakarāti** yassa nāthabhāvakarā, tassa attano paṭiṭṭhāvidhāyino. Appatiṭṭho anātho, sappatiṭṭho sanāthoti paṭiṭṭhattho nātha-saddo. Kalyāṇaguṇayogato kalyāṇāti dassento “**sīlādiguṇasampannā**”ti āha. Mijjanalakkhaṇā mettā etassa atthīti **mitto**. So vuttanayena kalyāṇo assa atthīti tassa atthitā-mattaṃ kalyāṇamittapadena vuttaṃ. Assa tena sabbakālaṃ avijahitavāsoti taṃ dassetuṃ “kalyāṇasahāyo”ti vuttanti āha “**tevassā**”ti. **Te eva** kalyāṇamittā **assa** bhikkhuno. **Saha ayanatoti** saha pavattanato. Asamodhāne cittena, samodhāne pana cittena ceva kāyena ca **sampavaṅko**. Sukhaṃ vaco etasmiṃ anukūlagāhimhi ādaragāravavati puggaleti **suvaco**. Tenāha “**sukhena vattabbo**”ti-ādi. **Khamoti** khanto. Tamevassa khamabhāvaṃ dassetuṃ “**gāḷhenā**”ti-ādi vuttaṃ. **Vāmatoti** micchā, ayoniso vā gaṇhāti. **Paṭippharatīti** paṭāṇikabhāvena tiṭṭhati. **Pada-kkhiṇaṃ gaṇhātīti** sammā, yoniso vā gaṇhāti.

Uccāvacānīti vipulakhuddakāni. **Tatrupagamaniyāyāti** tatra tatra mahante khuddake ca kamme sādhanavasena upāyena upagacchantiyā, tassa tassa kamma nippādane samatthāyāti attho. **Tatrupāyāyāti** vā tatra tatra kamme sādhetabbe upāyabhūtāya.

Dhamme assa kāmoti dhammakāmoti byadhikaraṇānampi bāhirattho samāso hotīti katvā vuttaṃ. Kāmetabbato vā piyāyitabbato kāmo, dhammo. Dhammo kāmo assāti **dhammakāmo**. **Dhammoti** pariyattidhammo adhippetoti āha “**tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ piyāyatīti attho**”ti. Samudāharaṇaṃ kathanaṃ samudāhāro, piyo samudāhāro etassāti **piyasamudāhāro**. **Sayañcāti** ettha **ca**-saddena “sakka-

n”ti padaṃ anukaḍḍhati. Tena sayañca sakkaccaṃ desetukāmo hotīti yojanā. **Abhidhammo satta pakaraṇāni** “adhiko abhiviṣiṭṭho ca pariyattidhammo”ti katvā. **Vinayo ubhatovibhaṅgā** (3.0309) vinayanato kāyavācānaṃ. **Abhivinayo khandhakapari-vārā** visesato ābhisamācārikadhammakittanato. Ābhisamācārikadhammapāripūri-vaseneva hi ādibrahmacariyakadhammapāripūri. **Dhammo eva** piṭakadvayassapi pariyattidhammabhāvato. **Maggaphalāni abhidhammo** “nibbānadhammassa abhi-mukho”ti katvā. **Kilesavūpasamakaraṇaṃ** pubbabhāgiyā tisso sikkhā saṅkhepato vivaṭṭanissito samatho vipassanā ca. **Uḷārapāmojjo**ti balavapāmojjo. **Kāraṇattheti** nimittatthe. Kusaladhammanimittaṃ hissa vīriyārambho. Tenāha “**tesaṃ adhigamathāyā**”ti. **Kusalesu dhammesūti** vā nipphādetabbe bhummaṃ yathā “cetaso avūpasame ayonisomanasikārapadaṭṭhānaṃ”ti.

Aṭṭhame natthi vattabbaṃ.

Paṭhamanāthasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhama-ariyāvāsasuttavaṇṇanā

19. Navame ariyānaṃ eva āvāsāti **ariyāvāsā** anariyānaṃ tādisānaṃ asambhāvato. **Ariyā**ti cettha ukkaṭṭhaniddesena khīṇāsavā gahitā. Te ca yasmā tehi sabba-kālaṃ avijahitavāsā eva, tasmā vuttaṃ “**te āvasiṃsu āvasanti āvasissanti**” ti. Tattha **āvasiṃsū** Ti nissāya āvasiṃsu. Pañcaṅgavippahīnatādayo hi ariyānaṃ apassayā. Tesu pañcaṅgavippahānapaccekasaccapanodana-esanā-osaṭṭhāni, “saṅkhāyekaṃ paṭisevati, adhivāseti parivajjeti vinodeti” ti (dī. ni. 3.308; ma. ni. 2.168; a. ni. 10.20) vuttasu apassenesu vinodanañca maggakiccāneva, itare maggena ca samijjhantīti.

Paṭhama-ariyāvāsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Duttiya-ariyāvāsasuttavaṇṇanā

20. Dasame kasmā pana bhagavā kuruṣu viharanto imaṃ suttaṃ abhāsīti āha “**yasmā**” ti-ādi. Kururaṭṭhaṃ kira tadā tannivāsisattānaṃ yonisomanasikāravantatādinā (3.0310) yebhuyyena suppaṭipannatāya pubbe ca katapuññatābalena vā tadā utu-ādisampattiyuttameva ahosi. Keci pana “pubbe pavattakuruvattadhammānuṭṭhānavāsanāya uttarakuru viya yebhuyyena utu-ādisampannameva hoti. Bhagavato kāle sātisayaṃ utusappāyādiyuttaṃ raṭṭhaṃ ahosi” ti vadanti. Tattha bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo utupaccayādisampannattā tassa raṭṭhassa sappāya-utupaccayasevanena niccaṃ kallasarīrā kallacittā ca honti. Te cittasarīrakallatāya anuggahitapaññābalā gambhīrakathaṃ paṭiggahetum samatthā paṭiccasamuppādanissitānaṃ gambhīrapaññānañca kārakā honti. Tenāha “**kururaṭṭhavāsino bhikkhū gambhīrapaññākārakā**” ti-ādi.

Yuttappayuttāti satipaṭṭhānabhāvanāya yuttā ceva payuttā ca. Tasmiñhi (dī. ni. aṭṭha. 2.373; ma. ni. aṭṭha. 1.106) janapade catasso parisā pakatiyāva satipaṭṭhānabhāvanānuyogamanuyuttā viharanti, antamaso dāsakammakaraparijanāpi satipaṭṭhānappaṭisaṃyuttameva kathaṃ kathenti. Udakatitthasuttakantanaṭṭhānādisupī niratthakakathā nāma nappavattati. Sace kāci itthī, “amma, tvaṃ kataraṃ satipaṭṭhānabhāvanaṃ manasi karosī” ti pucchitā “na kiñcī” ti vadati, taṃ garahanti “dhīratthu tava jīvitaṃ, jīvamānāpi tvaṃ matasadisā” ti. Atha naṃ “mā dāni puna evamakāsi” ti ovaditvā aññataraṃ satipaṭṭhānaṃ uggaṇhāpentī. Yā pana “ahaṃ asukaṃ satipaṭṭhānaṃ nāma manasi karomī” ti vadati, tassā “sādhū sādhū” ti sādhukāraṃ datvā “tava jīvitaṃ sujīvitaṃ, tvaṃ nāma manussattaṃ pattā, tava-

tthāya sammāsambuddho uppanno”ti-ādīhi pasamsanti. Na kevalañcetta manu-
ssajātikāyeva satipaṭṭhānamanasikārayuttā, te nissāya viharantā tiracchānaga-
tāpi.

Tatridaṃ vatthu- eko kira naṭako suvapotaṃ gahetvā sikkhāpento vicarati. So
bhikkhuni-upassayaṃ upanissāya vasitvā gamanakāle suvapotaṃ pamussitvā
gato. Taṃ sāmaṇeriyo gahetvā paṭijaggimsu, “buddharakkhito”ti cassa nāmaṃ
akaṃsu. Taṃ ekadivasaṃ purato nisinnaṃ disvā mahātherī āha “buddharakkhita”-
ti. Kiṃ, ayyoti. Atthi te koci bhāvanāmanasikāroti? Natthayyeti. Āvuso (3.0311),
pabbajitānaṃ santike vasantena nāma vissatṭha-attabhāvena bhavituṃ na vaṭṭati,
kocideva manasikāro icchitabbo, tvaṃ pana aññaṃ na sakkhissasi, “aṭṭhi aṭṭhi”ti
sajjhāyaṃ karohīti. So theriyā ovāde ṭhatvā “aṭṭhi aṭṭhi”ti sajjhāyanto carati.

Taṃ ekadivasaṃ pātova toraṇagge nisīditvā bālātaṃ tapamānaṃ eko
sakuṇo nakhapañjarena aggahesi. So “kiri kiri”ti saddamakāsi. Sāmaṇeriyo sutvā,
“ayye, buddharakkhito sakuṇena gahito, mocema nan”ti leḍḍu-ādīni gahetvā anu-
bandhitvā mocesuṃ. Taṃ ānetvā purato ṭhapitaṃ therī āha, “buddharakkhita,
sakuṇena gahitakāle kiṃ cintesi”ti. Ayye, na aññaṃ cintesiṃ, “aṭṭhipuñjova aṭṭhi-
puñjaṃ gahetvā gacchati, katarasmim ṭhāne vippakirissati”ti evaṃ, ayye, aṭṭhipu-
ñjameva cintesinti. Sādhu sādhu, buddharakkhita, anāgate bhavakkhayassa te
paccayo bhavissatīti. Evaṃ tattha tiracchānagatāpi satipaṭṭhānamanasikārayuttā.

Dīghanikāyādīsu mahānidānādīniti dīghanikāye mahānidānaṃ (dī. ni. 2.95
ādayo) satipaṭṭhānaṃ (dī. ni. 2.372 ādayo) majjhimanikāye satipaṭṭhānaṃ (ma. ni.
1.105 ādayo) sārōpamaṃ (ma. ni. 1.307 ādayo) rukkhopamaṃ raṭṭhapālaṃ māga-
ṇḍiyaṃ āneñjasappāyanti (ma. ni. 3.66 ādayo) evamādīni.

Ñāṇādayoti ñāṇaṅceva taṃsampayuttadhammā ca. Tenāha “**ñāṇanti vutte-**
”ti-ādī. **Ñāṇasampayuttacittāni labbhanti** tehi vinā sampajānatāya asambhavato.
Mahācittāniti aṭṭhapi mahākiriyaṇācittāni labbhanti “satatavihārā”ti vacanato ñāṇu-
ppattipaccayarahitakālepi pavattijotanato. **Dasa cittāni**ti aṭṭha mahākiriyaṇācittāni
hasituppādavoṭṭhabbanacittehi saddhiṃ dasa cittāni labbhanti. Arajjanādussana-
vasena pavatti tesampi sādharmaṇāti. “Upekkhako viharati”ti vacanato chaḷaṅgupe-
kkhāvasena āgatānaṃ imesaṃ satatavihārānaṃ somanassaṃ kathaṃ labbhātīti
āha “**āsevanavasena labbhati**”ti. Kiñcāpi khīṇāsavo iṭṭhāniṭṭhepi ārammaṇe
majjhatto viya bahulaṃ upekkhako viharati attano parisuddhapakatibhāvāvijaha-
nato. Kadāci pana tathā cetobhisaṅkhārābhāve yaṃ taṃ sabhāvato iṭṭhaṃ āra-
mmaṇaṃ (3.0312), tattha yāthāvasabhāvaggahaṇavasena arahato cittaṃ soma-
nassasahagataṃ hutvā pavattateva, tañca kho pubbāsevanavasena. Tena vuttaṃ
“**āsevanavasena labbhati**”ti. **Ārakkhakkiccam sādheti** sativepullappattattā. **Carato-**
ti-ādīnā niccasamādānaṃ dasseti, taṃ vikkhepābhāvena daṭṭhabbaṃ.

Pabbajjūpagatāti yaṃ kiñci pabbajjaṃ upagatā, na samitapāpā. **Bhovādino**ti
jātimattabrāhmaṇe vadati. **Pāṭekkasaccāni**tehi tehi diṭṭhigatikehi pāṭiyekkaṃ
gahitāni “idameva saccan”ti abhiniviṭṭhāni diṭṭhisaccādīni. Tānipi hi “idameva
saccan”ti gahaṇaṃ upādāya “saccāni”ti vohariyanti. Tenāha “**idamevā**”ti-ādī. **Nīha-**
ṭāniti attano santānato nīharitāni apanītāni. **Gahitaggahaṇassā**ti ariyamaggādhiga-

mato pubbe gahitassa diṭṭhiggāhassa. **Vissaṭṭhabhāvavevacanānī**ti ariyama-ggena sabbaso pariccāgabhāvassa adhivacanāni.

Natthi etāsaṃ vayo vekallanti **avayāti** āha “**anūnā**”ti, anavasesoti attho. **Esa-nāti** kāmesanādayo. **Maggassa kiccanipphatti kathitā** Rāgādīnaṃ pahīnabhāvadīpanato. **Paccavekkhaṇaphalaṃ kathitanti** paccavekkhaṇamukhena ariyaphalaṃ kathitaṃ. Adhigate hi aggaphale sabbaso rāgādīnaṃ anuppādadhamaṃ pajānāti, tañca pajānaṃ paccavekkhaṇañānti.

Dutiya-ariyāvāsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nāthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mahāvaggo

1. Sīhanādasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame **visamaṭṭhānesū**ti papātādīsu visamaṭṭhānesu. “**Aññehi asādhāraṇānī**”ti kasmā vuttaṃ, nanu cetāni sāvakanāmpī ekaccānaṃ uppajantīti? Kāmaṃ uppajanti, yādisāni pana buddhānaṃ ṭhānāṭṭhānaññādīni, na tādisāni tadaññesaṃ kadācīpi uppajantīti aññehi asādhāraṇānīti (3.0313). Tenāha “**tathāgata-
tasseva balānī**”ti. Imameva hi yathāvuttalesaṃ apekkhitvā tadabhāvato āsayānu-sayaññādīsu eva asādhāraṇasamaññā niruḷhā. Kāmaṃ ñāṇabalānaṃ ñāṇasa-mbhāro visesapaccayo, puññasambhāropi pana nesam paccayo eva. Ñāṇasa-mbhārassapi vā puññasambhārabhāvato “**puññussayasampattiyā āgatānī**”ti vuttaṃ.

Pakatihatthikulanti (saṃ. ni. ṭī. 2.2.22) giricaranadicaravanacarādippabhedā gocariyakālāvakanāmā sabbāpi balena pākatikā hatthijāti. **Dasannaṃ purisānanti** thāmamajjhimānaṃ dasannaṃ purisānaṃ. Ekassa tathāgatassa kāyabalanti ānetvā sambandho. **Ekassāti** ca tathā heṭṭhā kathāyaṃ āgatattā desanāsotena vuttaṃ. **Nārāyanasaṅghātabalanti** ettha nārā vuccanti rasmiyo. Tā bahū nānā vidhā ito uppajantīti nārāyanaṃ, vajiraṃ, tasmā **nārāyanasaṅghātabalanti** vajirasa-ṅghātabalanti attho. Ñāṇabalaṃ pana pāḷiyaṃ āgatameva, na kāyabalaṃ viya aṭṭhakathāruḷhamevāti adhippāyo.

Samyuttake (saṃ. ni. 2.33) **āgatāni tesattati ñāṇāni, sattasattati ñāṇānī**ti vuttaṃ, tattha (vibha. mūlaṭī. 760) pana nidānavagge sattasattati āgatāni catucattārīsañca. Tesattati pana **paṭisambhidāmagge** (paṭi. ma. 1.1) sutamayādīni āgatāni dissanti, na samyuttake. **Aññānipīti** etena **ñāṇavatthuvibhaṅge** (vibha. 751 ādayo) ekakādivasena vuttāni, aññattha ca “pubbante ñāṇaṃ”ti-ādinā (dha. sa. 1063) brahmajālādīsu ca “tayidaṃ tathāgato pajānāti ‘imāni diṭṭhiṭṭhānāni evaṃ gahitānī’ti” ādinā (dī.

ni. 1.36) vuttāni anekāni ñāṇappabhedāni saṅgaṇhāti. Yāthāvappaṭivedhato sayañca akampiyam puggalañca taṃsamaṅginam neyyesu adhibalam karotīti āha “**akampiyaṭṭhena upatthambhanaṭṭhena cā**” ti.

Usabhassa idanti **āsabham**, Seṭṭhaṭṭhānam. Sabbaññutāpaṭijānavasena abhimukham gacchanti, aṭṭha vā parisā upasaṅkamantīti **āsabhā**, pubbabuddhā. **Idam panā**ti buddhānam ṭhānam sabbaññutameva vadati. **Tiṭṭhamānovā**ti avadantopi tiṭṭhamānova paṭijānāti nāmāti attho. **Upagacchatī**ti anujānāti.

Aṭṭhasu (3.0314) **parisāsū**ti “abhijānāmi kho panāham, sārīputta, anekasataṃ khattiyaparisaṃ ...pe... tatra vata maṃ bhayaṃ vā sārājjaṃ vā okkamissatīti nimittametam, sārīputta, na samanupassāmi” ti (ma. ni. 1.151) vuttāsu aṭṭhasu parisāsū. **Abhītanādam nadatī**ti parato dassitañāṇayogena dasabalohanti abhītanādam nadati.

Paṭivedhaniṭṭhattā arahattamaggañāṇam paṭivedhoti “**phalakkhaṇe uppannam nāmā**” ti vuttaṃ. Tena paṭiladdhassapi desanāñāṇassa kiccanipphatti parassa avabujjhanamattena hotīti “**aññāsikoṇḍaññassa sotāpattiphalakkhaṇe pavattam nāmā**” ti vuttaṃ. Tato paraṃ pana yāva parinibbānā desanāñāṇapavatti tasseva pavattitassa dhammacakkassa ṭhānanti veditabbaṃ pavattitacakkassa cakkavattino cakkaranassa ṭhānam viya.

Tiṭṭhatīti vuttaṃ, kiṃ bhūmiyam puriso viya, notī āha “**tadāyattavuttitāyā**” ti. **Ṭhānanti** cettha attalābho dharamānatā ca, na gatinivattīti āha “**uppajjati ceva pavattati cā**” ti. Yattha panetaṃ dasabalañāṇam vitthāritam, taṃ dassento “**abhidhamme panā**” ti-ādimāha. Sesesupi eseva nayo.

Samādiyantīti **samādānāni**, tāni pana samādiyitvā katāni hontīti āha “**samādiyitvā katānan**” ti. **Kammameva vā kammamādānanti** etena **samādānasaddassa** apubbatthābhāvam dasseti muttagatasadde gatasaddassa viya. **Gatī**ti nirayādigaṭṭhiyo. **Upadhī**ti attabhāvo. **Kāloti** kammassa vipaccanārahakālo. **Payogoti** vipākupattiyā paccayabhūtā kiriyā.

Agatigāmininti nibbānagāminiṃ. Vuttañhi “nibbānañcāham, sārīputta, pajānāmi nibbānagāminiñca paṭipadan” ti (ma. ni. 1.153). Bahūsipi manussesu ekameva

pāṇaṃ ghātentesu kāmaṃ sabbesampi cetanā tassevekassa jīvitindriyārammaṇā, taṃ pana kammaṃ tesam nānākāraṃ. Tesu (vibha. aṭṭha. 811) hi eko ādarena chandajāto karoti, eko “ehi tvampi karohī”ti parehi nippīlito karoti, eko samāna-cchando viya hutvā appaṭibāhamāno vicarati. Tesu eko teneva kammaena niraye nibbattati, eko tiracchānayoniyaṃ, eko (3.0315) pettivisaye. Taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇeyeva “iminā nīhārena āyūhitattā esa niraye nibbattissati, esa tiracchānayoniyaṃ, esa pettivisaye”ti jānāti. Niraye nibbattamānampi “esa mahāniraye nibbattissati, esa ussadaniraye”ti jānāti. Tiracchānayoniyaṃ nibbattamānampi “esa apādako bhavissati, esa dvipādako, esa catuppado, esa bahuppado”ti jānāti. Pettivisaye nibbattamānampi “esa nijjhāmatanḥhiko bhavissati, esa khuppiṇḍasiko, esa paradattūpajīvī”ti jānāti. Tesu ca kammesu “idaṃ kammaṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhissati, idaṃ aññena dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkaṃ bhavissati”ti jānāti.

Tathā sakalagāmaṇīkesu ekato piṇḍapātaṃ dadamānesu kāmaṃ sabbesampi cetanā piṇḍapātārammaṇāva, taṃ pana kammaṃ tesam nānākāraṃ. Tesu hi eko ādarena karotīti sabbaṃ purimasadisam, tasmā tesu keci devaloke nibbattanti, keci manussaloke. Taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇeyeva jānāti. “Iminā nīhārena āyūhitattā esa manussaloke nibbattissati, esa devaloke. Tatthāpi esa khattiyakule, esa brāhmaṇakule, esa vessakule, esa suddakule, esa paranimmitavasa-vattīsu, esa nimmānarattīsu, esa tusitesu, esa yāmesu, esa tāvatīṃsesu, esa cātumahārājīkesu, esa bhummadevesū”ti-ādinā tattha tattha hīnapaṇītasuvaṇṇadubbhaṇṇa-appaparivāramahāparivāratādibhedam taṃ taṃ visesaṃ āyūhanakkhaṇeyeva jānāti.

Tathā vipassanaṃ paṭṭhapentesuyeva “iminā nīhārena esa kiñci sallakkhetuṃ na sakkhissati, esa mahābhūtamattameva vavatthapessati, esa rūpapariggāheyyeva ṭhassati, esa arūpapariggāheyyeva, esa nāmarūpapariggāheyyeva, esa pacca-yapariggāheyyeva, esa lakkhaṇārammaṇīkavipassanāyameva, esa paṭhamaphaleyyeva, esa dutiyaphaleyyeva, esa tatiyaphaleyyeva, esa arahattaṃ pāpuṇissati”ti jānāti. Kasiṇaparikkammaṃ karontesupi “imassa parikkammamattameva bhavissati, esa nimittaṃ uppādessati, esa appanaṃ eva pāpuṇissati, esa jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ gaṇhissati”ti jānāti. Tenāha “**imassa cetanā**”ti-ādi.

Kāmanato (3.0316) kāmetabbato kāmappaṭisaṃyuttato ca dhātu **kāmadhātu**. **Ādi**-saddena byāpādadhāturūpadhātu-ādinam saṅgaho. **Vilakkhaṇatāyāti** visadisabhāvatāya. **Khandhāyatana**dhātulokanti anekadhātuṃ nānādhātuṃ khandhalokaṃ āyatana-lokaṃ dhātulokaṃ yathābhūtaṃ pajānātīti yojanā. “Ayaṃ rūpakkhandho nāma ...pe... ayaṃ viññāṇakkhandho nāma. Tesupi ekavidhena rūpakkhandho, ekādasavidhena rūpakkhandho. Ekavidhena vedanākkhandho, bahuvividhena vedanākkhandho. Ekavidhena saññākkhandho ...pe... sañkhārakkhandho ...pe... viññāṇakkhandho, bahuvividhena viññāṇakkhandho”ti evaṃ tāva khandhalokassa, “idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma ...pe... idaṃ dhammāyatanaṃ nāma. Tattha dasāyatanaṃ kāmāvacarā, dve cātubhūmakā”ti-ādinā āyatana-lokassa,

“ayaṃ cakkhūdhātu nāma ...pe... ayaṃ manoviññāṇadhātu nāma. Tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve cātubhūmakā”ti-ādinā dhātulokassa anekasabhāvaṃ nānāsabhāvañca pajānāti. Na kevalaṃ upādinnasaṅkhāralokasseva, atha kho anupādinnakasaṅkhāralokassapi “imāya nāma dhātuyā ussannattā imassa rukkhassa khandho seto, imassa kāḷo, imassa maṭṭho, imassa sakaṅṭako, imassa bahalattaco, imassa tanuttaco, imassa pattamaṃ vaṇṇasaṅṭhānādivasena evarūpaṃ, imassa pupphaṃ nīlaṃ pītaṃ lohitaṃ odātaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ, imassa phalaṃ khuddakaṃ mahantaṃ dīghaṃ vaṭṭaṃ susaṅṭhānaṃ dussaṅṭhānaṃ maṭṭhaṃ pharuṣaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ madhuraṃ tittakaṃ kaṭukaṃ ambilaṃ kasāvaṃ, imassa kaṅṭako tikhiṇo kuṅṭho ujuko kuṭilo tambo kāḷo odāto hoti”ti-ādinā pajānāti. Sabbaññubuddhānaṃ eva hi etaṃ balaṃ, na aññesaṃ.

Nānādhimuttikanti nānājjhāsayataṃ. Adhimutti nāma ajjhāsayadhātu ajjhāsayasabhāvo. So pana hīnapañītatāsāmaññena pāḷiyaṃ dvidhāva vuttopi hīnapañītā-dibhedena anekavidhoti āha “hīnādīhi adhimuttihi nānādhimuttikabhāvan”ti. Tattha ye ye sattā yaṃyaṃ-adhimuttikā, te te taṃtadadhimuttike eva sevanti bhajanti payirupāsanti dhātusabhāgato. Yathā gūthādīnaṃ dhātūnaṃ sabhāvo eso, yaṃ gūthādīhi eva saṃsandanti samenti, evaṃ hīnājjhāsayā dussilādīheva saṃsandanti samenti, sampannasilādayo ca sampannasilādīheva. Taṃ nesaṃ nānādhimuttikataṃ bhagavā yathābhūtaṃ pajānātīti.

Vuddhiṃ (3.0317) **hāniñcāti** paccayavisesena sāmattiyaṃ adhikataṃ anadhikatañca. Indriyaparopariyattañāṇaniddese (vibha. 814; paṭi. ma. 113) “āsayamaṃ jānāti, anusayamaṃ jānāti”ti āsayādijānanaṃ kasmā niddiṭṭhanti? Āsayajānanaṃ ādinā yehi indriyehi paroparehi sattā kalyāṇapāpāsayaṃdikā honti, tesamaṃ jānanaṃ vibhāvanato. Evañca katvā indriyaparopariyatta-āsayānusayañāṇanaṃ visumaṃ asādhāraṇatā, indriyaparopariyattanānādhimuttikatañāṇanaṃ visumaṃ balavatā ca siddhā hoti. Tattha āsayanti yatha sattā nivasanti, taṃ tesamaṃ nivāsaṅṭhānaṃ, diṭṭhigataṃ vā yathābhūtañāṇaṃ vā **āsaya**, **anusaya** appahīnabhāvena thāmagato kilesa. Taṃ pana bhagavā sattānaṃ āsayamaṃ jānanto tesamaṃ tesamaṃ diṭṭhigatānaṃ vipassanāmaggañāṇaṃ appavattikkhaṇepi jānāti. Vuttañhetama-

“Kāmaṃ sevantaṃyeva bhagavā jānāti- ‘ayaṃ puggalo kāmagaṇiko kāmāsayo kāmādhimutto’ti. Kāmaṃ sevantaṃyeva jānāti- ‘ayaṃ puggalo nekkhammagaruko nekkhammāsayo nekkhammādhimutto’ti. Nekkhammaṃ sevantaṃyeva jānāti. Byāpādaṃ, abyāpādaṃ, thinamiddhaṃ, ālokasaññaṃ sevantaṃyeva jānāti- ‘ayaṃ puggalo thinamiddhagaṇiko thinamiddhāsayo thinamiddhādhimutto’”ti (paṭi. ma. 1.113).

Paṭhamādīnaṃ catunnaṃ jhānānanti rūpāvacarānaṃ paṭhamādīnaṃ paccanīkajjhāpanaṅṭhena ārammaṇūpanijjhāpanaṅṭhena ca jhānānaṃ. Catukkanayena hetamaṃ vuttaṃ. **Aṭṭhamaṃ vimokkhānanti** ettha paṭipāṭiyā satta appitappitakkhaṇe paccanīkadhammehi vimuccanato ārammaṇe ca adhimuccanato vimokkhā nāma. Aṭṭhamo pana sabbaso saññāvedayitehi vimuttattā apagamavimokkho nāma. Catukkanayapañcakanayesu paṭhamajjhānasamādhī savitakkasavicāro nāma. Pañcakanaye dutiyajjhānasamādhī avitakkavicāramatto. Nayadvayepi upari tīsu

jhānesu samādhi avitakka-avicāro. Samāpattīsu paṭipāṭiyā aṭṭhannaṃ samādhi-
tipi nāmaṃ, samāpattītipi cittekaggatāsabbhāvato, nirodhasamāpattiyā tadabhā-
vato na samādhīti nāmaṃ. **Hānabhāgiyadhammanti** appaguṇehi paṭhamajjhānā-
dīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ kāmādi-anupakkhandanaṃ. **Visesabhāgiya-**
dhammanti paguṇehi paṭhamajjhānādihi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ (3.0318)
dutiyaajjhānādipakkhandanaṃ. Iti saññāmanasikārānaṃ kāmādidutiyaajjhānādipa-
kkhandanāni hānabhāgiyavisesabhāgiyā dhammāti dassitāni. Tehi pana
jhānānaṃ taṃsabhāvatā ca dhammasaddena vuttā. **Tasmāti** vuttamevatthaṃ
hetubhāvena paccāmasati. **Vodānanti** paguṇatāsaṅkhātaṃ vodānaṃ. Tañhi paṭha-
majjhānādihi vuṭṭhahitvā dutiyaajjhānādi-adhigamassa paccayattā “vuṭṭhānaṃ”ti
vuttaṃ. Keci pana “nirodhato phalasaṃpattiyā vuṭṭhānanti pāḷi natthi”ti vadanti.
Te “nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanaṃ phalasaṃpattiyā ana-
ntarapaccayena paccayo”ti imāya **pāḷiyā** (paṭṭhā. 1.1.417) paṭisedhetabbā. Yo
samāpattilābhī samāno eva “na lābhīmhi”ti, kammaṭṭhānaṃ samānaṃ eva “na
kammaṭṭhānaṃ”ti saññī hoti, so sampattiṃyeva samānaṃ “vipatti”ti pacceṭṭi vedit-
tabbo.

Na tathā daṭṭhabbanti yathā paravādinā vuttaṃ, tathā na daṭṭhabbaṃ. **Sakasaka-**
kiccameva jānātīti ṭhānāṭṭhānājānanādisakasakameva kiccaṃ kātuṃ jānāti, yathā-
sakameva visayaṃ paṭivijjhatīti attho. **Tampīti** tehi dasabalañāṇehi jānitabbampi.
Kammavipākantaramevāti kammantarassa vipākantarameva jānāti. Cetanāceta-
nāsampayuttadhamme nirayādinibbānagāminippaṭipadābhūte kammanti gahetvā
āha “**kammaparicchedamevā**”ti. Dhātunānattañca dhātunānattakāraṇañca **dhātu-**
nānattakāraṇanti ekadesasarūpekaseso daṭṭhabbo. Tañhi ñāṇaṃ tadubhayampi
jānāti. “Imāya nāma dhātuyā ussannattā”ti-ādinā (vibha. aṭṭha. 812) tathā ceva
saṃvaṇṇitaṃ. **Saccaparicchedamevāti** pariññābhisaṃmayādivasena saccānaṃ
paricchinnameva. **Appetum na sakkoti** aṭṭhamanavamabalāni viya taṃsadisaṃ,
iddhividhañāṇamiva **vikubbitum**. Etenassa balasadisatañca nivāreti. Jhānādi-
ñāṇaṃ viya vā **appetum vikubbituñca**. Yadipi hi jhānādipaccavekkhaṇañāṇaṃ
sattamabalanti tassa savitakkasavicāratā vuttā, tathāpi jhānādihi vinā paccave-
kkhaṇā natthīti jhānādisahagataṃ ñāṇaṃ tadantogadhaṃ katvā **evaṃ** vuttanti
veditabbā. Atha vā sabbaññutaññāṇaṃ jhānādikiccaṃ viya na sabbaṃ bala-
kiccaṃ kātuṃ sakkotīti dassetum “**jhānaṃ hutvā appetum, iddhi hutvā vikubbi-**
tuñca na sakkotī”ti vuttaṃ, na pana kassaci balassa jhāna-iddhibhāvatoti
daṭṭhabbaṃ.

Evaṃ (3.0319) kiccavisesavasenaṃpi dasabalañāṇasabbaññutaññāṇavisesaṃ
dassetvā idāni vitakkatikabhūmantaravasenaṃpi taṃ dassetum “**apicā**”ti-ādi
vuttaṃ. **Paṭipāṭiyāti**-ādito paṭṭhāya paṭipāṭiyā.

Anupadavaṇṇanaṃ ñatvā veditabbānīti sambandho. Kilesāvaraṇaṃ niyatami-
cchādiṭṭhi. Kilesāvaraṇassa abhāvo āsavakkhayañāṇādhigamassa ṭhānaṃ,
tabbhāvo aṭṭhānaṃ. Anadhigamassa pana tadubhayampi yathākkamaṃ aṭṭhānaṃ
ṭhānañcāti tattha kāraṇaṃ dassento “**lokiya ...pe... dassanato cā**”ti āha. Tattha
lokiyasammādiṭṭhiyā ṭhīti āsavakkhayañādhigamassa ṭhānaṃ kilesāvaraṇābhāvassa

kāraṇattā. Sā hi tasmim̐ sati na hoti, asati ca hoti. Etena tassā aṭṭhitiyā tassa aṭṭhānatā vuttā eva. **Nesaṃ** veneyyasattānaṃ. **Dhātuveṃmattadassanato**ti kāmadhātu-ā-dīnaṃ pavattibhedadassanato, yadaggena dhātuveṃmattaṃ jānāti, tadaggena cariyādivisesampi jānāti. **Dhātuveṃmattadassanato**ti vā dhammadhātuveṃmattadassanato. Sabbāpi hi cariyā dhammadhātupariyāpannā evāti. **Payogaṃ anādiyitvāpi** santatimahāmatādīnaṃ viya. **Dibbacakkhānubhāvato pattabbenāti** ettha dibbacakkhunā parassa hadayavatthusannissayalohitavaṇṇadassanamukhena tadā pavattamānacittajānanatthaṃ parikammakaraṇaṃ nāma sāvakānaṃ, tañca kho ādikammikānaṃ, yato dibbacakkhu-ānubhāvato cetopariyañāṇassa pattabbatā siyā. Buddhānaṃ pana yadipi āsavakkhayañāṇādhiḡamato pageva dibbacakkhuñāṇādhiḡamo, tathāpi tathāparikammakaraṇaṃ natthi vijjāttayasiddhiyā sijaṇato. Sesābhiññāttaye cetopariyañāṇaṃ dibbacakkhuñāṇādhiḡamena pattanti ca vattabbaṃ labhatīti tathā vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Sīhanādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-4. Adhivuttipadasuttādivaṇṇanā

22-24. Dutiye **adhivacanapadānanti** paññattipadānaṃ. Dāsādīsu sirivaḍḍhakādisaddā viya vacanamattameva adhikāraṃ katvā pavattiyā adhivacanaṃ paññatti. Atha vā adhisaddo uparibhāge. Vuccatīti vacanaṃ, upari vacanaṃ adhivacanaṃ, upādābhūtarūpādīnaṃ (3.0320) upari paññapiyamānā upādāpaññattīti attho, tasmā paññattidīpakapadānīti attho daṭṭhabbo. Tassa padāni padaṭṭhānāni **adhivacanapadāni**. Tenāha “**tesaṃ ye**” ti-ādi. **Tesanti** adhivacanānaṃ. **Yeti** khandhādayo. Adhivuttitāya **adhivuttiyoti diṭṭhiyo vuccanti**. Adhikañhi sabhāvadhammesu sassatādiṃ, pakati-ādiṃ, drabyādiṃ, jīvādiṃ, kāyādiñca, abhūtaṃ atthaṃ ajjhāropetvā diṭṭhiyo pavattantīti. Tenāha “**atha vā**” ti-ādi. Tatiyacatutthāni suviññeyyāni.

Adhivuttipadasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Kasiṇasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **sakalaṭṭhenā**ti nissesatṭhena. Anavasesapharaṇavasena cettha sakalaṭṭho veditabbo, asubhanimittādīsu viya ekadese aṭṭhatvā anavasesato gahe-ttabbaṭṭhenāti attho. **Tadārammaṇānaṃ dhammānanti** taṃ kasiṇaṃ ārabba pavat-tanakadhammānaṃ. **Khettaṭṭhenā**ti uppattiṭṭhānaṭṭhena. **Adhiṭṭhānaṭṭhenā**ti pava-ttiṭṭhānabhāvena. Yathā khettaṃ sassānaṃ uppattiṭṭhānaṃ vaḍḍhanaṭṭhānañca, evameva taṃ ta jhānaṃ sampayuttadhammānanti. Yogino vā sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvena. **Paricchinditvā**ti idaṃ “uddhaṃ adho tiriyaṃ”ti etthāpi yojetabbaṃ. Paricchinditvā eva hi sabbattha kasiṇaṃ vaḍḍhetabbaṃ. **Tena tena vā kāraṇe-nā**ti tena tena upari-ādīsu kasiṇavaḍḍhanakāraṇena. Yathā kinti āha “**ālokaṃiva rūpadassanakāmo**”ti. Yathā dibbacakkhunā uddhaṃ ce rūpaṃ daṭṭhukāmo, uddhaṃ ālokaṃ pasāreti. Adho ce, adho. Samantato ce rūpaṃ daṭṭhukāmo, sama-ntato ālokaṃ pasāreti, evaṃ sabbakasiṇanti attho. **Ekassā**ti pathavīkasiṇādīsu ekekassa. **Aññabhāvānupagamanatthanti** aññakasiṇabhāvānupagamanadīpa-natthaṃ, aññassa vā kasiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṃ. Na hi aññena pasāri-takasiṇaṃ tato aññena pasāritakasiṇabhāvaṃ upagacchati, evampi nesaṃ añña-kasiṇasambhedābhāvo veditabbo. **Na aññaṃ** pathavī-ādi. Na hi udakena ṭhita-ṭṭhāne sasambhārapathavī atthi. **Aññakasiṇasambhedoti** āpokasiṇādīnā saṅkaro. **Sabbatthā**ti sabbesu sesakasiṇesu.

Ekadese (3.0321) aṭṭhatvā anavasesapharaṇaṃ pamāṇassa aggahaṇato **appa-māṇaṃ**. Teneva hi nesaṃ kasiṇasamaññā. Tathā cāha “**tañhi**”ti-ādi. Tattha **cetasā pharantoti** bhāvanācittena ārammaṇaṃ karonto. Bhāvanācittañhi kasiṇaṃ parittaṃ vā vipulaṃ vā sakalameva manasi karoti, na ekadesaṃ. Kasiṇuggahāṭimā-kāse pavattaviññāṇaṃ pharaṇa-appamāṇavasena viññāṇakasiṇanti vuttaṃ. Tathā hi taṃ viññāṇanti vuccati. **Kasiṇavasena**ti ugghāṭitakasiṇavasena kasiṇu-gghāṭimākāse uddhaṃ-adhotiriyatā veditabbā. Yattakañhi ṭhānaṃ kasiṇaṃ pasā-ritaṃ, tattakaṃ ākāśabhāvanāvasena ākāsaṃ hotīti. Evaṃ yattakaṃ ṭhānaṃ ākāsaṃ hutvā upaṭṭhitaṃ, tattakaṃ sakalameva pharivā viññāṇassa pavattanato āgamanavasena viññāṇakasiṇepi uddhaṃ-adhotiriyatā vuttāti āha “**kasiṇuggahāṭi-mākāsavasena tattha pavattaviññāṇe uddhaṃ-adhotiriyatā veditabbā**”ti.

Kasiṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kālīsuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **atthassa pattinti** ekantato hitānuppattiṃ. **Hadayassa santinti** para-macittūpasamaṃ. **Kilesasenanti** kāmaguṇasaṅkhātaṃ paṭhamaṃ kilesasenaṃ. Sā hi kilesasenā accharāsaṅghātasabhāvāpi paṭipatthayamānā piyāyitabba-icchi-tabbarūpasabhāvato piyarūpasātarūpā nāma attano kiccavasena. **Ahaṃ ekova jhāyantoti** ahaṃ gaṇasaṅgaṇikāya kilesasaṅgaṇikāya ca abhāvato eko asahāyo lakkhaṇūpanijjhānena jhāyanto. **Anubujjhinti** anukkamena maggapaṭipāṭiyā bujjhiṃ paṭivijjhim. Idaṃ vuttaṃ hoti- piyarūpaṃ sātarūpaṃ senaṃ jinitvā ahaṃ ekova

jhāyanto “atthassa pattim hadayassa santin”ti saṅkhaṃ gataṃ arahattasukhaṃ paṭivijjhiṃ, tasmā janena mittasanthavaṃ na karomi, teneva ca me kāraṇena kenaci saddhiṃ sakkhī na sampajjatīti. **Atthābhinibbattesunti** itisaddalopenāyaṃ niddesoti āha “**atthoti gahetvā**”ti.

Kāḷīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Paṭhamamahāpañhasuttavaṇṇanā

27. Sattame (3.0322) **vuccethā**ti vucceyya. **Dutiyapade**pīti “anusāsaniyā vā anusāsanin”ti evaṃ dutiyavākyepi. **Te kira** bhikkhū. **Na ceva sampāyissantīti** na ceva sammadeva pakārehi gahessanti ñāpessanti. Tenāha “**sampādetvā kathetuṃ na sakkhissantī**”ti. Yasmā avisaye pañhaṃ pucchitā honti, tasmā vighātaṃ āpajjissantīti yojanā. **Aññathā ārādhanam nāma natthīti** iminā sapaccayanāmarūpānaṃ yāthāvato avabodho eva ito bāhirakānaṃ natthi, kuto pavedanāti dasseti. **Ārādhanti** yāthāvapavedanena cittassa paritosanaṃ.

Eko pañhoti eko pañhamaggo, ekaṃ pañhagavesananti attho. **Eko uddesoti** ekaṃ uddisanaṃ atthassa saṃkhittavacanaṃ. **Veyyākaraṇanti** niddisanaṃ atthassa vivarivā kathanaṃ. **Hetunā**ti “antavantato anaccantikato tāvakālikato niccappaṭikkhepato”ti evamādinā nayena yathā ime saṅkhārā etarahi, evaṃ atīte anāgate ca aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammāti atitānāgatesu nayena.

Sabbe sattāti anavasesā sattā. Te pana bhavabhedato saṅkhepeneva bhinditvā dassento “**kāmabhavādīsū**”ti-ādimāha. Byadhikaraṇānampi bāhiratthasamāso hoti yathā “urasilomo”ti āha “**āhārato ṭhiti etesanti āhāraṭṭhitikā**”ti. Tiṭṭhati etenāti vā ṭhiti, āhāro ṭhiti etesanti **āhāraṭṭhitikā**ti evaṃ vā ettha samāsaviggaho daṭṭhabbo. **Āhāraṭṭhitikā**ti paccayaṭṭhitikā, paccayāyattavuttikāti attho. Paccayaṭṭho hettha āhārasaddo “ayamāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāyā”ti-ādīsū (saṃ. ni. 4.232) viya. Evañhi “sabbe sattā”ti iminā asaññasattā pariggahitā honti. Sā panāyaṃ āhāraṭṭhitikatā nippariyāyato saṅkhāradhammo. Tenāhu aṭṭhakathācariyā “āhāraṭṭhitikāti āgataṭṭhāne saṅkhāraloko veditabbo”ti (pārā. aṭṭha. 1.1 verañjakaṇḍavaṇṇanā; visuddhi. 1.136). Yadi evaṃ “sabbe sattā”-ti idaṃ kathanti? Puggalādhiṭṭhānadesanāti nāyaṃ doso. Tenevāha- “ekadhamme, bhikkhave, bhikkhu sammā nibbindamāno sammā virajjamāno sammā vimuccamāno sammā (3.0323) pariyantadassāvī sammadatthaṃ abhisamecca diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti. Katamasmiṃ ekadhamme? Sabbe sattā āhāraṭṭhitikā”ti. Yvāyaṃ puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbesaṃ saṅkhārānaṃ paccayāyattavuttitāya āhārapariyāyena sāmāññato paccayadhammo vutto, ayaṃ āhāro nāma eko dhammo.

Codako vuttampi atthaṃ yāthāvato appaṭivijjhamāno neyyatthaṃ suttapadaṃ nītatthato dahanto “sabbe sattā”ti vacanamatte ṭhatvā “**nanu cā**”ti-ādinā codeti.

Ācariyo aviparītaṃ tattha yathādhīpetamatthaṃ pavedento “**na virujjhati**” ti vatvā “**tesañhi jhānaṃ āhāro hoti**” ti āha. **Jhānanti** ekavokārabhavāvahaṃ saññāya virajjanavasena pavattarūpāvacaracatutthajjhānaṃ. Pāḷiyaṃ pana “anāhārā” ti vacanaṃ asaññabhava catunnaṃ āhārānaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ, na paccayāhārassa abhāvato. **Evaṃ sante**pīti idaṃ sāsane yesu dhammesu visesato āhārasaddo niruḷho, “āhāraṭṭhitikā” ti ettha yadi teyeva gayhanti, abyāpitadosamāpanno. Atha sabbopi paccayadhammo āhāroti adhippeto, imāya āhārapāḷiyā virodho āpannoti dassetuṃ āradhamaṃ. “**Na virujjhati**” ti yenādhīppāyena vuttaṃ, taṃ vivaranta “**etasmiñhi sutte**” ti-ādimāha. Kabaḷikārāhārādīnaṃ ojaṭṭhamakarūpāharaṇādi nippariyāyena āhārabhāvo. Yathā hi kabaḷikārāhāro ojaṭṭhamakarūpāharaṇena rūpakāyaṃ upatthambhenti, evaṃ phassādayo vedanādi-āharaṇena nāmakāyaṃ upatthambhenti, tasmā satipi janakabhāve upatthambhakabhāvo ojādisu sātisayo labbhamāno mukhyo āhāraṭṭhoti te eva **nippariyāyena āhāralakkhaṇā dhammā vuttā**.

Idhāti imasmimṃ sutte pariyāyena paccayo āhāroti vutto, sabbo paccayadhammo attano phalaṃ āharatīti imaṃ pariyāyaṃ labhatīti. Tenāha “**sabbadhammānañhi**” ti-ādi. Tattha **sabbadhammānanti** sabbesaṃ saṅkhatadhammānaṃ. Idāni yathāvuttamatthaṃ suttena samatthetuṃ “**tenevāhā**” ti-ādi vuttaṃ. **Ayanti** paccayāhāro. **Nippariyāyāhāropi gahitova hotīti** yāvatā sopi paccayabhāveneva janako upatthambhako ca hutvā taṃ taṃ phalaṃ āharatīti vattabbataṃ labhatīti.

Tatthāti (3.0324) pariyāyāhāro, nippariyāyāhāroti dvīsu āhāresu asaññabhava yadipi nippariyāyāhāro na labbhati, pariyāyāhāro pana labbhateva. Idāni tamevatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**anuppanne hi buddhe**” ti-ādi vuttaṃ. Uppanne buddhe titthakaramatanissitānaṃ jhānabhāvanāya asijjhanato “**anuppanne buddhe**” ti vuttaṃ. Sāsanikā tādisaṃ jhānaṃ na nibbattenti “**titthāyatane pabbajitā**” ti vuttaṃ. Titthiyā hi upapattivisesa vimuttisaññino saññāvirāgāvirāgesu ādīnavānisamsadassinova hutvā asaññasamāpattimṃ nibbattetvā akkhaṇabhūmiyaṃ uppajjanti, na sāsanikā. **Vāyokasiṇe parikkammaṃ katvāti** vāyokasiṇe paṭhamādīni tīṇi jhānāni nibbattetvā tatiyajjhāne ciṇṇavasī hutvā tato vuṭṭhāya catutthajjhānādhigamāya parikkammaṃ katvā. Tenevāha “**catutthajjhānaṃ nibbattetvā**” ti.

Kasmā (dī. ni. ṭī. 1.68-73; dī. ni. abhi. ṭī. 1.68-73) panettha vāyokasiṇeyeva parikkammaṃ vuttanti? Vuccate, yatheva hi rūpapaṭibhāgabhūtesu kasiṇavisesesu rūpavibhāvanena rūpavirāgabhāvanāsaṅkhāto arūpasamāpattiviseso sacchikarīyati, evaṃ aparibyattaviggahatāya arūpapaṭibhāgabhūte kasiṇavisesa arūpavibhāvanena arūpavirāgabhāvanā saṅkhāto rūpasamāpattiviseso adhigamiyatīti. Ettha ca “saññā rogo, saññā gaṇḍo” ti-ādinā (ma. ni. 3.24), “dhi cittaṃ, dhi vatetaṃ cittaṃ” ti-ādinā ca nayena arūpappavattiyā ādīnavadassanena tadabhāve ca santapaṇītabhāvasanniṭṭhānena rūpasamāpattiyā abhisāṅkharāṇaṃ arūpavirāgabhāvanā. Rūpavirāgabhāvanā pana saddhimṃ upacārena arūpasamāpattiyo, tatthāpi visesena paṭhamārūppajjhānaṃ. Yadi evaṃ “paricchinnākāsakasiṇepī” ti vattabbaṃ, tassāpi arūpapaṭibhāgatā labbhatīti? Icchitamevetamaṃ, kesañci avacanaṃ panettha pubbācariyehi aggahitabhāvena. Yathā hi rūpavirāgabhāvanā virajjanīya-

dhammābhāvamattena parinipphannā, virajjanīyadhammaparibhāsabhūte ca visa-
yavisesse pātubhavati, evaṃ arūpavirāgabhāvanāpīti vuccamāne na koci virodho.
Titthiyeheva pana tassā samāpattiyā paṭipajjitabbatāya tesañca visayapathe sūpa-
nibandhanasseva tassa jhānassa paṭipattito diṭṭhivantehi pubbācariyehi catutthe-
yeva bhūtakasiṇe arūpavirāgabhāvanāparikammaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Kiñca (3.0
vaṇṇakasiṇesu viya purimabhūtakasiṇattayepi vaṇṇappaṭicchāyāva paṇṇatti āra-
mmaṇaṃ jhānassa lokavohārānurodheneva pavattito. Evañca katvā **visuddhi-
magge** (visuddhi. 1.57) pathavīkasiṇassa ādāsacandaṃḍalūpamavacanañca
samatthitaṃ hoti, catutthaṃ pana bhūtakasiṇaṃ bhūtappaṭicchāyameva jhānassa
gocarabhāvaṃ gacchatīti tassevaṃ arūpapaṭibhāgatā yuttāti vāyokasiṇeyeva
parikammaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Dhīti jigucchanatthe nipāto, tasmā **dhi cittanti** cittaṃ jigucchāmi. **Dhi vatetaṃ
cittanti** etaṃ mama cittaṃ jigucchitaṃ vata hotu. **Vatāti** sambhāvane. Tena jiguc-
chanaṃ sambhāvento vadati. **Nāmāti** ca sambhāvane eva. Tena cittassa
abhāvaṃ sambhāveti. Cittassa bhāvābhāvesu ādīnavānisaṃse dassetaṃ “**citta-
ñhī**” ti-ādi vuttaṃ. **Khantiṃ ruciṃ uppādetvāti** cittassa abhāvo eva sādhu sutṭhūti
imaṃ diṭṭhinijjhānakkhantiṃ tattha ca abhiruciṃ uppādetvā. Tathā bhāvitassa
jhānassa ṭhitibhāgiyabhāvappattiyā **aparihīnajjhānā**. Titthāyatane pabbajitasseva
tathā jhānabhāvanā hotīti āha “**manussaloke**” ti. **Paṇihito ahoṣīti** maraṇassa āsa-
nnakāle ṭhapito ahoṣi. Yadi ṭhānādinā ākārena nibbatteyya kammabalena, yāva
bhedā tenevākārena tiṭṭheyyāti āha “**tena iriyāpathenā**” ti-ādi. **Evarūpānampīti**
evaṃ acetanānampi. **Pi-saddena** pageva sacetanānanti dasseti. Kathaṃ pana
acetanānaṃ nesaṃ paccayāhārassa upakappananti codanaṃ sandhāya tattha
nidassanaṃ dassento “**yathā**” ti-ādimāha. Tena na kevalamāgamoyeva, aya-
mettha yuttīti dasseti. **Tāva tiṭṭhantīti** ukkaṃsato pañca mahākappasatāni tiṭṭhanti.

Ye uṭṭhānavīriyena divasaṃ vītināmetvā tassa nissandaphalamattaṃ kiñcideva
labhitvā jīvikaṃ kappenti, te **uṭṭhānaphalūpajīvino**. Ye pana attano puññaphala-
meva upajīvanti, te **puññaphalūpajīvino**. Nerayikānaṃ pana neva uṭṭhānavīriyava-
sena jīvikakappanaṃ, puññaphalassa

pana lesopi natthīti vuttaṃ **“ye pana nerayikā ...pe... jīvīti vuttā”** ti. Paṭisandhiviññā-
ṇassa āharaṇena manosañcetanā āhāroti vuttā, na yassa kassaci phalassāti (3.0326
adhippāyena **“kiṃ pañca āhārā atthī”** ti codeti. Ācariyo nippariyāyāhāre adhippete
“siyā tava codanā avasarā, sā pana ettha anavasarā” ti ca dassento **“pañca, na
pañcāti idaṃ na vattabban”** ti vatvā pariyāyāhārasseva panettha adhippetabhāvaṃ
dassento **“nanu paccayo āhāro’ ti vuttametān”** ti āha. **Tasmāti** yassa kassaci pacca-
yassa āhāroti icchitattā. Idāni vuttamevatthaṃ pāḷiyā samatthento **“yaṃ sandhāyā”**-
ti-ādīmāha.

Mukhyāhāravasenapi nerayikānaṃ āhāraṭṭhitikataṃ dassetuṃ **“kabaḷikārāhāraṃ
...pe... sādheti”** ti vuttaṃ. Yadi evaṃ nerayikā sukhappaṭisaṃvedinopi hontīti?
Noti dassetuṃ **“kheḷo hī”** ti-ādi vuttaṃ. **Tayoti** tayo arūpāhārā kabaḷikārāhārassa
abhāvato. **Avasesānanti** asaññasattehi avasesānaṃ kāmabhavādīsu nibbattasa-
ttānaṃ. Paccayāhāro hi sabbesaṃ sādharāṇoti.

Paṭhamamahāpañhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-9. Dutiyamahāpañhasuttādivaṇṇanā

28-29. Aṭṭhame **evaṃnāmaketi** kajaṅgalāti evaṃ itthiliṅgavasena laddhanā-
make majjhimappadesassa mariyādabhūte nagare. “Nigame” tipi vadanti, “nicula-
vane” tipi vadanti. Niculaṃ nāma ekā rukkhajāti, “nīparukkho” tipi vadanti. Tena
sañchanno mahāvanasaṅḍo, tattha viharatīti attho. **Hetunā nāyena** ca heṭṭhā
vuttameva. Nanu ca **“eso ceva tassa attho”** ti kasmā vuttaṃ. Bhagavatā hi cattāro-
ti-ādipañhabyākaraṇā cattāro āhārā, pañcupādānakkhandhā, cha ajjhattikāni āya-
tanāni, satta viññāṇaṭṭhitiyo, aṭṭha lokadhammā dassitā. Bhikkhuniyā pana cattāro
satipaṭṭhānā, pañcindriyāni, cha nissāraṇiyā dhātuyo, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭha-
ṅgiko maggoti dassitadhammā aññoyevattho bhikkhuniyā dassitoti codanaṃ
sandhāyāha **“kiñcāpi”** ti-ādi. Navame natthi vattabbaṃ.

Dutiyamahāpañhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyakosalasuttavaṇṇanā

30. Dasame (3.0327) uggantvā yujjhati etāyāti **uyyodhikā**, satthappahārehi
yujjhitassettaṃ adhivacanaṃ. Uggantvā yujjhanaṃ vā **uyyodhiko**, satthappahāro.
Tenāha **“yuddhato nivatto”** ti. **Upassutivasena yujjhitabbākāraṃ ñatvā** Ti jetavane
kira dattatthero dhanuggahatissattheroti dve mahallakattherā vihārapaccante
paṇṇasālāya vasanti. Tesu dhanuggahatissatthero pacchimayāme pabujjhitvā
uṭṭhāya nisinno dattattheraṃ āmantetvā “ayaṃ te mahodaro kosalo bhuttabhatta-
meva pūtiṃ karoti, yuddhavicāraṇaṃ pana kiñci na jānāti, parājītotveva vadāpe-

ti”ti vatvā tena “kiṃ pana kātum vaṭṭati”ti vutte- “bhante, yuddho nāma paduma-
byūho cakkabyūho sakaṭabyūhoti tayo byūhā honti, ajātasattum gaṇhitukāmena
asukasmim nāma pabbatakucchismim dvīsu pabbatabhittisu manusse ṭhapetvā
purato dubbalaṃ dassetvā pabbatantaraṃ pavitṭhabhāvaṃ jānitvā pavitṭha-
maggam rundhitvā purato ca pacchato ca ubhosu pabbatabhittisu vaggitvā
naditvā jālapakkhittamacchaṃ viya katvā sakkā gahetun”ti. Tasmim khaṇe
“bhikkhūnaṃ kathāsallāpaṃ suṇāthā”ti rañño pesitacarapurisā taṃ sutvā rañño
ārocesum. Taṃ sutvā rājā saṅgāmaḥherim paharāpetvā gantvā sakaṭabyūhaṃ
katvā ajātasattum jivaggāhaṃ gaṇhi. Tena vuttam “**upassutivase ...pe.. ajātasattum
gaṇhī**” ti.

Doṇapākanti doṇataṇḍulānaṃ pakkabhataṃ. **Doṇanti** catunālikānametamadhi-
vacanaṃ. **Manujassāti** sattassa. **Tanukassāti** tanukā appikā assa puggalassa,
bhuttapaccayā visabhāgavedanā na honti. **Saṇikanti** mandaṃ mudukaṃ, aparissa-
yamevāti attho. **Jīratīti** paribhuttāhāro paccati. **Āyu pālayanti** nirogo avedano
jīvitam rakkhanto. Atha vā **saṇikaṃ jīratīti** so bhojane mattaññū puggalo parimitā-
hāratāya saṇikaṃ cirena jīrati jaraṃ pāpuṇāti jīvitam pālayanto.

Imaṃ ovādaṃ adāsīti ekasmim kira (dha. pa. aṭṭha. 2.203 pasenadikosala-
vatthu) samaye rājā taṇḍuladoṇassa odanaṃ tadupiyena sūpabyañjana
bhuñjati. So ekadivasaṃ bhuttapātarāso (3.0328) bhattasammadaṃ avinodetvā
satthu santikaṃ gantvā kilantarūpo ito cito ca samparivattati, niddāya abhibhuyya-
mānopi lahukaṃ nipajjitum asakkonto ekamantaṃ nisīdi. Atha naṃ satthā āha
“kiṃ, mahārāja, avissamitvāva āgatosī”ti. Āma, bhante, bhuttakālato paṭṭhāya me
mahādukkhaṃ hotīti. Atha naṃ satthā, “mahārāja, atibahubhojīnaṃ etaṃ dukkhaṃ
hotī”ti vatvā-

“Middhī yadā hoti mahagghaso ca,

niddāyitā samparivattasāyī;

mahāvarāhova nivāpapuṭṭho,

punappunaṃ gabbhamupeti mando”ti. (dha. pa. 325; netti. 26, 90)-

Imāya gāthāya ovaditvā, “mahārāja, bhojanaṃ nāma mattāya bhuñjitum vaṭṭati,
mattabhojino hi sukhaṃ hotī”ti uttaripi puna ovadanto “manujassa sadā satīmato”-
ti (saṃ. ni. 1.124) imaṃ gāthamāha.

Rājā pana gātham uggaṇhitum nāsakkhi, samīpe ṭhitam pana bhāgineyyam
sudassanaṃ nāma māṇavaṃ “imaṃ gātham uggaṇha tātā”ti āha. So taṃ gātham
uggaṇhitvā “kiṃ karomi, bhante”ti satthāraṃ pucchi. Atha naṃ satthā āha,
“māṇava, imaṃ gātham naṭo viya pattapattāṭṭhāne mā avaca, rañño pātarāsaṃ
bhuñjanaṭṭhāne ṭhatvā paṭhamapiṇḍādisupi avatvā avasāne piṇḍe gahite vade-
yyāsi, rājā sutvā bhattapiṇḍam chaḍḍessati. Atha rañño hatthesu dhotesu pātim
apanetvā sithhāni gaṇetvā tadupiyam byañjanaṃ ṇatvā punadivase tāvatake
taṇḍule hāreyyāsi. Pātarāse ca vatvā sāyamāse mā vadeyyāsi”ti. So “sādhū”ti
paṭissuṇitvā taṃ divasaṃ rañño pātarāsaṃ bhutvā gatattā sāyamāse bhagavato
anusitṭhīniyāmena gātham abhāsi. Rājā dasabalassa vacanaṃ saritvā bhatta-
piṇḍam pātiyaṃyeva chaḍḍesi. Rañño hatthesu dhotesu pātim apanetvā sithhāni

gaṇetvā punadivase tattake taṇḍule hariṃsu, sopi māṇavo divase divase tathāga-
tassa santikaṃ gacchati. Dasabalassa vissāsiko ahoṣi. Atha naṃ ekadivasam
pucchi “rājā kittakaṃ bhujjati”ti? So “nālikodanan”ti āha. Vaṭṭissati ettāvatā (3.0329)
purisabhāgo esa, ito paṭṭhāya gātham mā vadīti. Rājā tatheva saṅghāsi. Tena
vuttam “**nālikodanaparamatāya saṅghāsi**”ti. Rattaññutāya vaḍḍhitam sīlam assa
atthīti **vaḍḍhitasīlo**. Apothujjanikehi sīlehīti catupārisuddhisīlehi sīlam ariyam
suddham. Tena vuttam “**ariyasīlo**”ti. Tadekam anavajjaṭṭhena kusalam. Tena
vuttam “**kusalasīlo**”ti.

Dutiyakosalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Upālivaggo

1. Upālisuttavaṇṇanā

31. Catutthassa paṭhame **atthavaseti** vuddhiviseṣe, sikkhāpadapaññattihetu
adhigamaniye hitaviseṣeti attho. Atthoyeva vā **atthavaso**, dasa atthe dasa kāraṇā-
nīti vuttam hoti. Atha vā attho phalam tadadhīnavuttitāya vaso etassāti **atthavaso**,
hetūti evampettha attho daṭṭhabbo. “Ye mama sotabbam saddahātabbam maññi-
ssanti, tesam tam assa dīgharattam hitāya sukhāyā”ti vuttattā “**yo ca tathāgatassa
vacanam sampaṭicchati, tassa tam dīgharattam hitāya sukhāya samvattati**”ti
vuttam. **Asampaṭicchane ādīnavanti** bhaddālisutte viya asampaṭicchane ādīnavam
dassetvā. Sukhavihārābhāve sahaḥjīvamānassa abhāvato sahaḥjīvitāpi sukhavihā-
rova vutto. **Sukhavihāro** nāma catunnam iriyāpathavihārānam phāsutā.

Maṅkutanti nittejattam. **Dhammenāti**-ādīsu **dhammoti** bhūtam vatthu. **Vinayoti**
codanā ceva sāraṇā ca. **Satthusāsananti** ñattisampadā ceva anussāvanasa-
mpadā ca.

Piyasīlānanti sikkhākāmānam. Tesañhi sīlam piyam hoti. Tenevāha “**sikkhāttaya-
pāripūriyā ghaṭamānā**”ti. **Sandiddhamanāti** saṃsayam āpajjamanā (3.0330).
Ubbaḥhā hontīti piḷitā honti. **Saṅghakammānīti** satipi uposathapavāraṇānam
saṅghakammabhāve gobalibaddañāyena uposatham pavāraṇaṅca ṭhapetvā upa-
sampadādisesasaṅghakammānam gahaṇam veditabbam. Samaggānam bhāvo
sāmaggi.

“Nāham, cunda, diṭṭhadhammikānaṃyeva āsavānam saṃvarāya dhammam
desemi”ti (dī. ni. 3.182) ettha vivādamūlabhūtā kilesā āsavāti āgatā.

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;

Yakkhattam yena gaccheyyam, manussattañca abbaje;

te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷikatā” ti. (a. ni. 4.36)–

Ettha tebhūmakam kammaṃ avasesā ca akusalā dhammā. Idha pana parūpavā-davippaṭṭisāravadhābandhādayo ceva apāyadukkhābhūtā ca nānappakārā upa-ddavā **āsavā** Ti āha “**asaṃvare ṭhitena tasmim̄yeva attabhāve pattabbā**” ti-ādi. Yadi hi bhagavā sikkhāpadaṃ na ca paññapeyya, tato asaddhammappaṭṭiseva-na-adinnādānapāṇātipātādihetu ye uppajjeyyūṃ parūpavādādayo diṭṭhadha-mmikā nānappakārā anattā, ye ca tannimittameva nirayādīsu nibbattassa pañca-vidhābandhanakammakāraṇādivasena mahādukkhānubhavanappakārā anattā, te sandhāya idaṃ vuttaṃ “**diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya samparāyi-kānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā**” ti. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkho attabhāvo, tattha bhavā **diṭṭhadhammikā**. Tena vuttaṃ “**tasmim̄yeva attabhāve pattabbā**” ti. Sammukhā garahanaṃ **akitti**, parammukhā garahanaṃ **ayaso**. Atha vā sammukhā parammukhā garahanaṃ **akitti**, Parivārahāni **ayasoti** veditabbaṃ. **Āga-manamaggathakanāyā**ti āgamanadvārapidahānaṃ. Samparettabbato pecca-gantabbato **samparāyo**, paralokoti āha “**samparāye narakādīsū**” ti.

Methunādīni **rajjanaṭṭhānāni**. Pāṇātipātādīni **dussanaṭṭhānāni**.

Saṃvaravinayoti silasaṃvaro, satisaṃvaro, ñāṇasaṃvaro, khantisaṃvaro, vīri-yasaṃvaroti pañcavidho saṃvaro. Yathāsakaṃ saṃvaritabbānaṃ vinetabbā-nañca kāyaduccaritādīnaṃ saṃvaraṇato saṃvaro, vinayanato vinayoti vuccati (3.03). **Pahānavinayoti** tadaṅgappahānaṃ vikkhambhanappahānaṃ, samucchadappa-hānaṃ, paṭipassaddhippahānaṃ, nissaraṇappahānanti pañcavidhaṃ pahānaṃ yasmā cāgaṭṭhena pahānaṃ, vinayaṭṭhena vinayo, tasmā “pahānavinayo” ti vuccati. **Samathavinayoti** satta adhikaraṇasamathā. **Paññattivinayoti** sikkhāpada-meva. Sikkhāpadapaññattiyā hi vijjamānāya eva sikkhāpadasambhavato pañña-ttivinayopi sikkhāpadapaññattiyā anuggahito hoti. Sesamettha vuttatthameva.

Upālisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Upālivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Akkosavaggo

1-8. Vivādasuttādivaṇṇanā

41-48. Pañcamassa paṭhamādīni uttānatthāni. Chaṭṭhe khaṇabhaṅguratāya na niccā na dhuvāti **aniccā**. Tato eva paṇḍitehi na iccā na upagantabbāti **aniccā**. Svāyaṃ nesam aniccaṭṭho udayavayaparicchinnatāya veditabboti āha “**hutvā abhāvino**”ti, uppajjitvā vinassakāti attho. **Sārarahitā**ti niccasāradhuvasāra-attasā-ravirahitā. **Musāti** viṣaṃvādanaṭṭhena musā, ekaṃsena asubhādisabhāvā te bālānaṃ subhādibhāvena upaṭṭhahanti, subhādiggahaṇassa paccayabhāvena satte viṣaṃvādenti. Tenāha “**niccasubhasukhā viyā**”ti-ādi. **Na passanasabhāvāti** khaṇapabhaṅguratā-ittarapaccupaṭṭhānatāya dissamānā viya hutvā adassanapa-katikā. Ete hi khettaṃ viya vatthu viya hiraññasuvaṇṇaṃ viya ca paññāyitvāpi kati-pāheneva supinake diṭṭhā viya na paññāyanti. Sattamaṭṭhamāni suviññeyyāni.

Vivādasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Sarīraṭṭhadhammasuttādivaṇṇanā

49-50. Navame (3.0332) punabbhavadānaṃ punabbhavo uttarapadalopena, punabbhavo sīlamassāti **ponobhaviko**, punabbhavadāyakoti attho. Tenāha “**puna-bbhavanibbattako**”ti. **Bhavasāṅkharāṇakammanti** punabbhavanibbattanaka-kammaṃ. Dasame natthi vattabbaṃ.

Sarīraṭṭhadhammasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Akkosavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Dutiyapaṇṇāsakaṃ

(6) 1. sacittavaggo

1-10. Sacittasuttādivaṇṇanā

51-60. Dutiyaṣṣa (3.0333) paṭhamādīni uttānatthāni. Dasame pittaṃ samuṭṭhānametesanti **pittasamuṭṭhānā**, pittaṃ paccayāpittahetukāti attho. **Semhasamuṭṭhānā**-Dīsupi eseva nayo. **Sannipātikā**ti tiṇṇampi pittādīnaṃ kopena samuṭṭhitā. **Utupariṇāmajāti** visabhāga-ututo jātā. Jaṅgaladesavāsīnañhi anūpadese vasantānaṃ visabhāgo ca utu uppajjati, anūpadesevāsīnañca jaṅgaladeseti evaṃ parasamuḍdatirādivasenapi utuvisabhāgatā uppajjatiyeva. Tato jātāti **utupariṇāmajā**. Attano pakaticariyānaṃ visayānaṃ visamaṃ kāyapariharaṇavasena jātā **visamaparihārajā**. Tenāha “**aticiraṭṭhānanisajjādīnā visamaparihārena jātā**”ti. **Ādi**-saddena mahābhāravahanasudhākoṭṭanādīnaṃ saṅgaho. Parassa upakkamato nibbattā **opakkamikā**. Bāhiraṃ paccayaṃ anapekkhitvā kevalaṃ kammavipākatova jātā **kammavipākajā**. Tattha purimehi sattahi kāraṇehi uppannā sārīrikā vedanā sakkā paṭibāhituṃ, kammavipākajānaṃ pana sabbabhesajjānīpi sabbaparittānīpi nālaṃ paṭighātāya.

Sacittasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sacittavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(7) 2. yamakavaggo

1-7. Avijjāsuttādivaṇṇanā

61-67. Dutiyaṣṣa paṭhamādīni uttānatthāni. Sattame **naḷakapānake**ti evaṃnāmake nigame. Pubbe kira (jā. aṭṭha. 1.1.19 ādayo) amhākaṃ bodhisatto kapiyoniyaṃ nibbatta (3.0334) mahākāyo kapirājā hutvā anekasatavānarahassaparivuto pabbatapāde vicari, paññavā kho pana hoti mahāpañño. So pariṣaṃ evaṃ ovadati, “tātā, imasmiṃ pabbatapāde visaphalāni honti, amanussapariggahitā pokkharaṇikā nāma honti, tumhe pubbe khāditapubbāneva phalāni khādatha, pīta-pubbāneva pānīyāni pivatha, ettha vo paṭipucchitakiccaṃ natthī”ti. Te apīta-pubbaṃ disvā sahasāva apivittvā samantā paridhāvitvā mahāsattassa āgamaṃ olokayamānā nisīdiṃsu. Mahāsatto āgantvā “kiṃ, tātā, pānīyaṃ na pivathā”ti āha. Tumhākaṃ āgamaṃ olokemāti. “Sādhu, tātā”ti samantā padaṃ pariyesamāno otiṇṇapadaṃyeva addasa, na uttiṇṇapadaṃ. Adisvā “saparissayā”ti aññāsi. Tāvadeva ca tattha abhinibbatta-amanusso udakaṃ dvedhā katvā uṭṭhāsi- setamukho, nīlakucchi, rattahatthapādo, mahādāṭhiko, vantadāṭho, virūpo, bībhaccho, udakarakkhaso. So evamāha- “kasmā pānīyaṃ na pivatha, madhuraṃ udakaṃ pivatha, kiṃ tumhe etassa vacanaṃ suṇāthā”ti. Mahāsatto āha “tvaṃ adhivattho amanu-

sso”ti? Āmāhanti. “Tvam idha otiṇṇe labhasi”ti āha. Āma, tumhe pana sabbe khādissāmīti. Na sakkhissasi yakkhāti. Pāṇiyaṃ pana pivissathāti. Āma, pivissāmāti. Evaṃ sante ekampi vānaraṃ na muñcissanti. “Pāṇiyañca pivissāma, na ca te vasaṃ gamissāmā”ti naḷaṃ āharāpetvā koṭiyaṃ gahetvā dhami. Sabbo ekacchiddo ahosi. Tīre nisīditvāva pāṇiyaṃ pivi. Sesavānarānampi pāṭiyekkaṃ naḷaṃ āharāpetvā dhamitvā adāsi. Sabbe te passantasseva pāṇiyaṃ pivimsu. Vuttampi cetam-

“Disvā padamanuttiṇṇaṃ, disvānotaritaṃ padaṃ;

naḷena vāriṃ pissāma, neva maṃ tvam vadhissasi”ti. (jā. 1.1.20);

Tato paṭṭhāya yāva ajjādivasā tasmim̐ ṭhāne naḷā ekacchiddāva honti. Ima-smiñhi kappe kappatṭhiyapāṭihāriyāni nāma cande sasalakkhaṇaṃ (jā. 1.4.61 ādayo), vaṭṭajātake (jā. 1.1.35) saccakiriyaṭṭhāne aggijālassa āgamanupacchedo, ghaṭikārassa mātāpitūnaṃ vasanaṭṭhāne anovassanaṃ (ma. ni. 2.291), pokkharaṇiyā tīre naḷānaṃ ekacchiddabhāvoti. Iti sā pokkharaṇi naḷena pāṇiyassa pivitattā “naḷakapānakā”ti nāmaṃ labhi. Aparabhāge taṃ pokkharaṇiṃ nissāya (3.0335) nigamo patiṭṭhāsi, tassapi “naḷakapānan”tveva nāmaṃ jātaṃ. Taṃ pana sandhāya vuttaṃ “naḷakapāne”ti. **Palāsavaneti** kiṃsukavane.

Tuṅhībhūtaṃ tuṅhībhūtanti byāpanicchāyaṃ idaṃ āmedītavacanananti dassetuṃ “yaṃ yaṃ disan”ti-ādi vuttaṃ. **Anuviloketvāti** ettha **anu**-saddo “pari”ti iminā samānatthoti āha “**tato tato viloketvā**”ti. **Kasmā āgilāyati** koṭisahassahatthināgānaṃ balaṃ dhārentassāti codakassa adhippāyo. Ācariyo panassa “esa saṅkhārānaṃ sabhāvo, yadidaṃ aniccatā. Ye pana aniccā, te ekanteneva udayavayappaṭipīlitāyā dukkhā eva. Dukkhasabhāvesu tesu sathukāye dukkhuppattiyā ayaṃ paccayo”ti dassetuṃ “**bhagavato**”ti-ādi vuttaṃ. **Piṭṭhivāto uppajji**, so ca kho pubbekata-kamma paccaya. Etthāha “kiṃ pana taṃ kammaṃ, yena aparimāṇakālaṃ sakkaccaṃ upacitavipulapuññasambhāro sathā evarūpaṃ dukkhavipākamanubhavati”ti? Vuccate- ayameva bhagavā bodhisattabhūto atītajātiyaṃ mallaputto hutvā pāpajanasevī ayonisomanasikārabahulo carati. So ekadivasaṃ nibbuddhe vattamāne ekaṃ mallaputtaṃ gahetvā gāḷhataraṃ nippīlesi. Tena kammena idāni buddho hutvāpi dukkhamanubhavi. Yathā cetam, evaṃ ciñcamāṇavikādīnami-tthīnaṃ yāni bhagavato abbhakkhānādīni dukkhāni, sabbāni pubbekatassa vipākā-vasesāni, yāni kammapiṭṭhikānīti vuccanti. Vuttañhetam **apadāne** (apa. thera 1.39. 64-96)-

“Anotattasarāsanne, ramaṇīye silātale;

nānāratanaṃ pājote, nānāgandhavanantare.

“Mahatā bhikkhusaṅghena, pareto lokanāyako;

āsīno byākarī tattha, pubbakammāni attano.

“Suṇātha bhikkhavo mayhaṃ, yaṃ kammaṃ pakataṃ mayā;

pilotikassa kammaṃ, buddhattepi vipaccati.

1. “Munāḷi nāmahaṃ dhutto, pubbe aññāsu jātisu;

paccekabuddhaṃ surabhiṃ, abbhācikkhiṃ adūsakaṃ.

“Tena (3.0336) kammavipākena, niraye saṃsariṃ ciraṃ;

bahū vassasahassāni, dukkhaṃ vedesi vedanaṃ.

“Tena kammāvasesena, idha pacchimake bhava;
abbhakkhānaṃ mayā laddhaṃ, sundarikāya kāraṇā.

2. “Sabbābhibhussa buddhassa, nando nāmāsi sāvako;
taṃ abbhakkhāya niraye, ciraṃ saṃsaritaṃ mayā.

“Dasa vassasahassāni, niraye saṃsariṃ ciraṃ;
manussabhāvaṃ laddhāhaṃ, abbhakkhānaṃ bahuṃ labhiṃ.

“Tena kammāvasesena, ciñcamāṇavikā mamaṃ;
abbhācikkhi abhūtena, janakāyassa aggato.

3. “Brāhmaṇo sutavā āsiṃ, ahaṃ sakkatapūjito;
mahāvane pañcasate, mante vācesī māṇave.

“Tatthāgato isi bhīmo, pañcābhiñño mahiddhiko;
tañcāhaṃ āgataṃ disvā, abbhācikkhiṃ adūsakaṃ.

“Tatohaṃ avacaṃ sisse, kāmabhogī ayaṃ isi;
mayhampi bhāsamānassa, anumodiṃsu māṇavā.

“Tato māṇavakā sabbe, bhikkhamānaṃ kule kule;
mahājanassa āhaṃsu, kāmabhogī ayaṃ isi.

“Tena kammavipākena, pañca bhikkhusatā ime;
abbhakkhānaṃ labhuṃ sabbe, sundarikāya kāraṇā.

4. “Vemātubhātaraṃ pubbe, dhanahetu haniṃ ahaṃ;
pakkhipiṃ giriduggasmiṃ, silāya ca apiṃsayiṃ.

“Tena kammavipākena, devadatto silaṃ khiṃpi;
aṅguṭṭhaṃ piṃsayī pāde, mama pāsāṇasakkharā.

5. “Purehaṃ dārako hutvā, kiḷamāno mahāpathe;
paccekabuddhaṃ disvāna, magge sakalikaṃ khiṃpiṃ.

- “Tena (3.0337) kammavipākena, idha pacchimake bhava;
vadhāttham maṃ devadatto, abhimāre payojayi.
6. “Hatthāroho pure āsiṃ, paccekamunimuttamaṃ;
piṇḍāya vicarantaṃ taṃ, āsādesiṃ gajenahaṃ.
“Tena kammavipākena, bhanto nālāgirī gajo;
giribbaje puravare, dāruṇo samupāgami.
7. “Rājāhaṃ patthivo āsiṃ, sattiyā purisaṃ haniṃ;
tena kammavipākena, niraye paccisaṃ bhusaṃ.
“Kammuno tassa sesena, idāni sakalaṃ mama;
pāde chaviṃ pakappesi, na hi kammaṃ vinassati.
8. “Ahaṃ kevaṭṭagāmasmiṃ, ahuṃ kevaṭṭadārako;
macchake ghātite disvā, janayiṃ somanassakaṃ.
“Tena kammavipākena, sīsadukkhaṃ ahū mama;
sabbe sakkā ca haññiṃsu, yadā hani viṭaṭūbho.
9. “Phussassāhaṃ pāvacane, sāvake paribhāsayiṃ;
yavaṃ khādatha bhuñjatha, mā ca bhuñjatha sālayo.
“Tena kammavipākena, temāsaṃ khāditaṃ yavaṃ;
nimantito brāhmaṇena, verañjāyaṃ vasiṃ tadā.
10. “Nibbuddhe vattamānamhi, mallaputtaṃ niheṭṭhayiṃ;
tena kammavipākena, piṭṭhidukkhaṃ ahū mama.
11. “Tikicchako ahaṃ āsiṃ, seṭṭhiputtaṃ virecayiṃ;
tena kammavipākena, hoti pakkhandikā mama.
12. “Avacāhaṃ jotipālo, sugataṃ kassapaṃ tadā;
kuto nu bodhi muṇḍassa, bodhi paramadullabhā.
“Tena kammavipākena, acarimaṃ dukkaraṃ bahuṃ;
chabbassānuruvelāyaṃ, tato bodhimapāpuṇiṃ.
“Nāhaṃ (3.0338) etena maggena, pāpuṇiṃ bodhimuttamaṃ;
kummaggena gavesissaṃ, pubbakammaena vārito.
“Puññapāparikkhiṇo, sabbasantāpavajjito;
asoko anupāyāso, nibbāyissamanāsavo.
“Evaṃ jino viyākāsi, bhikkhusaṅghassa aggato;
sabbābhiññābalappatto, anotatte mahāsare”ti. (apa. thera 1.39.64-96);

Avijāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Paṭhamakathāvatthusuttādivaṇṇanā

69-70. Navame (dī. ni. ṭī. 1.17; dī. ni. abhi. ṭī. 1.17; saṃ. ni. ṭī. 2.5.1080) dugga-
tito saṃsārato ca niyyāti etenāti niyyānaṃ, saggamaggo, mokkhamaggo ca. Taṃ
niyyānaṃ arahati, niyyāne vā niyuttā, niyyānaṃ vā phalabhūtaṃ etissā atthīti
niyyānikā. Vacīduccaritasamkilesato niyyātīti vā ikārassa rassattaṃ, yakārassa ca

kakāraṃ katvā niyyānikā, cetanāya saddhiṃ samphappalāpā veramaṇi. Tappaṭṭi-pakkhato aniyyānikā, tassā bhāvo aniyyānikattaṃ, tasmā **aniyyānikattā**. **Tiracchā-nabhūtanti** tirokaraṇabhūtaṃ. **Gehassitakathā**ti gehappaṭṭisaṃyuttā. **Kammaṭṭhāna-bhāveti** aniccatāpaṭṭisaṃyuttacatusaccakammaṭṭhānabhāve.

Saha atthenāti **sāthakaṃ**, Hitappaṭṭisaṃyuttanti attho. “Surākathā”tipi pāṭhoti āha “**surākathanti pāḷiyaṃ panā**”ti. Sā panesā kathā “evarūpā navasurā pītā ratijānanī hoti”ti assādasasena na vaṭṭati, ādīnavavasena pana “ummattakasaṃvattanikā”ti-ādīnā nayena vaṭṭati. Tenāha “**anekavidhaṃ ...pe... ādīnavavasena vaṭṭati**”ti. **Visikhāti** gharasanniveso. Visikhāgahaṇena ca tannivāsino gahitā “gāmo āgato”ti-ādīsu viya. Tenevāha “**sūrā samatthā**”ti ca “**saddhā pasannā**”ti ca. Kumbhaṭṭhānappadesena kumbhadāsiyo vuttāti āha “**kumbhadāsikathā vā**”ti.

Rājakathādipurimakathāya (3.0339), lokakkhāyikādīpacchimakathāya vā vini-muttā purimapacchimakathā **vimuttā**. Uppattiṭṭhitisaṃhārādivasena lokaṃ akkhāyati **lokakkhāyikā**. **Asukena nāmāti** pajāpatinā brahmunā, issarena vā. **Vitaṇḍasallā-pakathāti** “aṭṭhīnaṃ setattā setoti na vattabbo, pattānaṃ kāḷattā kāḷoti pana vattabbo”ti evamādikā. **Ādi-saddena** “selapupphalakāni viya jīvidāviraṇṇāyattivissālā natthi, yaṃ yo koci tiriyāmānā katattā”ti evamādināṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Sāgaradevenāti** sāgaraputtarājūhi. **Khatoti** etaṃ ekavacanaṃ tehi paccekaṃ khatattā “sāgaradevena khatattā”ti vuttaṃ. Sahamuddā samuddoti vutto. Bhavati vaddhati etenāti **bhavo**. Bhavābhavā hontīti **itibhavābhavakathā**. Ettha ca **bhavoti** sassataṃ, **abhavoti** ucchedaṃ. **Bhavo**ti vuddhi, **abhavoti** hāni. **Bhavoti** kāmasukhaṃ, **abhavo**ti attakilamathoti iti imāya chabbidhāya itibhavābhavakathāya saddhiṃ bāṭṭiṃsa tiracchānakathā nāma honti. Atha vā pāḷiyaṃ sarūpato anāgatāpi araṇṇa-pabbatanadīpakathā itisaddena saṅgaṇhitvā bāṭṭiṃsa tiracchānakathā vuttā. Dasame natthi vattabbaṃ.

Paṭṭhamakathāvattusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(8) 3. ākaṅkhavaggo

1-4. Ākaṅkhasuttādivaṇṇanā

71-74. Tatiyassa paṭṭhame sīlassa anavasesasamādānena akhaṇḍādibhāvāpattiyaṃ ca **paripuṇṇasīlā**. Samādānato paṭṭhāya avicchindanato **sīlasamaṅgino**. **Ettāvatā kirāti** (a. ni. 2.37) **kira-saddo** arucisūcanattho. Tenettha ācariyavādassa attano aruccanabhāvaṃ dīpeti. **Sampannasīlāti** anāmaṭṭhavisesaṃ sāmāññato sīlasaṅkhepena gahitaṃ. Tañca catubbidhanti ācariyatthero “**catupārisuddhisīlaṃ**

uddisitvā” ti āha. **Tatthāti** (3.0340) catupārisuddhisīle. **Jeṭṭhakasīlanti** (saṃ. ni. 5.412) padhānasīlaṃ. **Ubhayatthāti** uddesaniddese. Idha niddese viya uddese pi pātimokkhasaṃvaro bhagavatā vutto “sampannasīlā” ti vuttattāti adhippāyo. Sīlaggahaṇāhi pāḷiyaṃ pātimokkhasaṃvaravasena āgataṃ. Tenāha “**pātimokkhasaṃvaroyevā**” ti-ādi. Tattha avadhāraṇena itaresaṃ tiṇṇaṃ ekadesena pātimokkhantogadhatam dīpeti. Tathā hi anolokiyolokane ājivahetu chasikkhāpadavītikkame gilānapaccayassa apaccavekkhitaparibhoge ca āpatti vihitāti. **Tīṇīti** indriyasaṃvarasīlādīni. **Sīlanti vuttaṭṭhānaṃ nāma atthīti** sīlapariyāyena tesam katthaci sutte gahitaṭṭhānaṃ nāma kiṃ atthi yathā pātimokkhasaṃvaroti ācariyassa sammukhattā appaṭikkhipantova upacārena pucchanto viya vadati. Tenāha “**ananujānanto**” ti. **Chadvārarakkhāmattakamevāti** tassa sallahukabhāvamāha cittādhiṭṭhānamattena paṭipākatikabhāvāpattito. Itaresupi ese va nayo. **Paccayuppattimattakanti** phalena hetuṃ dasseti. Uppādanahetukā hi paccayānaṃ uppatti. **Idamatthanti** idaṃ payojanaṃ imassa paccayassa paribhuñjanti adhippāyo. **Nippariyāyenāti** iminā indriyasaṃvarādīni tīṇi padhānassa sīlassa parivāravasena pavattiyā pariyāyasīlāni nāmāti dasseti.

Idāni pātimokkhasaṃvarasseva padhānabhāvaṃ byatirekato anvayato ca upamāya vibhāvetuṃ “**yassā**” ti-ādimāha. Tattha **soti** pātimokkhasaṃvaro. **Sesānīti** indriyasaṃvarādīni. **Tasse vāti** “sampannasīlā” ti ettha yaṃ sīlaṃ vuttaṃ, tasseva. **Sampannapātimokkhāti** ettha pātimokkhaggahaṇena vevacanaṃ vatvā **taṃ vitthāretvā ...pe... ādimāha**. Yathā aññatthāpi “idha bhikkhu sīlavā hoti” ti puggalādhiṭṭhānāya desanāya uddiṭṭhaṃ sīlaṃ “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati” ti (vibha. 508) niddiṭṭhaṃ. **Kasmā āradhanti** desanāya kāraṇapucchā. **Sīlānisamsadassanathanti** payojananiddeso. “Sīlānisamsadassanathan” ti hi ettha byatirekato yaṃ sīlānisamsassa adassanaṃ, taṃ imissā desanāya kāraṇanti kasmā āradhanti? Veneyyānaṃ sīlānisamsassa adassanatoti atthato āpanno (3.0341) eva hoti. Tenāha “**sacepi**” ti-ādi. **Sīlānisamsadassanathanti** pana imassa atthaṃ vivarituṃ “**tesan**” ti-ādi vuttaṃ. **Ānisamsoti** udayo. “Sīlavā sīlasampanno kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatiṃ saggam lokaṃ upapajjati” ti-ādīsu (dī. ni. 3.316; a. ni. 5.213; mahāva. 285) pana vipākaphalampi “ānisamsoti” ti vuttaṃ. **Ko visesoti** ko phalaviseso. **Kā vadḍhīti** ko abbhudayo. Vijjamānopi guṇo yāthāvato vibhāvito eva abhiruciṃ uppādeti, na avibhāvito, tasmā ekantato ānisamsakittanaṃ icchitabbamevāti dassetuṃ “**appeva nāmā**” ti-ādimāha.

Piyoti piyāyitabbo. Piyassa nāma dassanaṃ ekantato abhinanditabbaṃ hotīti āha “**piyacakkhūhi sampassitabbo**” ti. Pītisamuṭṭhānappasannasommarūpapariaggahaṇāhi cakkhu “piyacakkhū” ti vuccati. **Tesanti** sabrahmacārīnaṃ. **Manavaḍḍhanakoti** pīmanassa paribrūhanato uparūpari pīticittasseva uppādanako. **Garuṭṭhāniyoti** garukaraṇassa ṭhānabhūto. **Jānaṃ jānātīti** ñāṇena jānitabbaṃ jānāti. Yathā vā aññe ajānantāpi jānantā viya pavattanti, na evamayaṃ, ayaṃ pana jānanto eva jānāti. **Passaṃ passatīti** dassanabhūtena paññācakkhunā passitabbaṃ passati, passanto eva vā passati. **Evaṃ sambhāvanīyoti** evaṃ viññutāya paṇḍitabhāvena sambhāvetabbo. **Sīlesvevassa paripūrakārīti** sīlesu paripūrakārī eva bhavyeyyāti.

Evam uttarapadāvadhāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Evañhi iminā padena uparisikkhādvayaṃ anivattitameva hoti. Yathā pana sīlesu paripūrakārī nāma hoti, taṃ phalena dassetuṃ “**ajjhattan**”ti-ādi vuttaṃ. Vipassanādhiṭṭhānasamādhisaṃvattanikatāya hi idha sīlassa pāripūrī, na kevalaṃ akhaṇḍādibhāvamattaṃ. Vuttañhetam “yāni kho pana tāni akhaṇḍāni ...pe... samādhisaṃvattanikāni”ti. Evañca katvā uparisikkhādvayaṃ sīlassa sambhārabhāvena gahitanti sīlassevettha padhānaggahaṇaṃ siddhaṃ hoti. Sīlānurakkhakā hi cittekaggatāsaṅkhārapari-ggahā. **Anūnenā**ti akhaṇḍādibhāvena, kassaci vā ahāpanena upapannena. **Ākārenā**ti karaṇena sampādanena.

Ajjhattanti (3.0342) vā **attanoti** vā ekaṃ ekatthaṃ, byañjanaṃ nānaṃ. Bhummatthe cetam, “**samathan**”ti upayogavacanaṃ “anū”ti iminā upasaggena yoge siddhanti āha “**attano**

cittasamathe yutto”ti. Tattha **cittasamatheti** cittassa samādhāne. **Yuttoti** aviyutto pasuto. Yo sabbena sabbam jhānabhāvanāya ananuyutto, so taṃ bahi nīharati nāma. Yo ārabhitvā antarā saṅkocaṃ āpajjati, so taṃ vināseti nāma. Yo pana īdiso ahutvā jhānaṃ upasampajja viharati, so anirākatajjhānoti dassento “**bahi anīhaṭajjhāno**”ti-ādimāha. Nīharaṇavināsatthañhi idaṃ nirākaraṇaṃ nāma. “Thambhaṃ niraṃkatvā nivātavutti”ti-ādīsu (su. ni. 328) cassa payogo daṭṭhabbo.

Sattavidhāya anupassanāyāti ettha aniccānupassanā, dukkhānupassanā, anattānupassanā, nibbidānupassanā, virāgānupassanā, nirodhānupassanā, paṭinissaggānupassanāti imā sattavidhā anupassanā. Suññāgāragato bhikkhu tattha laddhakāyavivekatāya samathavipassanāvasena cittavivekaṃ paribrūhento yathānusiṭṭhapaṭipattiyā lokaṃ sāsanañca attano visesādhigamaṭṭhānabhūtaṃ suññāgārañca upasobhayamāno guṇavisesādhiṭṭhānabhāvāpādanena viññūnaṃ atthato taṃ brūhento nāma hotīti vuttaṃ “**brūhetā suññāgārānan**”ti. Tenāha “**ettha cā**”ti-ādi. Ekabhūmakādipāsāde kurumānopi pana neva suññāgārānaṃ brūhetāti daṭṭhabbo. Suññāgāraggahaṇena cettha araññarukkhamūlādi sabbam padhānānuyogakkhamaṃ senāsaṇaṃ gahitanti daṭṭhabbam.

Ettāvatā yathā taṇhāvicaritadesanā paṭhamaṃ taṇhāvasena āradhāpi taṇhāpa-daṭṭhānattā mānadiṭṭhīnaṃ mānadiṭṭhiyo osarivā kamena papañcattayadesanā jātā, evamayaṃ desanā paṭhamaṃ adhisīlasikkhāvasena āradhāpi sīlapadaṭṭhānattā samathavipassanānaṃ samathavipassanāyo osarivā kamena sikkhāttayadesanā jātāti veditabbā. Ettha hi “sīlesvevassa paripūrakārī”ti ettāvatā adhisīlasikkhā vuttā, “ajjhataṃ cetosamathamānuyutto anirākatajjhāno”ti ettāvatā adhicit-tasikkhā, “vipassanāya samannāgato”ti ettāvatā adhipaññāsikkhā. “Brūhetā suññāgārānan”ti iminā pana samathavasena suññāgāravaḍḍhane (3.0343) adhi-cittasikkhā, vipassanāvasena adhipaññāsikkhāti evaṃ dvepi sikkhā saṅgahetvā vuttā. Ettha ca “ajjhataṃ cetosamathamānuyutto anirākatajjhāno”ti imehi padehi sīlānurakkhikā eva cittekaggatā kathitā, “vipassanāyā”ti iminā padena sīlānura-kkhiko saṅkhārapariggaho.

Kathaṃ cittekaggatā sīlamanurakkhati? Yassa hi cittekaggatā natthi, so byādhimhi uppanne vihaññati, so byādhivihato vikkhittacitto sīlaṃ vināsetvāpi byādhivūpasamaṃ kattā hoti. Yassa pana cittekaggatā atthi, so taṃ byādhi-dukkaṃ vikkhambhetvā samāpattim samāpajjati, samāpanakkhaṇe dukkaṃ dūragataṃ hoti, balavataraṃ sukhamuppajjati. Evaṃ cittekaggatā sīlamanura-kkhati. Kathaṃ saṅkhārapariggaho sīlamanurakkhati? Yassa hi saṅkhārapari-ggaho natthi, tassa “mama rūpaṃ mama viññāṇaṃ”ti attabhāve balavamamattaṃ hoti, so tathārūpesu dubbhikkhabyādhibhayādīsu sampattesu sīlaṃ nāsetvāpi attabhāvaṃ posetā hoti. Yassa pana saṅkhārapariggaho atthi, tassa attabhāve balava-mamattaṃ vā sineho vā na hoti, so tathārūpesu dubbhikkhabyādhibhayādīsu sampattesu sacepissa antāni bahi nikkhamanti, sacepi ussussati visussati, khaṇḍākhaṇḍiko vā hoti satadhāpi sahassadhāpi, neva sīlaṃ vināsetvā attabhāvaṃ posetā hoti. Evaṃ saṅkhārapariggaho sīlaṃ anurakkhati.

“Brūhetā suññāgārānan”ti iminā pana tasseva ubhayassa brūhanā vaḍḍhanā

sātaccakiriyā dassitā. Evaṃ bhagavā yasmā “sabrahmacārīnaṃ piyo cassaṃ ...pe... bhāvanīyo cā”ti ime cattāro dhamme ākaṅkhandena natthaññaṃ kiñci kātabbaṃ, aññadatthu sīlādiguṇasamannāgateneva bhavitabbaṃ. Īdiso hi sabrahmacārīnaṃ piyo hoti manāpo garu bhāvanīyo. Vuttampi hetam-

“Sīladassanasampannaṃ, dhammaṭṭhaṃ saccavedinaṃ;

attano kamma kubbānaṃ, taṃ jano kurute piyaṃ”ti. (dha. pa. 217);

Tasmā “ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo cassaṃ ...pe... sīlesvevassa paripūrakārī ...pe... suññāgārānaṃ”ti vatvā idāni yasmā paccayalābhādiṃ (3.0344) patthayantenapi idameva karaṇīyaṃ, na aññaṃ kiñci, tasmā “ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu lābhī assaṃ”ti-ādīmāha. **Lābhī assanti** lābhāsāya saṃvarasilaparipūraṇaṃ pāḷiyaṃ āgataṃ. Kimīdisaṃ bhagavā anujānātīti? Na bhagavā sabhāvena īdisaṃ anujānātīti, mahākāruṇikatāya pana puggalajjhāsayaena evaṃ vuttanti dassento “**na bhagavā**”ti-ādīmāha. Tattha **ghāsesanaṃ chinnakatho, na vācaṃ payuttaṃ bhaṇeti** chinnakatho mūgo viya hutvā obhāsaparikathānimittaviññattipayuttaṃ ghāsesanaṃ vācaṃ na bhaṇe, na katheyvātīti attho. **Puggalajjhāsaya vasenā**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto “**yesaṃ hī**”ti-ādīmāha. Raso sabhāvabhūto ānisaṃso **rasānisaṃso**.

Paccayadānakārāti cīvarādipaccayadānavasena pavattakārā. **Mahapphalā mahānisaṃsā**ti ubhayametaṃ atthato ekaṃ, byañjana meva nānaṃ. “Pañcime, gahapatayo, ānisaṃsā”ti-ādīsu (mahāva. 285) hi ānisaṃsasaddo phalapariyāyopi hoti. Mahantaṃ vā lokiyasukhaṃ phalanti pasavantīti **mahapphalā**, mahato lokuttarasukhassa paccayā hontīti **mahānisaṃsā**. Tenāha “**lokiyasukhena phalabhūtenā**”ti-ādi.

Peccabhavaṃ gatāti petūpapattivasena nibbattiṃ upagatā. Te pana yasmā idha katakālakiriyā kālena katajīvitupacchedā honti, tasmā vuttaṃ “**kālakatā**”ti. Sassusasurā ca tappakkhikā ca **sassusasurapakkhikā**. Te ñātiyonisambandhena āvāhavivāhasambandhavasena sambaddhā **ñātī**. **Sālohitā**ti yonisambandhavasena. **Ekalohitabaddhā**ti ekena samānena lohitasambandhena sambaddhā. **Pasannacittoti** pasannacittako. Kālakato pitā vā mātā vā petayoniyam uppannoti adhikārato viññāyatīti vuttaṃ. **Mahānisaṃsameva hotīti** tassa tathāsīlasampannattāti adhippāyo.

Ajjhottharītāti madditā. **Na ca maṃ arati saheyyātī**ti maṃ ca arati na abhibhaveyya na maddeyya na ajjhotthareyya. **Uppannanti** jātaṃ nibbattaṃ. Sīlādiguṇayutto hi aratiñca ratiñca sahati ajjhottharati, madditvā tiṭṭhati, tasmā īdisamattānaṃ icchantenapi sīlādiguṇayutteneva bhavitabbanti (3.0345) dasseti. **Cittutrāso** bhāyatīti **bhayaṃ, ārammaṇaṃ** bhāyati etasmāti **bhayaṃ**. Taṃ duvidhampi bhayaṃ bheravañca sahati abhibhavatīti **bhayabheravasaho**. Sīlādiguṇayutto hi bhayabheravaṃ sahati ajjhottharati, madditvā tiṭṭhati ariyakoṭiyavāsī mahādattatthero viya.

Thero kira maggaṃ paṭipanno aññataraṃ pāsādikaṃ araññaṃ disvā “idhevajja samaṇadhammaṃ katvā gamissāmī”ti maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhāmūle saṅghāṭiṃ paññapetvā pallaṅkaṃ ābhujitvā nisīdi. Rukkhadevatāya dārakātherassa sīlatejena sakabhāvena saṅghātum asakkontā vissaramakaṃsu. Deva-

tāpi sakalarukkhaṃ cālesi. Thero acalova nisīdi. Sā devatā dhūmāyi pajjali. Neva sakkhi theram cāletum. Tato upāsakavaṇṇenāgantvā vanditvā aṭṭhāsi. “Ko eso”ti vuttā “aham, bhante, tasmim rukke adhivatthā devatā”ti avoca. Tvaṃ ete vikāre akāsīti. Āma, bhanteti. “Kasmā”ti ca vuttā āha “tumhākaṃ, bhante, silatejena dārakā sakabhāvena saṅghātum asakkontā vissaramakaṃsu, sāhaṃ tumhe palāpetum evamakāsin”ti. Thero āha “atha kasmā ‘idha, bhante, mā vasatha, mayhaṃ aphāsukan’ti paṭikacceva nāvacāsi, idāni pana mā maṃ kiñci avaca, ‘ariyakoṭiya-mahādatto amanussabhayena gato’ti vacanato lajjāmi, tenāhaṃ idheva vasissaṃ, tvaṃ pana ajjekadivasam yattha katthaci vasāhi”ti. Evaṃ silādiguṇayutto bhaya-bheravasaho hoti, tasmā īdisamattānaṃ icchantenapi silādiguṇayutteneva bhavita-bbanti dasseti. Dutiyādīni uttānatthāni.

Ākaṅkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Migasālāsuttādivaṇṇanā

75-80. Pañcame imassa hi puggalassa silavirahitassa paññā silam paridhova-tīti akhaṇḍādibhāvāpādanena silam ādimajjhapariyosānesu paññāya (3.0346) suvisodhitam karoti. Yassa hi abbhantare silasamvaro natthi, ugghaṭitaññutāya pana cātuppadikagāthāpariyosāne paññāya silam dhovitvā saha paṭisambhidāhi arahattam pāpuṇāti, ayaṃ paññāya silam dhovati nāma seyyathāpi santatimahāmatto.

Silavā pana paññaṃ dhovati. Yassa (dī. ni. aṭṭha. 1.317) hi puthujjanassa silam saṭṭhi-asitivassāni akhaṇḍam hoti, so maraṇakālepi sabbakilese ghātetvā silena paññaṃ dhovitvā arahattam gaṇhāti kandarasālapariveṇe mahāsaṭṭhivassatthero viya. There kira maraṇamañce nipajjitvā balavavedanāya nitthunante tissamahārājā “theram passissāmi”ti gantvā pariveṇadvāre ṭhito tam saddam sutvā pucchi “kassa saddo ayan”ti. Therassa nitthunanasaddoti. “Pabbajjāya saṭṭhivassena vedanāpariggahamattampi na katam, idāni na tam vandissāmi”ti nivattitvā mahābodhiṃ vanditum gato. Tato upaṭṭhākadaharo theram āha “kiṃ no, bhante, lajjāpetha, saddhopi rājā vipaṭisārī hutvā ‘na vandissāmi’ti gato”ti. Kasmā, āvusoti? Tumhākaṃ nitthunanasaddam sutvāti. “Tena hi me okāsam karoṭhā”ti vatvā vedanam vikkhambhetvā arahattam patvā daharassa saññaṃ adāsi “gacchāvuso, idāni rājānam amhe vandāpehi”ti. Daharo gantvā “idāni kira theram vandathā”ti āha. Rājā susumārapatitena theram vandanto “nāhaṃ ayyassa arahattam vandāmi, puthujjanabhūmiyam pana ṭhatvā rakkhitasīlameva vandāmi”ti āha. Evaṃ silena paññaṃ dhovati nāma. Sesam vuttameva. Chaṭṭhādīsu natthi vattabbaṃ.

Migasālāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Ākaṅkhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(9) 4. theravaggo

1-8. Vāhanasuttādivaṇṇanā

81-88. Catutthassa paṭhame **vimariyādīkatena**ti nimmariyādīkatena. **Cetasā**ti evaṃvidhena cittena viharati. Tattha dve mariyādā kilesamariyādā ca ārammaṇamariyādā ca. Sace hissa rūpādike ārabha rāgādayo (3.0347) uppajjeyyumaṃ, kilesamariyādā tena katā bhavēyya. Tesu panassa ekopi na uppannoti kilesamariyādā natthi. Sace panassa rūpādiddhamme āvajjentassa ekacce āpāthaṃ nāgaccheyyumaṃ, evamassa ārammaṇamariyādā bhavēyya. Te panassa dhamme āvajjentassa āpāthaṃ anāgatadhammo nāma natthi ārammaṇamariyādāpi natthi. Idha pana kilesamariyādā adhippetāti āha “**kilesamariyādaṃ bhindivā**”ti-ādi. Tatiyā-dīsu natthi vattabbaṃ.

Vāhanasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Kokālikasuttādivaṇṇanā

89-90. Navame (saṃ. ni. ṭī. 1.1.181) kokālikanāmakā dve bhikkhū. Tato idhādhippetamaṃ niddhāretvā dassetaṃ “**koyamaṃ kokāliko**”ti pucchā. Suttassa aṭṭhuppattiṃ dassetaṃ “**kasmā ca upasaṅkamī**”ti pucchā. **Ayamaṃ kirāti**-ādi yathākkamaṃ tāsamaṃ vissajjanaṃ. Vivekavāsaṃ vasitukāmatā appicchatāya ca **mā no kassaci ...pe... vasimsu. Āghātaṃ uppādesi** attano icchāvighātanato. **Therā bhikkhusaṅghassa niyyādayimsu** payuttavācāya akatattā therehi ca adāpitattā. **Pubbepi ...pe... maññeti** iminā therānaṃ kohaṅṅe ṭhitabhāvaṃ āsaṅkati avaṇe vaṇamaṃ passanto viya, suparisuddhe ādāsatale jallamaṃ utṭhāpento viya ca.

Aparajjhivāti bhagavato sammukhā “pāpabhikkhū jātā”ti vatvā. **Mahāsāvajjada-ssanattanti** mahāsāvajjabhāvadassanattamaṃ, ayameva vā pāṭho. **Māhevanti** mā evamāha, mā evamaṃ bhaṇi. Saddhāya ayo uppādo saddhāyo, taṃ

āvahatīti **saddhāyikoti** āha “**saddhāya āgamakaro**”ti. **Saddhāyikoti** vā saddhāya ayitabbo, saddheyyoti attho. Tenāha “**saddhātabbavacano vā**”ti.

Piḷakā nāma bāhirato paṭṭhāya aṭṭhīni bhindanti, imā pana paṭṭhamameva aṭṭhīni bhinditvā uggatā. Tenāha “**aṭṭhīni bhinditvā uggatāhi piḷakāhī**”ti. **Taruṇabelu-vamattiyoti** taruṇabillaphalamattiyo. **Visagilitoti** khittapaharaṇo (3.0348). Tañca baḷisaṃ visasamaññā loke. Ārakkhadevatānaṃ saddaṃ sutvāti padaṃ ānetvā sambandho.

Brahmaloketi suddhāvāsaloke. **Varākoti** anuggahavacanametam. Hīnapariyāyoti keci. **Piyasīlāti** iminā etasmiṃ atthe niruttinayena pesalāti padasiddhīti dasseti. **Kabarakkhīnīti** byādhibalena paribhinnavaṇṇatāya kabarabhūtāni akkhīni. **Yattakanti** bhagavato vacanaṃ aññathā karontena yattakaṃ tayā aparaddhaṃ, tassa pamāṇaṃ natthīti attho. Yasmā anāgāmino nāma pahīnakāmacchandabyāpādā honti, tvañca diṭṭhikāmacchandabyāpādavasena idhāgato, tasmā yāvañca te idaṃ aparaddhanti evamettha attho daṭṭhabbo.

Adiṭṭhippattoti appattadiṭṭhiko. **Gilitaviso viya** visaṃ gilitvā ṭhito viya. **Kuṭhārisa-disā** mūlapacchindanaṭṭhena. **Uttamattheti** arahatte. **Khīṇāsavoti vadati** sunakkhatto viya acelaṃ korakkhattiyaṃ. **Yo** aggasāvako viya **pasamsitabbo khīṇāsavo**, tam “dussilo ayan”ti vadati. **Vicinātīti** ācinoti pasavati. Pasamsiyanindā tāva sampannaguṇaparidhaṃsanavasena pavattiyā sāvajjatāya kaṭukavipākā, nindiyappasamsā pana kathaṃ tāya samavipākāti? Tattha avijjamānaguṇasamāropaṇena attano paresaṅca micchāpaṭipattihetubhāvato pasamsiyena tassa samabhāvakaraṇato ca. Lokepi hi asūraṃ sūrena samaṃ karonto gārayho hoti, pageva duppaṭipannaṃ suppaṭipannaṃ samaṃ karontoti.

Sakena dhanenāti attano sāpateyyena. **Ayaṃ appamattako aparādho** diṭṭhadhammikattā sappatikārattā ca tassa. **Ayaṃ mahantataro kali** katūpacitassa samparāyikattā appatikārattā ca.

Nirabbudoti gaṇanāviseso esoti āha “**nirabbudagaṇanāyā**”ti, satasahassaṃ nirabbudānanti attho. **Yamariyagarahī nirayaṃ upetīti** ettha yathāvutta-āyuppaṃ māṇaṃ pākatikavasena ariyūpavādinā vuttanti veditabbaṃ. Aggasāvakānaṃ pana guṇamahantatāya tatopi ativiya mahantataramevāti vadanti.

Atha (3.0349) **kho brahmā sahampatīti** ko ayaṃ brahmā, kasmā ca pana bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavocāti? Ayaṃ kassapassa bhagavato sāsane sahako nāma bhikkhu anāgāmī hutvā suddhāvāsesu uppanno, tattha sahampati brahmāti sañjānanti. So panāhaṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā “padumanirayaṃ kittessāmi, tato bhagavā bhikkhūnaṃ ārocessati, athānusandhikusalā bhikkhū tathāyuppamāṇaṃ pucchissanti, bhagavā ācikkhanto ariyūpavāde ādīnaṃ pakāsessati”ti iminā kāraṇena bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavoca.

Magadharatṭhe saṃvohārato **māgadhako pattho**, tena. **Paccitabbatṭhānassāti** nirayadukkheṇa paccitabbappadesassa etaṃ abbudoti nāmaṃ. **Vassagaṇanāti** ekato paṭṭhāya dasaguṇitaṃ abbuda-āyumi tato aparaṃ vīsatiṃguṇitaṃ nirabbudādisu vassagaṇanā veditabbā. Ayañca gaṇanā aparicitānaṃ dukkarāti vuttaṃ “**na taṃ sukaraṃ saṅkhātun**”ti. Keci pana “tattha tattha paridevanānattena kammakā-

raṇanānattenapi imāni nāmāni laddhānī”ti vadanti, apare “sītanarakā ete”ti. **Sabbatthā**ti ababādīsu padumapariyosānesu sabbesu nirayesu. **Esa nayoti** heṭṭhimato uparimassa vīsatiḅuṇataḅ atidisati. Dasame natthi vattabbaḅ.

Kokālikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Theravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(10) 5. upālivaggo

1-4. Kāmabhogīsuttādivaṇṇanā

91-94. Pañcamassa paṭhamādīni uttānatthāni. Catutthe tapanāḅ santapanāḅ kāyassa khedanaḅ tapo, so etassa atthīti tapassī, taḅ **tapassiḅ**. Yasmā tathābhūto tapanissito, tapo vā tannissito, tasmā āha “**tapanissitakan**”ti. Lūkhaḅ pharusāḅ sādhusammatācāravirahato na pasādaniyaḅ ājivati vattatīti lūkhājivī, taḅ **lūkhājiviḅ**. **Upakkosatī**ti uppaṇḅeti (3.0350), upahasanasena paribhāsati. **Upavadatī**ti avaññāpubbakaḅ apavadati. Tenāha “**hīleti vambheti**”ti.

Kāmabhogīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Uttiyasuttavaṇṇanā

95. Pañcame paccante bhavaḅ **paccantimaḅ**. Pākārassa thirabhāvaḅ uddhamuddhaḅ pāpetīti **uddhāpaḅ**, pākāramūlaḅ. **Ādi**-saddena pākāradvārabandhaparikhādīnaḅ saṅgaho veditabbo. Paṇḅitadovārikaṭṭhāniyaḅ katvā bhagavā attānaḅ dassesīti dassento “**ekadvāranti kasmā āhā**”ti codanaḅ samuṭṭhāpesi. Yassā paññāya vasena puriso paṇḅitoti vuccati, taḅ **paṇḅiccanti** āha “**paṇḅiccena samannāgato**”ti. Taḅtaḅ-itikattabbatāsu chekabhāvo byattabhāvo **veyyattiyaḅ**. Medhati sammohaḅ hiṃsati vidhamatīti medhā, sā etassa atthīti **medhāvī**. Ṭhāne ṭhāne uppatti etissā atthīti **ṭhānuppattikā**, Ṭhānaso uppajjanapaññā. Anupariyāyanti etenāti anupariyāyo, so eva pathoti **anupariyāyapatho**, parito pākārassa anusaḅyāyanamaggo. Pākārabhāgā sandhātabbā etthāti **pākārasandhi**, pākārassa phullitappadeso. So pana heṭṭhimantena dvinnampi iṭṭhakānaḅ vigamena evaḅ vuccatīti āha “**dvinnaḅ iṭṭhakānaḅ apagatatṭhānan**”ti. **Chinnaṭṭhānanti** chinnabhinnaḅ, chiddaṭṭhānaḅ vā. Tañhi vivaranti vuccati.

Uttiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-8. Kokanudasuttādivaṇṇanā

96-98. Chaṭṭhe **khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ** ārammaṇaṭṭhena “rūpaṃ attato samānupassatī”ti-ādivacanato. **Avijjāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ** upanissayādibhāvena pavattanato. Yathāha “assutavā, bhikkhave, puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido”ti-ādi (dha. sa. 1007). **Phassopi diṭṭhiṭṭhānaṃ.** Yathā (3.0351) cāha “tadapi phassapaccayā (dī. ni. 1.118-130) phussa phussa paṭisaṃvediyantī”ti (dī. ni. 1.144) ca. **Saññāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ.** Vuttañhetam “saññānidānā hi papañca-saṅkhā (su. ni. 880; mahāni. 109), pathavito saññatvā”ti (ma. ni. 1.2) ca ādi. **Vita-kkopi diṭṭhiṭṭhānaṃ.** Vuttampi cetam “takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccam musāti dvayadhammāhū”ti (su. ni. 892; mahāni. 121), “takkī hoti vīmaṃsī”ti (dī. ni. 1.34) ca ādi. **Ayonisomanasikāropi diṭṭhiṭṭhānaṃ.** Tenāha bhagavā- “tassevaṃ ayoniso manasikaroto channaṃ diṭṭhīnaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjati, atthi me attāti tassa saccato thetato diṭṭhi uppajjati”ti-ādi (ma. ni. 1.19).

Yā diṭṭhīti idāni vuccamānānaṃ aṭṭhārasannaṃ padānaṃ sādharmaṇaṃ mūlapadaṃ. Diṭṭhiyeva **diṭṭhigataṃ** gūthagataṃ viya, diṭṭhīsu vā gataṃ idaṃ dassanaṃ dvāsaṭṭhidiṭṭhīsu antogadhattātipi **diṭṭhigataṃ**, diṭṭhiyā vā gataṃ **diṭṭhigataṃ**. Idañhi “atthi me attā”ti-ādi diṭṭhiyā gamanamattameva, natthettha attā vā nicco vā kocīti vuttaṃ hoti. Sā cāyaṃ diṭṭhi dunniggamaṇaṭṭhena **gahanaṃ**. Duratikkamaṭṭhena sappaṭibhayaṭṭhena ca **kantāro** dubbhikkhakantāravāḷakantārādayo viya. Sammādiṭṭhiyā vinivijjanaṭṭhena, vilomaṇaṭṭhena vā **visūkaṃ**. Kadāci sassatassa, kadāci ucchedassa vā gahaṇato virūpaṃ phanditanti **vipphanditaṃ**. Bandhanaṭṭhena **saṃyojanaṃ**. Diṭṭhiyeva anto tudanaṭṭhena dunnīharaṇiyatṭhena ca sallanti **diṭṭhisallaṃ**. Diṭṭhiyeva pīḷakaraṇaṭṭhena sambādhoti **diṭṭhisambādho**. Diṭṭhiyeva mokkhāvaraṇaṭṭhena palibodhoti **diṭṭhipalibodho**. Diṭṭhiyeva dummacānīyaṭṭhena bandhananti **diṭṭhibandhanaṃ**. Diṭṭhiyeva duruttaraṇaṭṭhena papātoti **diṭṭhipapāto**. Diṭṭhiyeva thāmagataṭṭhena anusayoti **diṭṭhānusayo**. Diṭṭhiyeva attānaṃ santāpetīti **diṭṭhisantāpo**. Diṭṭhiyeva attānaṃ anudahaṭṭīti **diṭṭhipariḷāho**. Diṭṭhiyeva kilesakāyaṃ ganthetīti **diṭṭhigantho**. Diṭṭhiyeva bhusaṃ ādiyatīti **diṭṭhupā-dānaṃ**. Diṭṭhiyeva “saccan”ti-ādivasena abhinivisatīti **diṭṭhābhiniveso**. Diṭṭhiyeva “idaṃ paran”ti āmasati, parato vā āmasatīti **diṭṭhiparāmāso**, samuṭṭhāti etenāti samuṭṭhānaṃ, kāraṇaṃ. Samuṭṭhānassa bhāvo samuṭṭhānaṭṭho, tena **samuṭṭhāna-ṭṭhena**, kāraṇabhāvenāti attho. Sattamaṭṭhamesu natthi vattabbaṃ.

Kokanudasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Upālisuttādivaṇṇanā

99-100. Navame (3.0352) ajjhogāhetvā adhippetamatthaṃ sambhavitum

sādhetaṃ dukkhāni **durabhisambhavāni**. Aṭṭhakathāyaṃ pana tattha nivāsoyeva dukkhoti dassetaṃ “**sambhavitum dukkhāni dussahāni**” ti vuttaṃ. **Araññavanapa-tthānī**ti araññalakkhaṇappattāni vanasaṇḍāni. Vanapatthasaddo hi saṇḍabhūte rukkhasamūhepi vattatīti araññaggahaṇaṃ. **Pavivekanti** pakārato, pakārehi vā vivecanaṃ, rūpādiputhuttārammaṇe pakārato gamanādi-iriyāpathappakārehi attano kāyassa vivecanaṃ, gacchatopi tiṭṭhatopi nisajjatopi nipajjatopi ekasseva pavatti. Teneva hi vivecetabbānaṃ vivecanākārassa ca bhedato bahuviddhattā te ekattena gahetvā “pavivekan”ti ekavacanaena vuttaṃ. **Dukkaraṃ pavivekanti** vā pavivekaṃ kattaṃ na sukhanti attho. **Ekībhāveti** ekattabhāve. **Dvayaṃdvayārā-moti** dvinnaṃ dvinnaṃ bhāvābhīrato. **Haranti viyāti** saṃharanti viya vighātuppāda-nena. Tenāha “**ghasanti viyā**” ti. Bhayasantāsuppādanena khāditum āgatā yakkha-rakkhasapisācādayo viyāti adhippāyo. **Īdisassāti** aladdhasamādhino. **Tiṇapaṇṇa-migādisaddehī**ti vāteritānaṃ tiṇapaṇṇādīnaṃ migapakki-ādīnañca bhīsanakehi bheravehi saddehi. **Vividhehi ca** aññehi khāṇu-ādīhi yakkhādi-ākārehi upaṭṭhitehi **bhīsanakehi**. Ghaṭena kiḷā **ghaṭikāti** eke. Dasamaṃ uttānameva.

Upālisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Upālivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

3. Tatiyaṇṇāsakaṃ

(11) 1. samaṇasaññāvaggo

1-12. Samaṇasaññāsuttādivaṇṇanā

101-112. Tatiyassa (3.0353) paṭhamādīni uttānāni. Chaṭṭhe **nijjarakāraṇānī**ti pajahanakāraṇāni. Imasmiṃ maggo kathīyatīti katvā “**ayaṃ heṭṭhā ...pe... puna gahitā**” ti vuttaṃ. Kiñcāpi nijjiṇṇā micchādiṭṭhīti ānetvā sambandhitabbaṃ. Yathā micchādiṭṭhi vipassanāya nijjiṇṇāpi na samucchinnāti samucchadappahānadassanattamaṃ puna gahitā, evaṃ micchāsaṅkappādayopi vipassanāya pahīnāpi asamu-cchinnatāya idha puna gahitāti ayamatto “micchāsaṅkappassā” ti-ādīsu sabbapa-desu vattabboti dasseti “**evaṃ sabbapadesu yojetabbo**” ti iminā. **Ettha cā** Ti

“sammāvimuttipaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti”ti etasmiṃ pālipade. Ettha ca samucchadavasena ca paṭippassaddhivasena ca paṭipakkhadhammānaṃ sammadeva vimuccanaṃ **sammāvimutti**. Tappaccayā ca maggaphalesu aṭṭha indriyāni bhāvanāpāripūriṃ upagacchanti maggasampayuttānipi saddhādīni indriyāni uddhaṭāni. Maggavasena hi phalesu bhāvanāpāripūri nāmāti. **Abhinandanatṭhenāti** ativiya sinehanatṭhena. Idañhi somanassindriyaṃ ukkaṃsagatasātasabhāvato sampayuttadhamme sinehantaṃ tementaṃ viya pavattati. **Pavattasantati-ādhipateyyatṭhenāti** vipākasantānassa jīvane adhipati-bhāvena. **Evanti-ādi** vuttasseva atthassa nigamaṃ. Sattamādīni uttānatthāni.

Samaṇasaññāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Samaṇasaññāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(12) 2. paccorohaṇivaggo

1-4. Paṭhama-adhammasuttādivaṇṇanā

113-6. Dutiyaṃ paṭhamadutiyaṃ uttānatthāni. **Tatiye jānaṃ jānāti**ti sabbaññutaññāṇena jānitabbaṃ sabbaṃ jānāti eva. Na hi padesañāṇe (3.0354) ṭhito jānitabbaṃ sabbaṃ jānāti. Ukkaṭṭhaniddesena hi avisesaggahaṇena ca “jānaṃ”ti iminā niravasesaṃ ñeyyajātaṃ pariggayhatīti tabbisayāya jānanakiriyaṃ sabbaññutaññāṇameva karaṇaṃ bhavituṃ yuttaṃ, pakaraṇavasena “bhagavā”ti saddantarāsannidhānena ca ayamatto vibhāvetabbo. **Passitabbameva passatīti** dibbacakkhupaññācakkhudhammacakkhubuddhacakkhusamantacakkhusaṅkhātehi ñāṇacakkhūhi passitabbaṃ passati eva. Atha vā **jānaṃ jānāti**ti yathā aññe savipallāsā kāmārūpapariññāvādino jānantāpi vipallāsavasena jānanti, na evaṃ bhagavā. Bhagavā pana pahīnavipallāsattā jānanto jānāti eva, diṭṭhidassanassa abhāvā passanto passatiyevāti attho. **Cakkhu viya bhūtoti** dassanapariṇāyakaṭṭhena cakkhu viya bhūto. Yathā hi cakkhu sattānaṃ dassanatthaṃ pariṇeti sādheti, evaṃ lokassa yāthāvadassanasādhanatopi dassanakiccapariṇāyakaṭṭhena cakkhu viya bhūto, paññācakkhumayattā vā sayambhuñāṇena paññācakkhuṃ bhūto pattoti vā cakkhubhūto.

Ñāṇasabhāvoti viditakaraṇatṭhena ñāṇasabhāvo. Aviparītasabhāvatṭhena pariyaṭṭidhammappavattanato vā hadayena cintetvā vācāya nicchāritadhammama-yoti **dhammabhūto**. Tenāha “**dhammasabhāvo**”ti. Dhammā vā bodhipakkhiyā tehi uppannattā lokassa ca taduppādanato, anaññasādhāraṇaṃ vā dhammaṃ patto adhigatoti **dhammabhūto**. Seṭṭhatṭhena brahmabhūtoti āha “**seṭṭhasabhāvo**”ti. Atha vā brahmā vuccati maggo, tena uppannattā lokassa ca taduppādanato,

tañca sayambhuññena pattoti **brahmabhūto**. Catusaccadhammaṃ vadatīti **vattā**. Ciraṃ saccappaṭivedhaṃ pavattento vadatīti **pavattā**. **Atthaṃ nīharitvā**ti dukkhādi-atthaṃ tatthāpi pīḷanādi-atthaṃ uddharitvā. Paramatthaṃ vā nibbānaṃ pāpāyitā **ninnetā**. Amatādhiḡamaṃ paṭipattidesanāya amatasacchikiriyāṃ sattesu uppādetto amataṃ dadātīti **amatassa dātā**. Bodhipakkhiyadhammānaṃ tadāyattabhāvato **dhammasāmi**. Catutthe natthi vattabbaṃ.

Paṭhama-adhammasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-42. Saṅgāravasuttādivaṇṇanā

117-154. Pañcame (3.0355) **appakā**ti thokā, na bahū. **Athāyaṃ itarā pajā**ti yā panāyaṃ avasesā pajā sakkāyadiṭṭhitīrameva anudhāvati, ayameva bahutarāti attho. **Sammadakkhā**teti sammā akkhāte sukathite. **Dhammeti** tava desanā-dhamme. **Dhammānuvattinoti** taṃ dhammaṃ sutvā tadanucchavikaṃ paṭipadaṃ pūretvā maggaphalāsacchikaraṇena dhammānuvattino. **Maccuno ṭhānabhū**tanti kilesamārasaṅkhātassa maccuno nivāsaṭṭhānabhūtaṃ. **Suduttaraṃ taritvā pārame**ssantīti ye janā dhammānuvattino, te etaṃ suduttaraṃ duratikkamaṃ māradheyyaṃ taritvā atikkamitvā nibbānapāraṃ gamissantīti.

Kaṇhaṃ dhammaṃ vippahāyāti kāyaduccaritādibhedāṃ akusalaṃ dhammaṃ jahitvā. **Sukkaṃ bhā**vetthāti paṇḍito bhikkhu abhinikkhamaṇato paṭṭhāya yāva arahattamaggā kāyasucaritādibhedāṃ sukkaṃ dhammaṃ bhāveyya. **Okā anokamāga**mmāti okaṃ vuccati ālayo, anokaṃ vuccati anālayo. Ālayato nikkhamitvā anālayasaṅkhātāṃ nibbānaṃ paṭicca ārabha.

Tatrābhiratimiccheyyāti yasmiṃ anālayasaṅkhāte viveke nibbāne imehi sattehi durabhiraṃ, tatrābhiratimiccheyya. **Duvidhepi kām**eti vatthukāmakilesakāme. **Cittaklese**hīti pañcahi nīvaraṇehi **attānaṃ pari**yodapeyya vodāpeyya, parisodheyyāti attho.

Sambodhiyaṅgesūti sambojjhaṅgesu. **Sammā cittaṃ subhā**vitanti sammā hetunā nayena cittaṃ suṭṭhu bhāvitaṃ vadḍhitaṃ. **Jutimantoti** ānubhāvavanto, arahattamaggaññajutiyā khandhādibhede dhamme jotetvā ṭhitāti attho. **Te loke pari**nibbutāti te imasmiṃ khandhādiloke parinibbutā nāma arahattappattito paṭṭhāya kilesavaṭṭassa khepitattā sa-upādisesena, carimacittanirodhena khandhavaṭṭassa khepitattā anupādisesena cāti dvīhi parinibbānehi parinibbutā, anupādāno viya padīpo apanṇattikabhāvaṃ gatāti attho.

Ito paraṃ yāva tatiyo paṇṇāsako, tāva uttānatthameva.

Saṅgāravasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

4. Catutthapaṇṇāsakaṃ

155-166. Catutthassa (3.0356) paṭhamavaggo uttānatthoyeva.

1-44. Brāhmaṇapaccorohaṇīsuttādivaṇṇanā

167-210. Dutiye ca paṭhamādīni uttānatthāni. Dasame **pacchābhūmivāsinoti** paccantadesavāsino. **Sevālamālikā**ti pātova udakaṃ orohitvā sevālañceva uppalā-dīni ca gahetvā attano udakasuddhikabhāvajānanatthañceva “lokassa ca udakena suddhi hotī”ti imassa atthassa jānanatthañca mālaṃ katvā pilandhanakā. **Udakorohakā**ti pāto majjhanhe sāyanhe ca udaka-orohaṇakā. Tenāha “**sāyatatiyakaṃ udakorohaṇānuyogamanuyuttā**”ti. Ekādasamādīni uttānatthāni. Catutthe paṇṇā-sake natthi vattabbaṃ.

Brāhmaṇapaccorohaṇīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

(21) 1. karajakāyavaggo

1-536. Paṭhamanirayasaggasuttādivaṇṇanā

211-746. Pañcamassa paṭhamādīni uttānatthāni. Navame yasmiṃ santāne kāmāvacarakammaṃ mahaggatakammañca katūpacitaṃ vipākādāne laddhāva-saraṃ hutvā ṭhitaṃ, tesu kāmāvacarakammaṃ itaraṃ nīharitvā sayamaṃ tattha ṭhatvā attano vipākaṃ dātuṃ na sakkoti, mahaggatakammameva pana itaraṃ paṭibāhitvā attano vipākaṃ dātuṃ sakkoti garubhāvato. Tenāha “**taṃ mahogho parittaṃ udakaṃ viyā**”ti-ādi. Ito paraṃ sabbattha uttānameva.

Paṭhamanirayasaggasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Dasakanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Ekādasakanipāta-ṭīkā

1. Nissayavaggo

1-10. Kimatthiyasuttādivaṇṇanā

1-10. Ekādasakanipātassa (3.0357) paṭhamādīni uttānatthāneva. Dasame **janitasminti** kammakilesehi nibbatte, jane etasminti vā **janetasmim**, manussesūti attho. Tenāha “**ye gottapaṭisārino**” ti. Janitasmim-saddo eva vā i-kārassa e-kāraṃ katvā “janetasmin” ti vutto. **Janitasminti** ca janasminti attho veditabbo. Janitasminti sāmāññaggahaṇepi yattha catuvaṇṇasamaññā, tattheva manussaloke. **Khattiyo seṭṭhoti** ayaṃ lokasamaññāpi manussalokeyeva, na devakāye brahmakāye vāti dassetuṃ “**ye gottapaṭisārino**” ti vuttaṃ. **Paṭisarantīti** “ahaṃ gotamo, ahaṃ kassapo” ti paṭi paṭi attano gottaṃ anussaranti paṭijānanti vāti attho.

Kimatthiyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nissayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Anussativaggo

1-4. Paṭhamamahānāmasuttādivaṇṇanā

11-14. Dutiyaṃ paṭhamādīni uttānatthāni. Tatiye **kabaḷīkārāhārabhakkhānanti** kabaḷīkārāhārūpajīvīnaṃ. Ko pana devānaṃ āhāro, kā āhāraṃ vā? Sabbesampi kāmāvacaradevānaṃ sudhā āhāro. Sā heṭṭhimehi heṭṭhimehi uparimānaṃ uparimānaṃ paṇītatamā hoti, taṃ yathāsakaṃ divasavaseneva divase divase bhuñjanti. Keci pana “biḷārapadappamāṇaṃ sudhāhāraṃ bhuñjanti, so jivhāya

ṭhapitamatto yāva kesagganakhaggā kāyaṃ pharati, tesamyeva divasavasena (3.03 satta divase yāpanasamattho hoti” ti vadanti. **Asamayavimuttiyā vimuttoti** maggavimokkhena vimutto. Aṭṭhannañhi samāpattīnaṃ samāpajjanassa samayopi atthi tassa asamayopi, maggavimokkhena pana vimuccanassa samayo vā asamayo vā natthi. Yassa saddhā balavatī, vipassanā ca āraddhā, tassa gacchantassa tiṭṭhantassa nisīdantassa nipajjantassa khādantassa bhujantassa ca maggaphalappaṭivedho nāma na hotīti na vattabbaṃ. Iti maggavimokkhena vimuccantassa samayo vā asamayo vā natthīti maggavimokkho asamayavimutti nāma. Catutthe natthi vattabbaṃ.

Paṭhamamahānāmasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mettāsuttavaṇṇanā

15. Pañcame **sesajanāti** mettāya cetovimuttiyā alābhino. **Samparivattamānāti** dakkhiṇeneva passena asayitvā sabbaso parivattamānā. **Kākacchamānāti** ghurughurupassāsavasena vissaraṃ karontā. **Sukhaṃ supatīti** ettha duvidhā supanā sayane piṭṭhippasāraṇalakkhaṇā kiriyāmayacittehi avokiṇṇabhavaṅgappavattilakkhaṇā ca. Tathāyaṃ ubhayatthāpi sukhomeva supati. Yasmā saṅikaṃ nipajjitvā aṅgapaccaṅgāni samodhāya pāsādikena ākārena sayati, niddokkamanepi jhānaṃ samāpanno viya hoti. Tenāha “**evaṃ asupitvā**” ti-ādi.

dena nitthunanaṃ vijambhanaṃ ito cito ca viparivattanañca hotīti āha “**nitthunantā vijambhantā samparivattantā dukkhaṃ paṭibujjhanti**” ti. Ayaṃ pana sukkena suttattā sarīrakhedābhāvato nitthunanādivirahitova paṭibujjhati. Tena vuttaṃ “**evaṃ appaṭibujjhivā**” ti-ādi. Sukhappaṭibodho ca sarīravikārābhāvenāti āha “**sukhaṃ nibbikāraṇaṃ**” ti.

Bhaddakameva supinaṃ passatīti idaṃ anubhūtapubbavasena devatūpasamhāravasena cassa bhaddakameva supinaṃ hoti, na pāpakanti katvā vuttaṃ. Tenāha “**cetiyaṃ vandanto viyā**” ti-ādi. Dhātukkhobhahetukampi cassa bahulaṃ bhaddakameva siyā yebhuyyena cittajarūpānuguṇatāya utu-āhārajarūpānaṃ.

Ure (3.0359) āmukkamuttāhāro viyāti gīvāya bandhitvā ure lambitamuttāhāro viyāti kehici taṃ ekāvalivasena vuttaṃ siyā, anekaratanāvalisamūhabhūto pana muttāhāro aṃsappadesato paṭṭhāya yāva kaṭippadesassa heṭṭhābhāgā palambanto ure āmukkoyeva nāma hoti.

Visākhathero viyāti (visuddhi. 1.258) so kira pāṭaliputte kuṭumbiyo ahosi. So tattheva vasamāno assosi “tambapaṇṇidīpo kira cetiyamālālaṅkato kāsāvapajjoto, icchiticchitaṭṭhāneyevettha sakkā nisīdituṃ vā nipajjitūṃ vā, utusappāyaṃ senāsanasappāyaṃ puggalasappāyaṃ dhammassavanasappāyanti sabbamettha sulaḥhan” ti. So attano bhogakkhandhaṃ puttadārassa niyyātetvā dussante baddhena ekakahāpaṇeneva gharā nikkhamitvā samuddatīre nāvaṃ udikkhamāno ekaṃ māsaṃ vasi. So vohārakusalatāya imasmiṃ ṭhāne bhaṇḍaṃ kiṇitvā asukasmīṃ vikkiṇanto dhammikāya vaṇijjāya tenevantaramāsenā sahasaṃ abhisamhari. Iti anupubbena mahāvihāraṃ gantvā pabbajjaṃ yācati. So pabbājanatthāya sīmaṃ nīto taṃ sahasatthavikaṃ ovaṭṭikantarena bhūmiyaṃ pātesī. “Kimetan” ti ca vutte “kahāpaṇasahasam, bhante” ti vatvā, “upāsaka, pabbajitakālato paṭṭhāya na sakkā vicāretuṃ, idāneva naṃ vicārehī” ti vutte “visākhassa pabbajjaṭṭhānaṃ āgatā mā rittahatthā gamiṃsū” ti muñcitvā sīmāmālake vikkiritvā pabbajitvā upasampanno. So pañcavasso hutvā dvemātikā paguṇā katvā attano sappāyaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā ekekasmīṃ vihāre cattāro cattāro māse samapavattavāsaṃ vasamāno cari. Evaṃ caramāno-

“Vanantare ṭhito thero, visākho gajjamānako;
attano guṇamesanto, imamatthaṃ abhāsatha.

“Yāvatā upasampanno, yāvatā idha māgato;
etthantare khalitaṃ natthi, aho lābho te mārisā” ti. (visuddhi. 1.258);

So cittalapabbatavihāraṃ gacchanto dvedhāpathaṃ patvā “ayaṃ nu kho maggo, udāhu ayan” ti cintayanto aṭṭhāsi. Athassa pabbate adhivatthā devatā (3.0360) hatthaṃ pasāretvā “eso maggo” ti dasseti. So cittalapabbatavihāraṃ gantvā tattha cattāro māse vasitvā “paccūse gamissāmī” ti cintetvā nipajji. Caṅkamasīse maṇilarukkhe adhivatthā devatā sopānaphalake nisīditvā parodi. Thero “ko eso” ti āha. Ahaṃ, bhante, maṇilīyāti. Kissa rodasīti? Tumhākaṃ gamanaṃ paṭiccāti. Mayi idha vasante tumhākaṃ ko guṇoti? Tumhesu, bhante, idha vasantesu amanussā aññamaññaṃ mettaṃ paṭilabhanti, te dāni tumhesu gatesu kalahaṃ karissanti,

duṭṭhullampi kathayissantīti. Thero “sace mayi idha vasante tumhākaṃ phāsuvi-
hāro hoti, sundaran”ti vatvā aññepi cattāro māse tattheva vasitvā puna tattheva
gamanacittaṃ uppādesi. Devatāpi puna tattheva parodi. Eteneva upāyena thero
tattheva vasitvā tattheva parinibbāyīti. Evaṃ dhamattāvihārī bhikkhu amanu-
ssānaṃ piyo hoti.

Balavapiyacittatāyāti iminā balavapiyacittatāmattenapi satthaṃ na kamati,
pageva mettāya cetovimuttiyāti dasseti. **Khippameva cittaṃ samādhiyati**, kenaci
paripanthena parihīnajjhānassa byāpādassa dūrasamussāritabhāvato khippa-
meva samādhiyati, “āsavānaṃ khayāyā”ti keci. Sesam suviññeyyameva. Ettha ca
kiñcāpi ito aññakammaṭṭhānavasena adhigatajjhānānampi sukhasupanādayo āni-
saṃsā labbhanti. Yathāha-

“Sukhaṃ supanti munayo, ajjhataṃ susamāhitā;

suppabuddhaṃ pabujjhanti, sadā gotamasāvaka”ti. (visuddhi. mahāṭī. 1.258).

ca ādi-

Tathāpime ānisaṃsā brahmavihāralābhino anavasesā labbhanti byāpādādīnaṃ
ujvivipaccanīkabhāvato brahmavihārānaṃ. Tenevāha “nissaraṇaṃ hetam, āvuso,
byāpādassa, yadidaṃ mettācetovimutti”ti-ādi (dī. ni. 3.326; a. ni. 6.13). Byāpādā-
divasena ca sattānaṃ dukkhasupanādayoti tappaṭipakkhabhūtesu brahmavihā-
resu siddhesu sukhasupanādayo hatthagatā eva hontīti.

Mettāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Aṭṭhakanāgarasuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe (3.0361) **beluvagāmake**ti vesāliyā dakkhiṇapasse avidūre beluvagā-
mako nāma atthi, taṃ gocaragāmaṃ katvāti attho. **Sārappattakulagaṇanāyāti**
mahāsāramahappattakulagaṇanāya. **Dasame thāneti** aññe aññeti dasagaṇana-
ṭṭhāne. Aṭṭhakanagare jāto bhavoti **aṭṭhakanāgaro**. **Kukkuṭārāmoti** pāṭaliputte
kukkuṭārāmo, na kosambiyam.

Pakatatthappaṭiniddeso ta-saddoti tassa “bhagavatā”ti-ādīhi padehi samānādhi-
karaṇabhāvena vuttassa yena abhisambuddhabhāvena bhagavā pakato adhigato
supākaṭo ca, taṃ abhisambuddhabhāvaṃ saddhiṃ āgamanīyapaṭipadāya attha-
bhāveneva dassento “**yo so ...pe... abhisambuddho**”ti āha. Satipi ñāṇadassana-
saddānaṃ idha paññāvevacanabhāve tena tena visesena nesam visayavisesa
pavattidassanatthaṃ asādhāraṇañāṇavisesavasena, vijjāttayavasena, vijjābhiññā-
nāvaraṇavasena, sabbaññutaññāṇamaṃsacakkhavasena paṭivedhadesanāññā-
vasena ca tadatthaṃ yojetvā dassento “**tesam tesan**”ti-ādīmāha. Tattha **āsayānu-
sayam jānatā** āsayānusayañāṇena, **sabbaññeyyadhammaṃ passatā** sabbaññutā-
nāvaraṇañāṇehi. **Pubbenivāsādīhīti** pubbenivāsāsavakkhayañāṇehi. **Paṭivedhapa-
ññāyāti** ariyamaggapaññāya. **Desanāpaññāya passatāti** desetabbadhammaṃ
desetabbappakāraṃ bodhaneyyapuggalānañca āsayānusayacaritādhimutti-ādi-

bhedam dhammam desanāpaññāya yāthāvato passatā. **Arīnanti** kilesārīnam, pañcavidhamārānam vā sāsana vā paccatthikānam aññatitthiyānam. Tesam pana hananam pāṭihāriyehi abhibhavanam appaṭibhānatākaraṇam ajjupekkhaṇaṇca. Kesivinayasuttañcettha nidassanam. Tathā ṭhānāṭṭhānādīni **jānatā**. Yathā-kammūpage satte **passatā**. Savāsanānamāsavānam khīṇattā **arahatā**. Abhiññeyyādibhede dhamme abhiññeyyādito aviparītāvabodhato **sammāsambuddhena**.

Atha vā tīsu kālesu appaṭihataññatāya **jānatā**. Kāyakammādivasena tiṇṇampi kammānam ñāṇānuparivattito nisammakāritāya **passatā**. Davādīnampi abhāvasādhikāya pahānasampadāya **arahatā**. Chandādīnam (3.0362) ahānihetubhūtāya akkhayapaṭibhānasādhikāya sabbaññutāya **sammāsambuddhenāti** evam dasabala-aṭṭhārasa-āveṇikabuddhadhammavasenapi yojanā kātabbā.

Abhisankhatanti attano paccayehi abhisammukhabhāvena samecca sambhuyya kataṃ. Svāssa katabhāvo uppādanena veditabbo, na uppānassa paṭisaṅkharāṇenāti āha “**uppāditan**”ti. Te cassa paccayā cetanāpadhānāti dassetuṃ pāḷiyam “abhisankhataṃ abhisāñcetayitan”ti vuttanti “**cetayitam kappayitan**”ti atthamāha. **Abhisankhataṃ abhisāñcetayitanti** ca jhānassa pātubhāvadaśsanamukhena viddhamsanabhāvam ulliṅgeti. Yañhi ahutvā sambhavati, taṃ hutvā paṭiveti. Tenāha pāḷiyam “**yaṃ kho panā**”ti-ādi. **Samathavipassanādhamme** **ṭhitoti** ettha samathadhamme ṭhitattā samāhito vipassanam paṭṭhapetvā aniccānupassanādīhi niccasaññādayo pajahanto anukkamena taṃ anulomaññāṇam pāpetā hutvā vipassannādhamme ṭhito. Samathavipassanāsaṅkhātesu dhammesu rañjanaṭṭhena **rāgo**. Nandanaṭṭhena **nandī**. Tattha sukhumā apekkhā vuttā. Yā nīkantīti vuccati.

Evam santeti evam yathārutavaseneva imassa suttapadassa atthe gaḥetabbe sati. **Samathavipassanāsu chandarāgo kattabboti** anāgāmiphalaṃ anibbattetvā tadatthāya samathavipassanāpi anibbattetvā kevalam tattha chandarāgo kattabbo bhavissati. Kasmā? Tesu samathavipassanāsaṅkhātesu dhammesu chandarāgamattena anāgāminā laddhabbassa aladdha-anāgāmiphalenapi laddhabbattā. Tathā sati tena anāgāmiphalaṃ laddhabbameva hoti. Tenāha “**anāgāmiphalaṃ paṭiladdham bhavissati**”ti. Sabhāvato rasitabbattā aviparīto attho eva **attharaso**.

Aññāpi kāci sugatīyoti vinipātike sandhāyāha. **Aññāpi kāci duggatīyoti** asurakāyamāha.

Appam yācītena bahum dentena uḷārapurisena viya ekaṃ dhammam pucchītena “ayampi ekadhammo”ti kathitattā ekādasapi dhammā pucchāvasena ekadhammo nāma jāto paccekaṃ vākyaparisaṃpanāñāyena. **Pucchāvasenāti** “atthi nu kho, bhante ānanda, tena ...pe... sammāsambuddhena ekadhammo sammadakkhāto”ti evam (3.0363) pavattapucchāvasena. **Amatuppatti-atthenāti** amatabhāvassa uppattihetutāya, sabbānīpi kammaṭṭhānāni ekarasāpi amatādhigamassa paṭipattiyāti attho. Evamettha aggaphalabhūmi anāgāmiphalabhūmiti dveva bhūmiyo sarūpato āgatā, nānantariyatāya pana heṭṭhimāpi dve bhūmiyo atthato āgatā evāti daṭṭhabbāti. Pañca satāni aggho etassāti **pañcasataṃ**. Sesamettha uttānameva.

Atthakanāgarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Gopālasuttavaṇṇanā

17. Sattame **tisso kathā**ti tisso atthakathā, tividhā suttassa atthavaṇṇanāti attho. Ekekaṃ padaṃ nāḷaṃ mūlaṃ etissāti evaṃsaññitā **ekanālikā**. Ekekaṃ vā padaṃ nāḷaṃ atthaniggamanamaggo etissāti **ekanālikā**. Tenāha “**ekekassa padassa atthakathanan**”ti. Cattāro aṃsā bhāgā atthasallakhaṇūpāyā etissāti **caturassā**. Tenāha “**catukkaṃ bandhitvā kathanan**”ti. Niyamato nisinnassa āraddhassa vatto saṃvatto etissā atthīti **nisinnavattikā**, yathāraddhassa atthassa visuṃ visuṃ pariyosāpikāti attho. Tenāha “**paṇḍitagopālakam dassetvā**”ti-ādi. Ekekassapi padassa piṇḍatthadassanavasena bahūnaṃ padānaṃ ekajjhaṃ atthaṃ akathetvā ekamekassa padassa atthavaṇṇanā ayaṃ sabbattha labbhati. **Catukkaṃ bandhitvā**ti kaṇhapakkhe upamopameyyadvayaṃ, tathā sukkapakkheti idaṃ catukkaṃ yojetvā. Ayaṃ edisesu eva suttasu labbhati. **Pariyosānagamananti** keci tāva āhu “kaṇhapakkhe upamaṃ dassetvā upamā ca nāma yāvadeva upameyyasampañipādanatthāti upameyyatthaṃ āharitvā saṃkilesapakkhaniddeso ca vodānapakkhavi-bhāvanatthāyāti sukkapakkhampi upamopameyyavibhāgena āharitvā suttatthassa pariyosāpanaṃ. Kaṇhapakkhe upameyyaṃ dassetvā pariyosānagamanā-dīsupi eseva nayo”ti. Apare pana “kaṇhapakkhe, sukkapakkhe ca taṃtaṃ-upamū-pameyyatthānaṃ visuṃ visuṃ pariyosāpetvāva kathanam pariyosānagaman”ti vadanti. **Ayanti** nisinnavattikā. **Idhā**ti imasmiṃ gopālakasutte. **Sabbācariyānaṃ āciṇṇā**ti sabbehipi pubbācariyehi ācaritā saṃvaṇṇitā, tathā ceva pāḷi pavattāti.

Aṅgīyanti (3.0364) avayavabhāvena ñāyantīti **aṅgāni**, koṭṭhāsā. Tāni panettha yasmā sāvajjasabhāvāni, tasmā āha “**aṅgehīti aguṇakoṭṭhāsehī**”ti. **Gomaṇḍalanti** gosamūhaṃ. **Pariharitunti** rakkhituṃ. Taṃ pana pariharaṇaṃ pariggahetvā

vicaraṇanti āha “**pariggahetvā vicaritun**” ti. **Vaḍḍhinti** gunnaṃ bahubhāvaṃ bahu-
gorasatāsaṅkhātaṃ parivuddhiṃ. “Ettakamidan” ti rūpīyatīti **rūpaṃ**, parimāṇapari-
cchedopi sarīrarūpampīti āha “**gaṇanato vā vaṇṇato vā**” ti. **Na pariyesati** vinaṭṭha-
bhāvasseva ajānanato. **Nīlāti** ettha **iti**-saddo ādi-attho. Tena setasabalādivaṇṇaṃ
saṅgaṇhāti.

Dhanusattisūlādīti ettha issāsācariyānaṃ gāvīsu kataṃ **dhanulakkhaṇaṃ**.
Kumārabhattigaṇānaṃ gāvīsu kataṃ **sattilakkhaṇaṃ**. Issarabhattigaṇānaṃ
gāvīsu kataṃ **sūlalakkhaṇanti** yojanā. **Ādi**-saddena rāmaṇāsudevagaṇādīnaṃ
gāvīsu kataṃ pharasucakkādilakkhaṇaṃ saṅgaṇhāti.

Nīlamakkhikāti piṅgalamakkhikā, khuddakamakkhikā eva vā. Saṭati rujati etā-
yāti sātīkā, saṃvaḍḍhā sātīkā **āsātīkā**. Tenāha “**vaḍḍhanti**” ti-ādi. **Hāretāti** apanetā.

Vākenāti vākaṭṭhena. **Cīrakenāti** pilotikena. **Antovasseti** vassakālassa abbha-
ntare. **Niggāhanti** susumārādiggāharahitaṃ. **Pītanti** pāṇiyassa pītabhāvaṃ. Sīha-
byagghādīparissayena **sāsaṅko sappatibhaya**.

Pañca ahāni ekassāti pañcāhiko, so eva vāroti, **pañcāhikavāro**. Evaṃ **sattāhika-**
vāropi veditabbo. **Ciṇṇatṭhānanti** caritaṭṭhānaṃ gocaraggahitaṭṭhānaṃ.

Pititṭhānanti pitarā kātabbatṭhānaṃ, pitarā kātabbakiccanti attho. **Yathāruciṃ**
gahetvā gacchantīti gunnaṃ ruci-anurūpaṃ gocarabhūmiṃ vā nadipāraṃ vā
gahetvā gacchanti. **Gobhattanti** kappāsaṭṭhikādīmissaṃ gobhuñjitabbaṃ bhattaṃ.
Bhattaggaṇeneva yāgupi saṅgaṇhāti.

Dvīhākārehīti vuttaṃ ākāradvayaṃ dassetuṃ “**gaṇanato vā samuṭṭhānato vā**” ti
vuttaṃ. **Evaṃ pāliyaṃ āgatāti** “upacayo santati” ti jātiṃ dvidhā bhinditvā hadaya-
vatthum aggahetvā dasāyatanāni pañcadasa (3.0365) sukhumarūpānīti evaṃ **rūpa-**
kaṇḍapāliyaṃ (dha. sa. 666) āgatā. **Pañcavīsati rūpakoṭṭhāsāti** salakkhaṇato añña-
maññasāṅkarābhāvato rūpabhāgā. **Rūpakoṭṭhāsāti** vā visum visum appavattitvā
kalāpabhāveneva pavattanato rūpakalāpā. **Koṭṭhāsāti** ca aṃsā avayavāti attho.
Koṭṭhanti vā sarīraṃ, tassa aṃsā kesādayo koṭṭhāsāti aññepi avayavā koṭṭhāsā
viya **koṭṭhāsā**.

Seyyathāpīti-ādi upamāsaṃsandanaṃ. Tattha **rūpaṃ pariggahetvāti** yathā-
vuttaṃ rūpaṃ salakkhaṇato ñāṇena pariggaṇhitvā. **Arūpaṃ vavatthapetvāti** taṃ
rūpaṃ nissāya ārammaṇaṅca katvā pavattamāne vedanādike cattāro khandhe
arūpanti vavatthapetvā. **Rūpārūpaṃ pariggahetvā** Ti puna tattha yaṃ rūppanala-
kkhaṇaṃ, taṃ rūpaṃ. Tadaññaṃ arūpaṃ. Ubhayavinimuttaṃ kiñci natthi attā vā
attaniyaṃ vāti evaṃ rūpārūpaṃ pariggahetvā. Tadubhayaṅca avijjādinā paccā-
yena sapaccayanti **paccayaṃ sallakkhetvā**, aniccatādīlakkhaṇaṃ āropetvā yo
kalāpasammasanādīkkamena kammaṭṭhānaṃ matthakaṃ pāpetuṃ na sakkoti, so
na vaḍḍhatīti yojanā.

Ettakaṃ rūpaṃ ekasamuṭṭhānanti cakkhāyatanaṃ, sotāyatanaṃ, ghānāya-
tanaṃ, jivhāyatanaṃ, kāyāyatanaṃ, itthindriyaṃ, purisindriyaṃ, jīvitindriyanti aṭṭha-
vidhaṃ kammavasena; kāyaviññatti, vacīviññattīti idaṃ dvayaṃ cittavasenāti
ettakaṃ rūpaṃ ekasamuṭṭhānaṃ. Saddāyatanaṃ mekaṃ utucittavasena **dvisamu-**
ṭṭhānaṃ. Rūpassa lahutā, mudutā, kammaññatāti ettakaṃ rūpaṃ utucittāhārava-

sena **tisamuṭṭhānaṃ**. Rūpāyatanaṃ, gandhāyatanaṃ, rasāyatanaṃ, phoṭṭhabbāyatanaṃ, ākāśadhātu, āpodhātu, kabalīkāro āhāroti ettakaṃ rūpaṃ utucittāhārakammavasena **catusamuṭṭhānaṃ**. Upacayo, santati, jaratā, rūpassa aniccatāti ettakaṃ rūpaṃ **na kutoci samuṭṭhātīti na jānāti. Samuṭṭhānato rūpaṃ ajānantoti-ādīsū vattabbaṃ** “gaṇanato rūpaṃ ajānanto”ti-ādīsū vuttanayeneva veditabbaṃ.

Kammalakkhaṇoti attanā kataṃ duccharitakammaṃ lakkhaṇaṃ etassāti kammalakkhaṇo, bālo. Vuttañhettaṃ- “tīṇimāni, bhikkhave, bālassa bālalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi? Duccintitacintī hoti, dubbhāsita bhāsī, dukkaṭakammakārī (3.0366). Imāni kho ...pe... lakkhaṇāni”ti (ma. ni. 3.246; a. ni. 3.3). Attanā kataṃ sucaritakammaṃ lakkhaṇaṃ etassāti kammalakkhaṇo, paṇḍito. Vuttampi cettaṃ “tīṇimāni, bhikkhave, paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi? Sucintitacintī hoti, subhāsita bhāsī, sukatakkammakārī. Imāni kho ...pe... paṇḍitalakkhaṇāni”ti (ma. ni. 3.253; a. ni. 3.3). Tenāha “**kusalākusalakammaṃ paṇḍitabālalakkhaṇaṃ**”ti.

Bāle vajjetvā paṇḍite na sevātīti yaṃ bālapuggale vajjetvā paṇḍitasevanaṃ atthakāmena kātabbaṃ, taṃ na karoti. Tathābhūtaṃ ca ayamādinavoti dassetuṃ puna “**bāle vajjetvā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha yaṃ bhagavatā “idaṃ vo kappatī”ti anuññātaṃ, tadanulomañce, taṃ **kappiyaṃ**. Yaṃ “idaṃ vo na kappatī”ti paṭikkhittaṃ, tadanulomañce, taṃ **akappiyaṃ**. Yaṃ kosallasambhūtaṃ, taṃ **kusalaṃ**, tappaṭipakkhaṃ **akusalaṃ**. Tadeva **sāvajjaṃ**, kusalaṃ **anavajjaṃ**. Āpattito ādito dve āpaṭikkhandhā **garukaṃ**, tadanñāṃ **lahukaṃ**. Dhammato mahāsāvajjaṃ **garukaṃ**, appasāvajjaṃ **lahukaṃ**. Sappaṭikāraṃ **satekiccaṃ**, appaṭikāraṃ **atekiccaṃ**. Dhammatānugataṃ **kāraṇaṃ**, itaraṃ **akāraṇaṃ**. **Taṃ ajānantoti** kappiyākappiyaṃ, garuka-lahukaṃ, satekicchātekkiccaṃ ajānanto suvisuddhaṃ katvā sīlaṃ rakkhitaṃ na sakkoti. Kusalākusalaṃ, sāvajjānavajjaṃ, kāraṇākāraṇaṃ ajānanto khandhādīsū akusalatāya rūpārūpapariggahampi kātuṃ na sakkoti, kuto tassa kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhanā. Tenāha “**kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhetuṃ na sakkoti**”ti.

Govaṇasādise attabhāve uppajjitvā tattha dukkhuppattihetuto micchāvitakkā āsāṭikā viyāti **āsāṭikāti** āha “**akusalavitakkaṃ āsāṭikaṃ ahāretvā**”ti.

“Gaṇḍoti kho, bhikkhave, pañcannetaṃ upādānakkhandhānaṃ adhivacanaṃ”ti (saṃ. ni. 4.103; a. ni. 8.56; 9.15) vacanato chahi vaṇamukhehi vissandamānāyūso gaṇḍo viya pilotikākhaṇḍena chadvārehi vissandamānakilesāsuci attabhāvavaṇo satisaṃvarena pidahitabbo, ayaṃ pana evaṃ na karotīti āha “**yathā so gopālako vaṇaṃ na paṭicchādeti, evaṃ saṃvaraṃ na sampādeti**”ti.

Yathā (3.0367) dhūmo indhanaṃ nissāya uppajjamāno saṅho sukhumo, taṃ taṃ vivaraṃ anupavissa byāpento sattānaṃ ḍaṃsamakasādiparissayaṃ vinodeti, aggijālāsamuṭṭhānassa pubbaṅgamo hoti, evaṃ dhammadesanāññānassa indhanabhūtaṃ rūpārūpadhammajātaṃ nissāya uppajjamānā saṅhā sukhumā taṃ taṃ khandhantaraṃ āyatanantarañca anupavissa byāpeti, sattānaṃ micchāvitakkādiparissayaṃ vinodeti, ñāṇaggijālāsamuṭṭhāpanassa pubbaṅgamo hoti, tasmā dhūmo viyāti **dhūmoti** āha “**gopālako dhūmaṃ viya dhammadesanādhūmaṃ na karoti**”ti. Attano santikaṃ upagantvā nisinnassa kātabbā tadanucchavikā dhamma-

kathā upanisinnakakathā. Katassa dānādipuññassa anumodanakathā anumodanā. Tatoti dhammakathādīnaṃ akaraṇato. “Bahussuto guṇavāti na jānanti” ti kasmā vuttaṃ? Nanu attano jānāpanatthaṃ dhammakathādi na kātabbamevāti? Saccaṃ na kātabbameva, suddhāsayaena pana dhamme kathite tassa guṇajānanam sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tenāha bhagavā-

“Nābhāsamaṇaṃ jānanti, missaṃ bālehi paṇḍitaṃ;
bhāsaye jotaye dhammaṃ, paggaṇhe isinaṃ dhajan” ti.

Taranti otaranti etthāti **titthaṃ**, naditaḷākādīnaṃ nahānapānādi-atthaṃ otaraṇa-
tṭhānaṃ. Yathā pana taṃ udakena otiṇṇasattānaṃ sarīramalaṃ pavāheti, pari-
ssamaṃ vinodeti, visuddhiṃ uppādeti, evaṃ bahussutā attano samīpaṃ otiṇṇasa-
ttānaṃ dhammodakena cittamalaṃ pavāhenti, parissamaṃ vinodenti, visuddhiṃ
uppādenti, tasmā te titthaṃ viyāti **titthaṃ**. Tenāha “**titthabhūte bahussutabhikkhū**”-
ti. **Byañjanaṃ kathaṃ ropetabbanti**, bhante, idaṃ byañjanaṃ ayaṃ saddo kathaṃ
imasmim atthe ropetabbo, kena pakārena imassa atthassa vācako jāto. “Nirūpetab-
ban” ti vā pāṭho, nirūpetabbaṃ ayaṃ sabhāvanirutti kathamettha nirūḷhāti adhi-
ppāyo. **Imassa bhāsitassa ko atthoti** saddatthaṃ pucchati. **Imasmim tṭhāneti**
imasmim pālippadese. **Pāḷi kiṃ vadatīti** bhāvatthaṃ pucchati. **Attho kiṃ dīpetīti**
bhāvatthaṃ vā? Saṅketatthaṃ vā. **Na paripucchatīti** vimaticchedanapucchāva-
sena sabbaso puccham na karoti. **Na paripaṇhatīti** pari pari attano ñātuṃ icchaṃ
na ācikkhati, na vibhāveti. Tenāha “**na jānāpetī**” ti. **Teti bahussutabhikkhū**. Viva-
raṇaṃ nāma atthassa vibhajivā (3.0368) kathananti āha “**bhājetvā na desenti**” ti.
Anuttānikatanti ñāṇena apākaṭīkataṃ guyhaṃ paṭicchannaṃ. **Na uttāniṃ karontīti**
sinerupādamaṃ vālikaṃ uddharanto viya pathaviṣandhārodakaṃ vivarivā
dassento viya ca uttānaṃ na karonti.

Evaṃ yassa dhammassa vasena bahussutā “titthan” ti vuttā pariyāyato. Idāni
tameva dhammaṃ nippariyāyato “titthan” ti dassetuṃ “**yathā vā**” ti-ādi vuttaṃ.
Dhammo hi taranti otaranti etena nibbānaṃ nāma taḷākanti “titthan” ti vuccati.
Tenāha bhagavā sumedhabhūto-

“Evaṃ kilesamaladhovaṃ, vijjante amatantaḷe;
na gavesati taṃ taḷākaṃ, na doso amatantaḷe” ti. (bu. vaṃ. 2.14)-

Dhammasseva nibbānassotaraṇatitthabhūtassa otaraṇākāraṃ ajānanto “**dhamma-
titthaṃ na jānāti**” ti vutto.

Pītāpītanti gogaṇe pītaṃ apītañca gorūpaṃ na jānāti, na vindati. Avindanto hi “**na
labhati**” ti vutto. “**Ānisaṃsaṃ na vindati**” ti vatvā tassa avindanākāraṃ dassento
“**dhammassavanaggaṃ gantvā**” ti-ādimāha.

Ayaṃ lokuttaroti padaṃ sandhāyāha “**ariyan**” ti. Paccāsattiñāyena anantarassa
hi vippaṭisedho vā. Ariyasaddo vā niddosapariyāyo daṭṭhabbo. **Aṭṭhaṅgikanti** ca
visuṃ ekajjhañca aṭṭhaṅgikaṃ upādāya gahetabbaṃ, aṭṭhaṅgatā bāhullato ca.
Evañca katvā sattaṅgassapi ariyamaggassa saṅgaho siddho hoti.

Cattāro satipaṭṭhāneti-ādīsu avisesena satipaṭṭhānā vuttā. Tattha kāyavedanā-
cittadhammārammaṇā satipaṭṭhānā lokiyā, tattha sammohaviddhamṣanavasena
pavattā nibbānārammaṇā lokuttarāti evaṃ “**ime lokiyā, ime lokuttarā**” ti **yathā-**

bhūtaṃ nappajānāti.

Anavasesaṃ duhatīti paṭiggahaṇe mattaṃ ajānanto kismiñci dāyake saddhāhāniyā, kismiñci paccayahāniyā anavasesaṃ duhati. Vācāya abhihāro **vācābhihāro**. Paccayānaṃ abhihāro **paccayābhihāro**.

“**Ime** (3.0369) **amhesu garucittikāraṃ na karontī**”ti iminā navakānaṃ bhikkhūnaṃ sammāpaṭipattiyā abhāvaṃ dasseti ācariyupajjhāyesu pitupemassa anupaṭṭhāpanato, tena ca sikkhāgāravatābhāvadīpanena saṅgahassa abhājanabhāvaṃ, tena therānaṃ tesu anuggahābhāvaṃ. Na hi sīlādiguṇehi sāsane thirabhāvappattā ananuggahetabbe sabrahmacārī anuggaṇhanti, niratthakaṃ vā anuggahaṃ karontī. Tenāha “**navake bhikkhū**”ti-ādi. **Dhammakathābandhanti** paveṇi-āgataṃ pakiṇṇakadhammakathāmaggaṃ. Saccasattappaṭisandhipaccayākārappaṭisaṃyuttaṃ suññatādīpanaṃ **guḥhaganthaṃ. Vuttavipallāsavasena**ti “na rūpaññū”ti-ādīsu vuttassa paṭisedhassa paṭikkhepavasena aggahaṇavasena. **Yojevā**ti “rūpaññū hotīti gaṇanato vā vaṇṇato vā rūpaṃ jānāti”ti-ādinā, “tassa gogaṇopi na parihāyati, pañcagorasaparibhogatopi na paribāhiro hotī”ti-ādinā ca atthaṃ

yojetvā. **Veditabboti** tasmim̐ tasmim̐ pade yathārahaṃ attho veditabbo. Sesam̐ sabbattha uttānamevāti.

Gopālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Ekādasakanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Niṭṭhitā ca manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Anuttānatthapadavaṇṇanā.

Nigamanakathāvaṇṇanā

Mahā-aṭṭhakathāya (3.0370) **sāraṇti** aṅguttaramahā-aṭṭhakathāya sāraṃ. **Ekūna-saṭṭhimattoti** thokaṃ ūnabhāvato mattasaddaggaṇaṃ. **Mūlaṭṭhakathāsāraṇti** pubbe vutta-aṅguttaramahā-aṭṭhakathāya sārameva anunigamavasena vadati. Atha vā **mūlaṭṭhakathāsāraṇti** porāṇaṭṭhakathāsu atthasāraṃ. Tenedaṃ dasseti-aṅguttaramahā-aṭṭhakathāya atthasāraṃ ādāya imaṃ manorathapūraṇiṃ karonto sesamahānikāyānampi mūlaṭṭhakathāsu idha viniyogakkhamaṃ atthasāraṃ ādāya evamakāsinti. **Mahāvihārādhivāsīnanti** ca idaṃ purimapacchimapadehi saddhiṃ sambandhitabbaṃ “mahāvihārādhivāsīnaṃ samayaṃ pakāsayanti, mahāvihārādhivāsīnaṃ mūlaṭṭhakathāsāraṃ ādāyā”ti. **Tenāti** puñña. **Hotu sabbo sukhī lokoti** kāmāvacarādivibhāgo sabbo sattaloko yathārahaṃ bodhittayādhigamavasena sampattena nibbānasukhena sukhī sukhito hotūti sadevakassa lokassa accantaṃ sukhādhigamāya attano puññaṃ pariṇāmeti.

Ettāvatā samattāva, sabbaso vaṇṇanā ayaṃ;

vīsatiyā sahassehi, ganthehi parimāṇato.

Porāṇānaṃ kathāmagga-sāraṃmettha yato ṭhitaṃ;

tasmā **sāratthamañjūsā**, iti nāmena vissutā.

Ajjhesito narindena, sohaṃ **parakkamabāhunā**;

saddhammaṭṭhitikāmena, sāsanaṃjotakārinā.

Teneva kārīte ramme, pāsādasatamaṇḍite;

nānādumagaṇākiṇṇe, bhāvanābhīratālaye.

Sītalūdakasampanne, vasaṃ **jetavane** imaṃ;

atthabyañjanasampannaṃ, akāsiṃ sādhusammataṃ.

Yaṃ siddhaṃ iminā puññaṃ, yaṃ caññaṃ pasutaṃ mayā;
etena puññakammena, dutiye attasambhave.
Tāvatiṃse pamodento, sīlācāraguṇe rato;
alaggo pañcakāmesu, patvāna paṭhamaṃ phalaṃ.
Antime (3.0371) attabhāvamhi, metteyyaṃ munipuṅgavaṃ;
lokaggapuggalaṃ nāthaṃ, sabbasattahite rataṃ.
Disvāna tassa dhīrassa, sutvā saddhammadesanaṃ;
adhigantvā phalaṃ aggaṃ, sobheyyaṃ jinasāsaṃ.
Sadā rakkhantu rājāno, dhammeneva imaṃ pajaṃ;
niratā puññakammesu, jotentu jinasāsaṃ.
Ime ca pāṇino sabbe, sabbadā nirupaddavā;
niccaṃ kalyāṇasaṅkappā, pappontu amataṃ padanti.

Aṅguttaraṭṭikā samattā.